

ఈనాటకమునందలి పాత్రములు

పురుషులు.

రాజరాజన రేంద్రుడు

1145

రాజు

మంత్రి

సారంగధరుడు

యువరాజు (కథానాయకుడు).

సుబుద్ధి

సారంగధరునిచెలికాడు (మంత్రికుమారుడు)

మహాకవిగాయకశిరోమణి.

పురోహితుడు

గిలిగింత

విదూషకుడు

గిజిగన్న

రంగులు వేయువాడు

బబ్బన్న

హంతకనాయకుడు

స్త్రీలు.

రత్నాంగి

రాజరాజన రేంద్రుని పెద్దభార్య
(కథానాయకునితల్లి)

చిత్రాంగి

రాజరాజన రేంద్రుని చిన్న భార్య
(కథానాయిక)

వలవంత

రత్నాంగిదాసి

అంటింత

చిత్రాంగిదాసి

(b)

ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಪದ್ಯಗಳು

೧೦೦

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

(ಪದ್ಯಗಳು)

ಪದ್ಯಗಳು

(ಪದ್ಯಗಳು)

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

(ಪದ್ಯಗಳು)

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

(ಪದ್ಯಗಳು)

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

ಪದ್ಯಗಳು

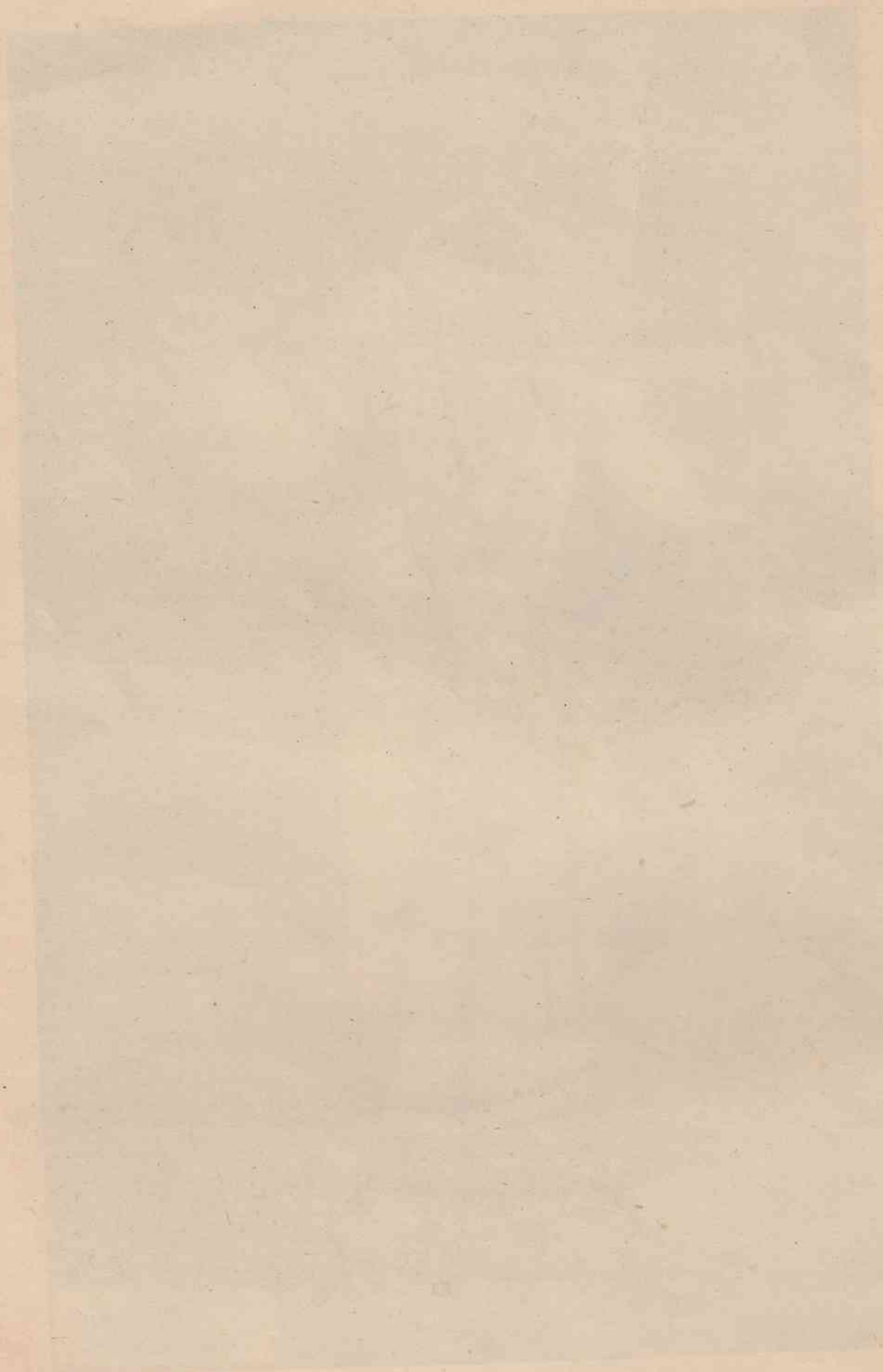
(C)

హరికథా పితామహ

శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాసు

(d)

Prof. S. V. JOGARAO, M. A. Ph. D.,

Chairman, Board of Studies & Faculty of Oriental Learning

Member, A. U. Syndicate, Senate & Academic Council

Department of Telugu, Andhra University, Waltair.

(Formerly Prof. of Telugu Leningrad State University, U. S.S.R.)

సాధువాదము

కారణజన్ముడు నారాయణదాసు. బ్రతికి చెసిన చెడి
బ్రతుకుచున్న దేశము భారతదేశమున భగవద్భక్తికి రసరక్తికి
సత్యవిష్ణుకు ధర్మ ప్రతిష్ఠకు తన సకల కళా సార్వభౌమత్వము
ద్వారమున పునర్భవము ప్రసాదించు ప్రభుత్వ ప్రస్థానమున
ధ్వజమెత్తిన ధనంజయుడు. ఆ అంతర్వాణి వరేణ్యు డాది
భట్ట సారంగధర చరిత్రము నెందుల కెన్నుకొనెను, దానిని
దృశ్య కావ్యముగ నేల తీర్చెను? - అన్నది యొక ప్రశ్న.
దీన రసరక్తికి బౌపదేశిక ప్రతి పత్తికిని కావలసినంత తావు
న్నది. రూపకము సర్వకళా సమాహార స్వరూపకము. అను
భూతిని ఉపదేశమును సామాజికుల కలవోక అంతస్సన్నిధి
చేయగలదు. ఆ సదవకాశములను చక్కగా వినియోగించు
కున్నారు దాసుగారు. అతఃపూర్వకాలిక కతిపయ కృతుల
లోగల అసంగతులను పరిహరించి సామాజికామోద యోగ్య

ములగు పరిష్కారములను చేసిరి. రూపక శిల్పమున ప్రాక్రప్త
 తీచిన శైలీమేశసము గావించిరి. ఇందు భరతసంప్రదాయము
 ప్రకారము నాందీ ప్రస్తావనలు, సంధి సంధ్యంగ ఘటనము,
 అంకవిభాగము, శుభాంత కథనమును గలవు. పాశ్చాత్య పద్ధతి
 ప్రకారము కథా రంగములను బట్టి అంక మనేకథా విభక్త
 మగుట, Court fool పాత్ర యునికియు గలవు. ఇందలి గిలిగింత
 పాత్ర మన విదూషక పాత్ర కంటే Shakespeare Clown
 పాత్రకు తత్వతః సహితమైనది. ఈ గిలిగింత పాత్ర
 ద్వారమున పేరునకు తగినట్టు అపూర్వ మైన హాస్యమునే
 కాదు, ఉదాత్తమైన ఉపదేశమును గూడ అందించినారు
 దాసు గారు. ఈ పేరే కాదు ఈ నాటకమునందలి మరికొన్ని
 పాత్రముల పేర్లును చిత్రముగా నున్నవి - వలవంత, అంటింత,
 గిజిగన్న, జబ్బన్న - ఆ పేరు ఆయా పాత్రముల స్వభావము
 లకు పరిస్ఫోరకము లుగా నున్నవి. దాసుగారి జానపదస్నిగ్ధ
 చిత్త వృత్తికి సిడ మెత్తినవి. “మహాకవి గాయక శిరోమణి”
 పాత్రము దాసుగారి ప్రతి బింబమే.

రూపకమున - కథన శిల్పము నిబిడ బంధ సుందరము గావలె.
 పాత్రలు రసపాకమున కాధారము గావలె. సంవాదములు
 పాత్ర స్వభావ సందీపకములు గావలె. భాష సామాజికులకు

సద్యస్సులభ గ్రాహ్యము గావలె. దాసుగారునాటక కర్త
మాత్రమే కాదు మహానటుడు. షేక్స్పియర్ కళిదాస
ప్రభృతి రూపక మహాశిల్పుల ఆంతర్యము, వారి నానావిధ
రసమార్గములు సలక్షణముగ సమీక్షించిన దక్షుడు. అందుచే
ఉపర్యుక్త రూపకశిల్ప మర్మ జ్ఞత నంతటిని అలవోక ఇందు
ప్రదర్శించినారు. నాంది యందు వారి భగవద్భావనము
భరత వాక్యము నందలి వారి ఆశాసనము కాళిదాసు వానికి
కళ్యాణ తిలకము తీర్చిదిద్దినట్లున్నవి. చరమాంకమున సారంగ
ధర పాత్ర పరిణామము, గిలిగింతలు గూడ వచ్చిన పరివర్త
నము, “చిఱురాలపై జల జల బాఱు సెలయేటి ...” అను
పద్యమున ప్రతిఫలించిన మహాకవి గాయక శిరోమణి ఆశయము
దాసు గారి హృదయ పరిపాకమునకు ప్రబల సాక్ష్యము.
హృదయ పరిపాకము మహా రచయితల లక్షణములలో అతి
ముఖ్యమైనది. జీవితములో నిట్టి సద్గ్రంథ మొకడు చదువు
భాగ్యమబ్బినది. దాసు గారికి నా ధన్యవాదములు.

దీని పునర్ముద్రణకు బూనుకొనిన సత్కార్యదీక్షితులు
సహృదయ సార్వ భౌములు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావు
గారికి నా సహృదసాధువాదములు.

యస్వీ జోగారావు.

1145

ఉ పో భా త ము

Prof. G. J. SOMAYAJI, Vidwan, M. A; L. T.
Kalaprapurna Dr.

Chairman (Retd.) Commission for Scientific and Technical
Terminology Ministry of Education

Head of the Dept. of Telugu (formerly) NEW DELHI Andhra University, (Retd.) CHAIRMAN. (Academic PRABHATAM. Sub-Committee Board of Official Colony Governors Telugu Academy VISAKHAPATNAM-2 HYDERABAD
--

సారంగధర an original drama in 5 acts. హరికథా
పితామహ శ్రీమదజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారిచే
1890 లో రచియింపబడి వేదవ్యాస ప్రెస్సులో 1921 సంవత్స
రమున ముద్రింపబడినది. దాసుగారు (1864 నుండి 1945)
81 సంవత్సరములు జీవించిరి. హరికథా నిర్మాణమున సంగీత
సాహిత్యముల రెంటిని మేళవించి సోపజ్ఞములైన రచనా
విధానములను చేకూర్చి దక్షిణ భారతముననే గాక అఖిల
భారతము నందును మిక్కిలి ప్రతిష్ఠగాంచిరి. వీరికి హరికథా
పితామహ అను సార్థకనామము కలదు. వీరిశిష్యులు వీరు
ప్రవాసిన హరికథలను దేశమంతయు చెప్పకొనుచు, తమగురు
భక్తిని చాటుటకు విజయవాడలో ఒక విగ్రహమును స్థాపించి
శతనర్ష జయంతుత్సవములను చేసికొనిరి. వీరికి ఆంక్షము,
సంస్కృతము, ఆంధ్రము విహారరంగములు. ఉర్దూ, హిందీ,

పారశీకము భాషలయందు గొప్పపాండితి కలదు. ఉమర్
ఖయ్యామును సంస్కృత, ఆంగ్ల, ఆంధ్రభాషలలోనికి మూలము
నుండి పరివర్తించిరి. ఈయన సంగీత శాస్త్రజ్ఞుడు, ఈడులేని
నేర్పరి ఆటపాటలయందు. దేశమంతయు రాజాస్థానములందు
పల్లెటూర్లలో, పట్టణములలో, రాజసభలలో పండితుల
మండలుల యందు ఎదురువచ్చిన వారినెల్ల జయించి కీర్తి
గొన్నవారు. విజయనగర మహారాజుల సంగీత కళాశాలకు
ప్రథమాచార్యులుగ నుండిరి. తెక్కలేని ద్రవ్యమును సంపా
దించి దానిని దానధర్మాదుల యందు వెచ్చించిరి. ఆనాడు
అఖిలాంధ్రదేశములో నుండిన సంగీత నృత్య నిపుణులైన
వందలకొలది వార వనితలు వీరికడ సంగీత నృత్యము లభ్య
సించి వారి పాదాభివందన మొనర్చి వారిని సేవించినవారే !

వీరు వ్రాసిన గ్రంథములు కొన్ని వేల పుటలలో ముద్రింప
బడియున్నవి. అందు పద్యకావ్యములు, గద్యములు,
విమర్శనములు, శాస్త్ర విచారములు, ఆంధ్రీకృతులు
హరికథలు, ప్రబంధములు, శతకములు, హాస్య గ్రంథ
ములు, అచ్చతెనుగు గ్రంథములు, వ్యాకరణములు,
కీర్తనలు మొదలయినవి ఎన్నియో గలవు. ఇప్పుడు
పునర్ముద్రణమగుచున్నవి. సారంగధర నాటకము ప్రశస్త
మైనది. ఇది ప్రాక్ ప్రతీచీ రూపకశైలీమేళనములు గల
రచన. శాంతరస ప్రధానమయ్యు, హాస్యకరుణాద్యంగ రస

పరిపోషణా సామర్థ్యమునను, సజీవపాత్ర నిర్మాణ చాకచక్యమును, బంధుర భావసంపదవలనను, సరళరచనా రామణీయకమును, కవితాకళకు కేళాకుశులైన పద్యముల తోడను, పాఠ్యే, నాట్యేచ మధురముగ రాణించు “నాటకరాజము” అని పేరొందినది.

వాఙ్మయము రెండు విధములు. (1) శాస్త్రము, (2) కావ్యము, శాస్త్రము విజ్ఞానదాయకము. మేధాసంపత్తివలన సాధింపదగినది. చిద్రూపము. ఇక కావ్యమన్ననో శాస్త్రము, ప్రదర్శనయోగ్యము అని రెండు విధములు. శాస్త్రములు రామాయణ మహాభారతాదులు, నవలలు, కల్పనాకథలు, హాస్యోక్తులు మొదలగునవి. రెండవజాతివి రంగస్థలమున ప్రదర్శనయోగ్యములైన రూపకములు. ఇందు నాటకములు, నాటిక లేగాక అనేక విధములైన భేదములు కలవు. ఈ కావ్య రాజి యంతయు ఆనందమును కలిగించుట ముఖ్యలక్షణములుగా గలవి. ఇతర ఫలములైన కీర్తి, ధనము, పాండిత్యము, భాష, భాషాభ్యసనము, మొదలయిన అనేక ప్రయోజనములు కలవి. ఈ కావ్యములవలన ఆనందము ఎవరికి కలుగవలయు? అని ప్రశ్న. ఆనందమనగ మనుష్యుడు అనుభవించు చిత్తద్రవీకరణము వలన కలుగు రసానుభూతి. ఇతి వస్తువు కాదు. కేవలము మనోవృత్తి. ఎవరి సంతసము వారిమనసుకే ఎఱుక. ఆట్లయినచో ఈ ఆనందము పై కావ్యములో చదువు

వారికిని, వినువారికిని, రంగస్థల ప్రసర్శనములను మనసునగల్గు
 అనుభవ విశేషము. ఇట్టి అనుభవము వ్యక్తిమనసున ముందు
 కలిగియున్న సంస్కారము వలన వాసనారూపమున నిశ్చల
 ముగ నుండును. అది సహృదయుల యందే యుండును.
 నటకుల యందును, రచయితల యందును, పుస్తకముల
 యందును ఉండునదికాదు. వారియందు నిలచియున్న స్థాయి
 భావము చదువుట వలనను లేక చూచుట వలనను పొంగి
 నచ్చును. అట్లు పొంగిన స్థాయిభావములే అనుభవింపబడి
 రసము లనబడుచున్నవి. రసాత్మకమైన అనగా రసపుష్టిని కలి
 గించు వాక్యమే కావ్యమని యొక ఆలంకారికుడు చెప్పి
 యున్నాడు. స్థాయిభావములు తొమ్మిది. రతి, హాసము,
 శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్సా,
 విస్మయము, శమము అనునవి. ఇవి ప్రతివ్యక్తి యందును
 ప్రతిదినము కలుగుచునే యుండును. ఇవి తాకికరసము లం
 దురు. ఒక స్త్రీని చూచి పురుషుడు ప్రేమించుట, ప్రియ
 మరణము చూచి దుఃఖించుట మొదలగునవి. వీటిని కథా
 రూపముగ కల్పించి కావ్యములలో గల ఇంపైన కూర్పుగలవి
 అతాకిక రసములు. విశేషమేమన అతాకిక రసములన్నియు
 ఆనంద జనకములే. తాకికరసము లట్లుగాక ప్రత్యక్షానుభూత
 ములైన కోపము, శోకము మొదలగునవి : ఇవియే భేద
 ములు. తాకికరసము లెప్పుడును శ్రోతలకు ఆనందజనకములు
 కావు.

ఇట్టి కావ్యములలో నాటకములు రమ్యము లందురు. వీని యన్నింటి యందును సాధారణముగ ఒకకథ కలదు. అట్టి దానినే ఇతివృత్తమందుము. ఇట్టి కథలు ప్రసిద్ధములు, కల్పితములు, మిశ్రములు అని మూడు తెగలు. మొదటిరకము చాల కాలము నుండి అందరికిని ప్రసిద్ధముగ తెలిసినవి. వీనిలో అనేకములకు కర్తృవ్రో తెలియదు. అట్టి రామాయణ మహా భారతాదులు ప్రసిద్ధములు. ఇక షేక్స్పియర్ రచించిన కొన్ని నాటకములు, కన్యాశుల్కము, మాలతీ మాధవము, కళాపూర్ణోదయము మొదలయినవి కవి కల్పితములు. ఇవి కేవలము ఆ కవిచే ఊహింపబడినవే. అవి జరిగినవి కావు. చారిత్రకములు కావు. పౌరాణికములు కావు. కొన్ని ప్రాచీన కావ్యములు గ్రహించి పాత్రల యందును, కథలోని నన్ని వేళము లందును పూర్వపురుషుల చరిత్రములలోను ఉచితములని తోచిన రీతిని మాధులు కలవి. ఇవి మిశ్రములు.

ఇక ప్రకృత కావ్యమయిన సారంగధర నాటకములోని వృత్తము ఏ జాతికి చేరినది. వాస్తవముగ నాలోచించినచో నిది చారిత్రకముగాదు. కాని 1480 సంవత్సర ప్రాంతమున ఈ కథ నవనాథ చరిత్రమున గౌరవ ద్విపదగా చెప్పినాడు. 1549 వ సంవత్సరమున దోనూరి కోనేరునాథుడు ద్విపదగా రచించినాడు. 1625 ప్రాంతములో చేమకూర వెంకటరాజు

ప్రబంధముగ వ్రాసినాడు. ఇన్నివిధముల ఈకథ ప్రచారములో నుండుటవలన ఈ ఇతివృత్తము ప్రసిద్ధమే. కాని ఈ ప్రసిద్ధమైన ఇతివృత్తమును కవి ఉచితములైన మార్పులుచేసి వ్రాసినచో మిశ్రమనబడుచున్నది. దీనినే విశ్వనాథు డిట్లు చెప్పియున్నాడు. “యత్స్యైత అనుచితం వస్తు నాయకస్య రసస్యవా । విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యం అస్యథా వాప్రకల్పయేత్” అని చెప్పినాడు. మూలకథలోనున్న నాయకరసానుచితములైన కథాభాగములను పరిత్యజించుటగాని, మార్పుటగాని జేయవచ్చును. ఇదియే మిశ్రకథలోని విశేషము. రామరాజభూషణుడు కేవల కల్పనాకథలు, యథాసిద్ధపూర్వవృత్తములు పుట్టురత్నములనియు, కవిచే సాననందిన పూర్వచరిత్రములు సానలుతీరిన జాతిరత్నములని చెప్పియున్నాడు. ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులు వ్రాసిన విషాద సారంగధర యొకటి 1887 సంవత్సరములో దానినే కొంతమార్చి విషాదాంతముగ వ్రాసిరి.

పై ముగ్గురి కవులచేతను నాల్గవవాడైన దాసుగారి చేతను ఇట్లు చేర్చుకూర్పులు కథలో చేయబడినవి. కాని ఒకరు సానపట్టుట ఇంకొకరి కంటే భిన్నముగానే యున్నది. (1) నవనాథ చరిత్రములో చౌరంగి యను సిద్ధుని కథయే సారంగధరుని పేర వ్రాయబడినది. అది మాల్యదేశమున జరిగినది. అందలి రాజరాజనరేంద్రుడు ఆ దేశపు రాజే.

రాజమహేంద్రవరమునకు సంబంధము లేదు. ఇక రాజరాజ
నరేంద్రుని కొల్వుకూటమనియు, ఆతని చరిత్రమనియు
వ్రాయుటవలన కాలక్రమమున ఈ కథ తెలుగుదేశమున
కంటగట్టబడినది. గౌరనకృతిలో సారంగధరుని భార్య మంగ
ళాంబయని కలదు. చిత్రాంగి రాజరాజనరేంద్రుని ఉంపుడు
కత్తెయని యాతడు వ్రాసెను. కాని వెంకటరాజును, దాసు
గారును, కృష్ణమాచార్యులును ఈమే రాజుగారి పరిణీతయైన
ద్వితీయ భార్యయని వ్రాసిరి. ధర్మవరపు కృష్ణమాచార్యులు
రాజరాజ నరేంద్రుడు స్వప్తముగ ఆంధ్రదేశపు రాజని
వాక్రుచ్చెను. వెంకటరాజు సారంగధరుని భార్య మంజువాణి
యని వ్రాసెను. ఈ పెండ్లి విషయములో నొకచిత్రకథ
కల్పింపబడినది. మొదట చిత్రాంగిని సారంగధరుని కొరకే
మాటలాడి చివరకి తండ్రియే మోహపడి ఆమెను పెండ్లిచేసి
కొనెనని యొకమార్పు చేయబడినది. ఈ మార్పు బాణాల
శంభుదాసుడను నతడు కల్పించినట్లు నిడదవోలు వెంకట్రావు
గారు వ్రాయుచున్నారు. ఈ మూడు ముఖ్యమైన మార్పు
లలో జరిగిన విశేషములు పరిశీలింపబడును. (1) చిత్రాంగి
రాజుగారి ఉంపుడుగత్తె అనుటవలన చిత్రాంగి దోషము
కొంత తగ్గినది. ఆచార్యులుగారు సారంగధరుని వివాహము
కొరకు విదర్భ రాజపుత్రి చంద్రకళను, తండ్రికొరకు భోజ
రాజపుత్రి చిత్రాంగిని మాట్లాడుటకు బ్రాహ్మణుల

పంపెనని వ్రాసిరి. (2) చిత్రాంగి పరిణీతయైన ఆమెదోషము మరింత ఎక్కువై నది.

ఇక నాటకఫలితము నవనాథ చరిత్రమును, కోనేరు నాథుని రచనను, వెంకటరాజుచేతను సారంగధరుడు దోషిగ నిర్ణయింపబడి కాలుసేతులు ఖండింపబడి మీననాథుడను సిద్ధునిచేత రక్షింపబడెను. ఆచార్యులవారు “సారంగధరుడు అన్యాయముగ శిక్షింపబడినాడని ఎరిగి రాజు ఏడ్చుచు దుఃఖాంతముగ పిచ్చైతి వెడలిపోయినట్లు రచించెను. ఇది ఇందలి వైశిష్ట్యమనియు, ఇట్టి విషాదాంతములు షేక్స్పియరు నాటకములలో యున్నవనియు అట్టివి భారతీయాలంకారికులచే నాయకుని వధ చెప్పరాదని నియమించుటచే పెద్దలోటైన దనియు ఆ లోటును తాను తీర్చుచున్నాననుకొని ఈయన ఈ విషాదాంత నాటకమును వ్రాసెను. కాని ధర్మవర్తను డయిన సారంగధరుడు శిక్షింపబడుట శ్రోతలకు సంతోష కారణమెంత మాత్రము కాదు. పైగా కాలుసేతులు ఖండింపబడిన సారంగధరుని మొండెము రంగస్థలమున వ్రదర్శింపబడుటయు మిక్కిలి బాధకు కారణము. పైగా ఈయన రంగస్థల సూచికలు అసాధ్యముగ నుండును. సారంగ ధరుడు ఎగురవేసిన పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాలునని రంగస్థల సూచిక ఇచ్చెను. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహంగారు ఈనాటకమును శతధా ఖండించుచు ఆ పావురము చిత్రాంగి

మేడపై వ్రాలక బయటి కెగిరివచ్చి ఒకసభ్యుని నెత్తిపైవ్రాలి
రెట్టవేసెనని హేళనచేసెను. పైగా ఆచార్యులుగారు కరుణ
భీభత్సరసములు పరాకాష్టమందునట్లు నటించవలసిన వేష
ధారులు సంగీత లయతాళములు దప్పనిరీతిని పాడవలె
ననుటను హేళనచేసి నిరాకరించెను.

అందరిచేతను సారంగధరుడు నిర్దోషియని శిక్షఁగొచ్చిన
తర్వాత రాజుగారికి జెలిసినట్లు వ్రాసిరి. దాసుగారు మాత్ర
మామార్గము నంగీకరింపలేదు. ఆ కాశవాణిచేత చిత్రాంగి
పూర్వవృత్తాంతమును, ఆమె దాసిగనుండి నుంతి అంతఃపుర
ద్రోహము చేసినట్లు కృత్రిమ సాక్ష్యము కల్పించి అతనిని
శిక్షింపజేయుటచే ఈ జన్మమున ఇట్టి శిక్ష కలిగెనని చెప్పిం
చెను. చిత్రాంగి యిందు శిక్షింపబడినది. చిత్రాంగి తన
ద్రోహము బయలుపడిన తర్వాత ఆత్మహత్య చేసికొనినట్లు
తక్కిన వారందరు వ్రాసిరి.

ఇక ప్రకృతము దాసుగారి నాటకమును విమర్శింప
వలెను. దీనిలో గుణములు (1) పుస్తకము చిన్నసైజులో
యండి కథ ప్రదర్శనకు అనుకూలముగ నున్నది. (2)
శృంగార, హాస్య, ధర్మ, వీర కరుణములు చక్కగ పోషింప
బడినవి. (3) అంటింత, వలవంత, గిలిగింత అనుపేర్లుగల
దాసీలు, విదూషకుడును సార్థకములైన పేర్లతో రసపోషణ
మునకు అనుకూలముగ నుండిరి. (4) ఇందు సారంగధరుడు

చావలేదు. శిక్షయైనదిగాని సత్యమెరిగిన తలవరులు వానిని చంపక నిలిపియుంచిరని కల్పించుట యుక్తముగ నున్నది. 5) ఇందలి చాత్రాలు, కథావిధానము స్వాభావికములు. చిత్రాంగి దూషిణియని ఊరందరు ఎరుగుదురు. కాని రాజువద్ద చెప్పరు. కోర్టులో సాక్ష్యము చెప్పరు. రాచనగరులోని దుశ్చరిత్రములు దాసీ స్త్రీలవలన యూరంతయు తెలియుచుండుట మిక్కిలి స్వాభావికము. (6) దాసుగారికి భోగకాంతలలో గల గుణదోషములు కప్పవిప్ప నేర్పులు ప్రత్యక్షముగ తెలియును. కావున తమగ్రంథమున వారు ఆచాత్రను చక్కగ చిత్రించిరి. (7) చిత్రాంగి ఆత్మహత్యచేసికొనుట యుక్తతరము. ఆకాశవాణిని పిలిపింపకుండుట యుచితము. (8) చిత్రాంగి చేసిన నేరము చిత్రాంగి దాసిచేతను, ఊరువారి మాటలచేతను విదూషకుని మాటలవలనను, చిత్రాంగి వ్రాసి పంపించిన యుత్తరమును, రాజసభయందు బయటపెట్టుట వలనను, కల్పన శ్లోఘ్యముగా నున్నది. ప్రాచీన కావ్యము లన్నింటియందును దాసుగారి సారంగధర నాటకము చాల విధముల మెరుగైనదని సరసులు గ్రహింపవచ్చును. వారి భాషయు, గీతములును, అక్కడక్కడ నున్న పాటలును తెలుగుదనము ఉట్టిపడుచున్నది. దాసుగారి ఈ రచనము దిరిగి ప్రచురింపించిన ఈశ్వరరావుగారు అభివందనీయులు. ఈ గ్రంథము విశ్వకళాపరిషత్తులో ఉన్నత తరగతిలో

పాఠ్యమై వివిధ విమర్శలకు దారిచూపుచూ పొగడ్త
నందుటవలన ఇది తప్పక విమర్శకులైన విద్యార్థులందరు
చదువదగినది.

విశాఖపట్నము }
18-10-78 }

విద్వాన్ సోమయాజి

భూ మి క

దాసభారతి ప్రచురణలలో ఇది 15 వది. 1921 వ సం॥లో వేదవ్యాస ప్రెస్ నందు ఈ నాటకము ప్రప్రథముగా ముద్రింపబడి తదుపరి ప్రతులు దొరుకుటే అతికష్టమయినది. అయిదు ఆరు సంవత్సరముల క్రితం విజయవాడ సరస్వతీ బుక్ డిపోలో దాసుగారి రచనలకొరకై అన్వేషించుచుండగా సారంగధర నాటకము ఒకే ఒక ప్రతి కంటబడినది. అది కొని, భద్రపరచి దానిని పునర్ముద్రించిన బాగుండునని తోచి, దాని ముద్రణ భారము వహించితిని. ఇది పట్టభద్రులకు పాఠ్య గ్రంథముగా ఆమోదించినట్లయిన చాల బాగుండునని పలువురు మిత్రులు అభిప్రాయపడిరి. త్వరలోనే అట్టియోగ్యత దాసుగారి నాటకరచనకు పట్టవచ్చునని ఆశిస్తున్నాను.

నేను కోరిన వెంటనే, కాదనక వృద్ధాప్యము, ఇతర పని తొందరలు లెక్కనేయక 1978 లోనే అంటే ఒక యేడాది క్రితమే తమ అమూల్యమైన “ఉపోద్ఘాతము” వ్రాసి నాకందచేసినందుకు శ్రీ గంటి జోగిసోమయాజిగారికి సర్వదా కృతజ్ఞుడను. అటులనే సోమయాజిగారి ప్రముఖ శిష్యుడైన Prof. S. V. Joga Rao గారిని కూడ వారి అభిప్రాయమును వ్రాయమని కోరితిని. వారుగూడ దాసుగారిమీద ప్రగాఢ భక్తిప్రపత్తులతో, కాదనక వారి వీరికనుకూడ అందచేసి ఈ చిన్న పుస్తకమునకు మరింత శోభను పెంపొందించిరి. ఆయనకుకూడ నా హృదయపూర్వక అభివందనములు.

— కర్రా ఈశ్వరరావు

1145

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

నాంది

తనవుంటెంచగఁ దల్లియై ధనము లందంజేయఁగం దండ్రుయై
మనముందిద్దగ నొజ్జలై సుఖములం బ్రాపింప నిల్లాలునై
కొనసాగింపఁగఁ బుత్రుడై భయములం గొట్టంగ భూపాలుడై
యనయం బీశ్వరుఁ డీసభాసదులఁ గల్యాణంబు లందిచ్చుతన్.

సూత్ర — (నాద్యంతమున తెఱప్రక్కచూచి) అమ్మాయీ !

నటి — (ప్రవేశించి) అయ్యా! సెలవేమి ?

సూత్ర — కంటివా ?

పగలు పలుతెఱఁగుల పనులందు డస్సిన

మనసు సేదదేర్చు మనదు నాట్య

శాల యనెడు మంచి చలివేంద్రఁ జేరు నీ

జనుల వింతచవులఁ దనుపవలయు.

కంటివా ! కాళిదాసాది కవుల నాట

కములు నెల్లరు వినఁగ శక్యములు కావు

కానఁ బసినాటనుండియు వీనుల కెఱు

కవడు తీయనిమాట పల్కవలె నిపుడు.

ఇదియునుం గాక.

అద్దముఁబోలి యీజగము నందఱికిం గనుపర్చు తప్పులం

దిద్దుచు మంచి నేర్పుఁ గడుతీయని పాటలనించు వీనులన్

గొద్ది ధనంబులోన సమకూరెడు వంచిటు జూడవచ్చి రీ

పెద్ద లికెట్టి నాటకము వీరికి వేడుకసేయ జాలెడున్.

నటి—తమకింత యాలోచనమేల? వేడియొకరుచి క్రొత్త
యొకవింత యనుసామెత తామెఱుంగనిదా?

సూత్ర—ఔనౌ నిప్పటికపులు చేసిన నాటకంబుల నొక
మంచిదాని నేనెంచునంతలో నీవెద్దియైనంబాడి సభ్యులకు విం
దొనర్చుము. చూడు!

ఎండ యెక్కుకొలది కొండయెక్కిడునట్టు

లెండ దిగుకొలంది గొండ దిగిన

పోల్కిఁ గష్టసులభముల జూపు వైశాఖ

దినముఁ గూర్చి పాట దెలుపవలయు.

నటి— చిత్తము

వసంత — చతురశ్రగతి

సంతోసముగ వ-సంతము వచ్చెను-కంతునిబల మం - గనలన్ హెచ్చెను॥

చెలుపుగమావిడి - చెట్టులుగాచెను - పొలుపుగ నెల్లెడ - మొల్లులుపూచెను॥

తుమ్మెద లలరులఁ-దొమ్మిగనాడెను-సమ్మదమునఁ బిక-సంఘముపాడెను॥

అనిలుఁడు నీవన - లందునడాఁగెను-క్షణములపగిది ని-శలుజనసాగెను॥

సూత్ర - ఓహో! నీగానాధికార మారాజరాజనరేంద్రుని
మాటవలె సభను సద్దడగించెను.

(అని యిరువురు నిష్క్రమింతురు)

ఇది ప్రస్తావన.

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

ప్రథమాంకము.

[రాజరాజనరేంద్రుని కొల్వుకూటము.]

(ప్రవేశము—రాజు, మంత్రి, కవి, విధూషకాది పరివారముతో)

రాజు—నే డిక్కొల్వుకూటముం జూడఁగ నదేమో క్రొత్త
యుల్లాసమగుచుండెను. మంత్రి !

మంత్రి — ప్రభువుల కాశ్రితులం జూచునపు డుల్లాసము
గలుగుట సహజమేకదా !

కవి — ఆశ్రితుల కేలికసందర్శన మంభోజములకు సూర్య
ప్రకాశము.

రాజు—మహాకవి గాయకశిరోమణీ ! నమస్కారము.

కవి—

ఆశ్రితులపాల దాక్షిణ్య మరులయొద్ద

శౌర్యముం గోవిదులచెంత సాత్వికతయు

నెసఁగు నేలినవారి కభీష్ట జయము

లిచ్చుఁగావుత నంతత మీశ్వరుండు.

రాజు—మంత్రి! ఈయేడు మనరాజ్యమెట్లు ఫలించెను ?
కాపు తెల్లున్న వారలు ?

మం—సకలధర్మస్వరూపులయిన తాము రాజ్య మొనర్ప
నెవ్వని కెప్పటికి నేయేలోపమైన నుండనేరదు. నవధాన్యము
లును సమృద్ధిగ ఫలించినవి. కొబ్బరి, మావి, పోక మొదలగు
వృక్షజాతులు, ప్రత్తి, నీలి మొదలగు సస్యములు మెండుగఁ
బండినవి. కాలోపయోగముగ వర్షములు గురియుటచే నేరో
గంబులందగులక ప్రజాభివృద్ధియుం బశువృద్ధియునగుచున్నది.
కాపులందఱు నేలికకటాక్షంబున సుముఖులై వ్యవసాయముల
నభివృద్ధియు నేచున్నారు.

రాజు— మాతపసెల్లపుడును మా రాజ్యము సమృద్ధిగ
ఫలింపవలెననియును, మా ప్రజలెల్లరు హాయిగ నుండవలె
ననియునుం గదా ?

మం— చిత్తము. స్వదేశప్రజలయం దేలికకుఁగల ప్రేమ
లోకవిఖ్యాతమే? యేలయన? ఏలినవారెన్నడుం బై రాజ్యంబు
లంజేరి ధనము వ్యయపర్చలేదు. ఇచటివారింగాదని విదేశీయు
లకు సొమ్ముకొల్లఁబెట్టలేదు. సంతతమేలిన వారిసమక్షమందుఁ
గల మాబోఁటి ముఖ్యసేవకులందుఁ దమకుఁ గటాక్షముండుట
వింతకాదుగాని, కాపులు మొదలుకొని యీ రాజ్యమునందలి
యెల్ల యితర ప్రజలనుఁ బేర్వేర తాము దెలిసికొని కాపాడు
చుంట యత్యద్భుతముగ నన్యదేశస్థులుగూడఁ జెప్పకొను
చున్నారు.

రాజు ... సంతోషము. (కవిదేసచూచి) కవికులమణి !

మన విద్యాపాఠశాల లెట్లున్నవి ?

కవి—

కనిపెట్టినారు నూతన దేశములను న
క్షత్రంబులం గోళ శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన మూలికాలోహ
చయగుణముల వైద్య శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన యంత్రసామగ్రి
జనహితంబుగ శిల్ప శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన భాష్యముల వేద
సమితికెల్ల ను శబ్ద శాస్త్రవిదులు,
శాస్త్రముల నన్యదేశ భాషలఁబురాణ
ములనుఁ దెనిఁగించుచుండీ, కవులును వింత
కావ్యములఁ, జరితల, గ్రొత్తకథల, నాట
కముల, నగణితముగఁ గల్పనములఁజేసి.

రాజు— ఓహో! జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది. చిరంజీవి సారంగ
ధరుఁడు సంగీతమందేగాక కవిత్వమునందుఁగూడ నెక్కుడు
ప్రజ్ఞకలవాఁడని తెలియవచ్చెను.

కవి—

సహజ సంగీత సాహిత్యసంపదయును
దైర్య గాంధీర్య విక్రమౌ దార్యములును
చక్కఁదనము స్వతంత్ర రాజ్యంబునోర్పు,
బరగు రాజేడి ? సారంగధరుఁడు దక్క.

రాజు— తొల్లి సంతానము లేక చింతలంబొంది యెంతయో

తపంబుసలిపి తుదకుఁబరమేశ్వరుకరుణచే నేనిబాల్లకునిఁ గాంచుట మీకెల్లరకుఁ దెల్లమేకదా !

మం—మహాప్రభూ ! అదినిజము. ఇంతేగాక, చిరంజీవి సారంగధరునకును, నాబిడ్డఁడగుసుబుద్ధికిని మిగులన్నేహము గలుగుటచే, యువరాజసుగుణములను నాపుత్రునిముఖంబునఁబ్రతిదినము వీనులవిందుగ వినుచుందును. మఱియు, సత్యవచోనిధులని బ్రసిద్ధిగన్న ధర్మరాజుగారుఁగూడ ‘నశ్వత్థామహతః’ అని కార్యార్థియై యసత్యసూచనజేసి ‘కుంజరః’ అని సర్దుకొనిరిగాని, యీశ్వరవరజనితుఁడగు సారంగధరుఁ డొకప్పుడునుఁ గల్లవలికినట్లు వినలేదు.

రాజు— ఎవడురా ! యక్కడ !

ద్వారపాలకుఁడు — (ప్రవేశించి) మహాప్రభూ ?

రాజు—ఓరీ ! చిరంజీవి సారంగధరుని, సుబుద్ధిని వేగముగాఁ దోడుకొనిరమ్ము.

ద్వార—చిత్తము (అని నిష్క్రమించును.)

రాజు— మహాకవి గాయకశిరోమణీ ! తాముసహజసంగీత కవితావిశారదులగుటవలనఁగదా నెచ్చెలికాండ్రగు నాబాల్లర కీవిద్యలందంతగాఁ బ్రావీణ్యముకుదిరెను. చిరకాలమునుండి నాకొక సందియమున్నది. సంస్కృతాద్రమములం గూలంకషముగఁ దెలిసినతామెట్లు చెప్పెదరో ? మార్దవంబున నేభాషయొక్కదు ?

కవి— దేవా ! ఇదియొక సందియమా ?

మొలక లేతదనము. చిలిరుల నవకంబు

మొగ్గ సోగదనము, పువ్వు తావి,
తేనె తీయదనము, తెనుగునకే కాని

పరుష సంస్కృతాఖ్య భాషకేది ?

రాజు— ఔను! తెనుగునకు స్త్రీలాలిత్యము, సంస్కృతమునకు పురుషగభీరతయు సహజములు.

(సారంగధరుడు, సుబుద్ధియు, ప్రవేశింతురు.)

సారం— ఏలినవారికి నమస్కారము

రాజు— చిరంజీవ.

సుబు— ఏలినవారికి నమస్కారము

రాజు— చిరంజీవ.

సారం— గురుశిరోమణీ ! అభివాదనము

కవి— చిరంజీవ.

సుబు— గురుశిరోమణీ ! నమస్కారము.

కవి— చిరంజీవ.

రాజు— కూర్చుండుడు.

(సారం—సుబు—చి త్తము. అని యట్లుచేయుదురు).

గిలిగింత—చి త్తము, అట్టు, అప్పచ్చి, గారె, బూరె లెండు.
దగ్గరగూర్చుండవలెను. రాజుగారియొద్ద నందఱికన్న మొదటి
మన్నన నాది, నాకుక్కపిల్లదీ?

కవి—

ఔను, గిలిగింత ! లక్షల నందుకొనియు
దప్పి దీఱని మాకన్న దొప్పెడంత

కూటితోఁ దుష్టిపొందు ని కుక్కపిల్ల
కును, మఱియు నీకు, మొదటి మన్ననలు తగవె?

రాజు— బాగుగ నెలవిచ్చితిరి. (సారంగధర, సుబుద్ధులను చూచి) మీ పాటవిని చిరకాలమయినది. మీ రెనిమిదేండ్ల బుడతలై యున్నప్పుడు వింటిని. ఇపుడెంత యభివృద్ధి నొంది యుండునో? కవగూడి హాయి నొనర్చుడు.

గిలి— లెండు. మీరు పాట నాకుక్కపిల్లయాట.

సారం— సుబు—

శంకరాభరణము— ఏకతాళము

ప॥ ఏలినవారి పాలనమున - నెల్ల జనులు మనుచుండిరి సుఖమున!

అ॥ కాలయోగ్యమయి వానలుగురియును - గౌరవజాతర కనులపండువై ॥ ఏ॥

౧. బిచ్చగాండ్రు మఱిబీదలులేరు - పచ్చెపుతన మగవడ దెచ్చోట!

పచ్చికబయలుల వశువులు నిండెను - హెచ్చుగవృక్షము లెల్లయు బండెను ॥ ఏలి॥

కవి—

చిన్నవాండ్రార! మీపాట వెన్నముద్ద

లేసినట్టులు, జువ్వల నెగచినట్టు,

నన్న, చెంబేలి, జాజులు జలినట్టు

చిన్నిపూఁదేనె పయిఁబయిఁ జిందినట్లు

గిలి— నాకుక్కపిల్లయాడి యలసినది.

సారం— ఎత్తుకొనుము.

గిలి— ధర్మరాజుగారంతటివారే స్వర్గమునకుఁబోవునపుడు సయితము కుక్కం దలనెక్కించుకొనగా నేనెత్తుకున్న తప్పా?

2)

ప్రథమాంకము

9

కవిశ్వరుడుగారూ! పాక్షికము నేనెదరా? నాకుక్క-పిల్ల యాట
నుగూడ వర్ణించరా?

కవి—

కుక్క-పిల్లరొ నీయాట చక్కదనము
నేగడు రబ్బరుచే బంతి యెగురునట్లు
ఉడుకు నన్నముపై సిబ్బి వడకునట్లు
కుడితిలోబడ్డ యెలుక ద్రుశ్శిడినయట్లు.

రాజు—అయ్యా! వీరికి కవిత్వమునం దాశుధార యెట్లుం
డునో చూడవలయును. ఎద్దియైన నొక సమన్వయిచ్చి పూర్తి
సేయమనుడు.

కవి—

కవిత యెట్లుల రావలెఁ గఱపుఁ డన్న

సుబా—

సాగి కమ్మెచ్చునన్ వచ్చు తీగెఁబోలి

సారం—

సాలెపురుగు కడుపులోని నూలుఁ బోలి

గిలి — నేనుం బూర్తి సేయదునా?

రాజు — కానిమ్ము.

గిలి — కొట్టరుకదా?

రాజు — భయము లేదు.

వడి నెముహుహుహు హుహుహుహూ పసహహహ.

రాజు — కవిత్వమునకుఁ బ్రాణ ముపమగదా?

ద్వార — (ప్రవేశించి) మహాప్రభూ ! యేలినవారి సందర్శనమునకుఁ జెంచువాండ్రు వచ్చియున్నారు.

రాజు — రమ్మను.

ద్వార — చిత్తము మహాప్రభూ. (నిష్క్రమించును).

మంత్రి — ఏలినవారిని వేటకై పిల్వవచ్చిరి కాబోలు ?

రాజు — మాకుఁ గూడ నట్లే తోచెను. వేటాడి చిరకాలమైనది. నగర కృత్రిమములకన్న వనగిరిసహజములు రమ్యములు గదా !

కవి —

ఎండనుఁ జొరనీక యెదిగి బల్లఱుచుగ

నల్లుకొన్నట్టి వెదుళ్ళ పొదలు

కొండలఁబోలియు బెండ్లై తేలి మ

డుఁగుల నీదాడు నేనుఁగు కడుపులు

రాజు — (సారంగధర సుబుద్ధులనుచూచి) తక్కిన చరణములను మీరిద్దఱుం బూర్తి నేయఁడు.

సుబు —

మేనులుబ్బఁగ నెఱుమింగి లావగుచెట్ల

కుం జుట్టుకొన్నట్టి పెంజిలువలు

సారం —

తోడనే బండరాల్ దొర్లింతుకొనుచు గ

ట్టు దిగువకుం ద్రుక్కెడు సెలయేళ్ళు

కవి —

గలుగు కొండపులలోనఁ గాపురంబు

బిలుపుచుఁ బులుల లేగలఁ బగిది నిండ
గట్టివె చుచుఁ గలనె నఁ గల్గ వలుకఁ
బోని యెఱుకలఁ బొడగన్నఁ బున్నెమబ్బు.

మంత్ర—మహాప్రభూ! అరుగో! పిల్లనగ్రోవుల నూఁడు
కొనుచు దలలపైఁ బలురకముల పిట్టతెక్కల కుచ్చులల్లాడ నెద్ది
యో పాడుచునాడుచుఁ జెంచువాండ్రిటకు వచ్చుచున్నారు.

(చెంచునాయకుఁడు భార్యయగు సింగితోఁ బ్రవేశించును).

బేహగ్ — త్రిశగతి.

ప॥ దొరనుజూడఁ గలిగె సింగి — దోసములఁ దొలంగి ।

అ॥ గరుపారిన మేనుపొంగి — కనులపండువై చెలంగి॥ దొ॥

౧. పున్నమచందురునిమాడ్కిఁ — బోలు నితని మోము ।

కన్నులందు నెనరుచిందు — కడింది జగజెట్టియైన ॥ దొ॥

రాజు — కనికరమా? చిన్నది యలసినట్లు కాన్పించు
చున్నది. యాటచాలించుఁ డలసట దీర్చుకొనుఁడు.

కవి—

చీర సింగారము ని్వంత సిగ్గు తోర

చూపు లొయ్యారపునడలు పోయగంపు

మాటలున్ రాణివాసంపు గోటులేక

పుట్టుచక్కఁదనమె చెంచు బొండ్ల కలరె.

చెంచునా — మమ్మేలెడి తియ్యనిసామీ! — మాపాలిటి
వేలుపా! నీ యడుగుల మ్రొక్కెద, నాసింగిని, నన్న దీవించి
కాపాడుమా యప్పా! నీ బిడ్డలము సుమ్ము.

రాజు—నీవు, నీ బిడ్డలు, నీ చుట్టములు హాయిగ నున్నారా?
మీ యడవులు బాగుగఁ బండినవా? మతేమి వింతలు?

చెంచునా—సామీ! అడవు లీయేఁ డన్ని పంటలుం బండి
నవి. నీ బిడ్డలందఱు హాయిగనున్నారు. పండ్లి వె. తేనె యిదె
పుచ్చుకొండు. మావేల్పా! ఈయేటివింతలు బిడ్డఁడను మనవి
చేసికొనెదను. కారుదున్నలు, గొరబోతులు, దుప్పులు,
పులులు, పందులు క్రొవ్వి చెలరేగి మాపంటచేలంబడి
చెఱచుచున్నవి. వేటాడరండు మాయేలికా!

రాజు — సంతోషము. మీకోర్కె చొప్పునఁ దప్పక
వేటకు వచ్చెదము.

చెంచునా—బిడ్డఁడను, మ్రొక్కెదను సామీ! సెలవిమ్ము.
రాజు — మంచిది.

సింగి — నీ బిడ్డను సెలవిమ్ము. సామీ!

రాజు — చెంచెతా! నీకేమి కావలయునో కోరుకొనుము.

సింగి — మా యప్పా! మా వేలుపా! నాతోడిగాఁడు వీఁడు
చల్లగనుండ దీవించు సామీ!

రాజు — మంచిది.

(చెంచువాండు నిష్క్రమింతురు).

రాజు — మహాకవి గాయకశిరోమణీ! చూచితిరా? కనికర
మెంత స్వల్పసంతుష్టియో? యా చెంచెత కోరిన భాగ్య
మంతయునుఁ దనభర్తయొక్క డేమమే యట?

మంత్రి— ఇక్కడివారి నెవరైన న నేలినవారు కోరుకొమ్మ
నినచో నించుమించుగా నేలికగద్దయినే యడిగెదరు.

కవి —

ఏమి భృత్యత సంతృప్తి యెంతనయము
నమ్మకం జెంత సాధువినయము నెంత
దోసమొఱుగని యిక్కిరాతులనుఁ జూచి
బూటకపు నాగరులు సిగ్గు పొందవచ్చు.

మంత్రి—ఓరి గిలిగింతా! ఏ మూయల్ల ర? ఎందుకట్లు కడుపు
బాఁడుకొనెదవు ?

గిలి—ప్రభువువంటివారు సహితము వేళమించియు నాఁకలి
మఱచియుండఁగా నిప్పాడు కడుపున కెక్కడి యాఁకలివచ్చినది?

రాజు—బాగుగ జ్ఞాపకమునకుఁ దెచ్చితివి. ఇప్పు డెంతవేళ?

కవి —

వేసవిప్రోద్దు నట్టనడి విన్నున నిల్చడి యెండ నిప్పుగాఁ
జేసెడు, మేనినీడ కడుఁ జిన్నఁగఁ దగ్గి యడుంగు చెంతకున్
డాసెడుఁ, జెట్టతోఱులన దంగి దగంబడి పిట్టలెడన్
గూసెడు, రెండు జాములది గో గడియారము కేకవేసెడున్.

గిలి — నా పద్యము వినరా?

రాజు—కానీ.

గిలి—కానీ యున్న నిదివఱకు సెనగలేన కొని మెక్క
కుందునా? చూడుఁడు.

పొట్ట వెన్నంటినది చల్లిబువ్వ యరిగె
 నోరు తాలింపుపసివట్టి యూరుచుండె
 వేడిగాడ్పులు చెవులందు వెడలజొచ్చె
 ఇంక మీరలు లేవరే నేమిసేతు ?

రాజు— మంత్రి! వేటకై ప్రయాణపు ప్రయత్నములఁ జే
 యుము. ఇంక మాధ్యాహ్న క్రియల కరుగుదము.

(అందఱును నిష్క్రమింతురు.)

ప్రథమాంకము.

సమాప్తము.

శ్రీరస్తు

సారంగధర నాటకము

ద్వితీయాంకము

[ఉద్యానవనాంతర్గత సౌధము]

(ప్రవేశము :- సారంగధర సుబుద్ధులు గిరిగింతతో)

సారం — నేస్తమా !

అశగులన్ మోములందుఁ గెంపలరు చుండఁ

దెల్లపురివిచ్చి యందియల్ మల్లనంగ

మెడనుఁ బైకెత్తి యింపుగ నడచుచుండె

నాడరాయంచ పావుర నుదిగొచూడు.

సుబు — అయ్యా ! చిత్తగించితీరా? యీగోధుమ వన్నె
మగపావురము మాటిమాటికిఁ దన కవపిట్టతెక్కలందుఁ దన
తెక్కలం జొనుపుచు దానినోటికి గింజ లేఱియందించుచుఁ జిం
దులుద్రొక్కు చెట్లువేడుక చేయుచున్నదో ?

గిలి — మీది మగది, మీది యాడది. నాది యందున కిం
దునకు నడిమిదానివలెఁ గన్పడుచున్నది. పెట్టంజేరదు. పుంజు
గవగూడదు.

సారం — నీదే సరి. నపుంసకలింగమా గిలిగింతా ! యథే
చ్ఛగా నన్నితావులం జరింపఁగలవు. స్త్రీలు నిన్నుఁజూచి సిగ్గు

నొందనక్కఱలేదు. మగవాండ్లు సీపై మీసము దువ్వనక్కఱలేదు.

గిలి - గబ్బిలము వంటిది నాబ్రతుకు. పిట్టలలోఁ బిట్టను. మృగములలో మృగమును.

సారం - ఏమోయి నేస్తమా! మనకోడె డింకీపావుర మెగిరించి వేడుకచూతుమా?

సుబు - చిత్తము గాని, క్రొత్తపెంపుడు పిట్ట పైకి బాటి పోవునేమో?

గిలి - దానికిఁ బెట్ట యొక్కడనైన నగపడినచో మఱి మీ యొద్దకు రాదు కాఁబోలు సుండి?

సారం - సారంగధరుని పుంజు నకట్టికక్కూర్తి గలుగ నేరదు. నేస్తమా! దీని నెగురవై చెద చూడుము.

గాలికెదురుగఁ జనగ రెక్కలు విడలుచు

గాలితోడనె పోవగఁ గదలకుండు

ఏటికెగువ దిగువలందు నీడునట్లు

పారుచున్నది నాముద్దుపావురంబు.

సుబు - అదిగో? నా పావుర మిప్పటికి తమపావురము దరిఁ జేరినది. రెండును నొకదానివెంట నొకటి చక్రకారంబుగఁ దిరుగుచున్నవి.

గిలి - నా పావురము నావలె నాకలికూటిది కాఁబోలు నెంత యెగురవై చిన నెగురక గింజల నేటికొని తినుచున్నది.

సుబు - అదీ! నా పావురము మొగ్గులు వైచు చిటకు దిగివచ్చుచున్నది.

సారం - ఓయీ! అదేమోకాని నా పావురమున కింకను దిగుటకు మనసుపుట్టక మిన్నందుచు నరుంధతివలె నగపడి యగ పడకున్నది. ఎప్పటికి వచ్చునోకదా? నీ కగపడుచున్నదా?

సుబు - ఈ పాపపుభూమి జేరనొల్లక స్వర్గంబున కరుగుచున్నట్లు తోచెడును.

గిలి - నా పావురము సరి. దీనికి స్వర్గనరకములు రెండును నక్కఱలేదు. హాయిగ మెక్కుచున్నది.

సుబు - సోమరిపోతున కింతకన్న పనియేమి?

సారం - నేస్తమా! ఇదిగో! నీపిట్ట క్రిందికి జేరవచ్చినది. ఆహా! నా పావుర మెప్పటికి వచ్చునో? నాకేమియుం దోచకున్నది. ఎంతచూచిన నగపడదు? గాలి దాని నెటువై పునకు ద్రోసెనో? గాక యేదైన నొక పాడుగద్ద దానిని వెంబడించెనో? అయ్యో! నాముద్దుల పారువమా!

సుబు - అయ్యా! చింతించెద రేల? నిముసమునకో క్షణమునకో దిగివచ్చును.

గిలి - అగపడకపోవలె? రాకపోవలె? దేవుడా! అది రాని యెడల నీకొక ముష్టిముంత మీఁదుకట్టెదను.

సుబు - అదిరాకున్న నీకేమి లాభమురా?

గిలి - ఏమిలాభమా? దాని బంగరుగూటికి నిర్భయముగ

నాపావుర మధికారము నొందవచ్చుగదా? మీఁది య ద్యోగి
పని క్రిందివాఁడు కోరఁడా ?

సారం — ఓరీ గిలిగింతా! నీకు నవ్వుగనున్నదికాని నాపా
వురముపైన నాకెంత యాశగనున్నదో నీకుఁ దెలియనా ?
దానిపై నేఁబ్రాణముం గూడఁబెట్టెదను. (సుబుద్ధివైపు
చూచి) నేస్తమా! యేమి? దానిజాడయైనం బొడకట్టదా?

తలను ప్రేళ్ళనడుమఁ దనరఁ ద్రిప్పుచు నాడు
చేతిలోన వెల్లచిటు రుమాలు
పగిది నుందు వెపుడు పావురమా నన్ను
నెడయ నీకు తెక్క లెట్టులాడె
చలిదియైనఁ గుడువఁ దొలుత నీ కాహార
మిడక నిదురనైన నీవు కనులఁ
గట్టుచుందు నిట్టి జట్టుదారునిఁ బాసి
పాటిపోవఁ దగునె పావురంబ.

ఏమిసేయదును? దారిలో సొమ్ము కొల్లవోయిన వాని
తెఱంగున రిత్తచేతుల నింటి కెళ్లేగుదును?

గిలి — మా చిన్నప్రభువువారి కెల్లపుడు నొకచేత
పుస్తకము వేరొకచేత బారువము నుండుచు వచ్చెను.
ఇప్పుడు పావురము కట్టొల్లని స్త్రీవలె పాటిపోయెను. ఇకఁ
మీఁద నీవిచారముచేఁ బ్రభువువారు పుస్తకముంగూడఁ
బట్టక వారు నెలవిచ్చినట్లు రిత్తచేతులతోఁ జుల్కబడి యాట
విడుపిచ్చిన బడిపిల్లనివలె హాయిగఁ నిదుగుచుండును.

సారం - ఓరీ! శనివలె సీవెక్కడ పోగై తివి? నోరుమూసి
కొనుము. (సుబుద్ధుని చూచి) నేస్తమా! నలుదట్లు పరికించు
చున్నావా? యెందైన నగపడలేదా?

సుబు - అయ్యా! చిత్తగించుడు. (వేలితోఁ జూపుచు)
మీపావుర మావై పునకుఁ జుక్కవలె దిగుచున్నది.

సారం - (చూచి చప్పట్లు చఱచుచు) హద్దీ! ఔనాను?
నేస్తమా! నాపావురము నాకగపరచినందులకుఁ గోరుకొను
మెద్దియైన నిచ్చెదను?

సుబు - ఏలినవారి కటాక్షముండినఁ జాలును. నాకేకోరిక
యును లేదు.

గిలి - ఏడుకొండల తిరుపతివెంకన్న కొకబోడిరాగిచెంబు
మీఁదుకట్టినాను. ముడుపు చెల్లించవలయుఁ జూండీ.

సారం - నేస్తమా! అది యెక్కడ దిగుచున్నదో కనిపెట్ట
వలెను సుమా!

సుబు - (ఆకసమువంక చూచి) అన్నా! మీ పినతల్లి
చిత్రాంగిదేవిగారి మేడపై కొఱగుచున్నది.

గిలి - చేతగలకూక నూతఁబడినట్లే.

సారం - నేస్తమా! యా పావురమును దీసికొనివచ్చుట కీ
నపుంసకలింగమునుఁ బంపింతమా?

సుబు - చిత్తము.

సారం - ఓరీ!

గిలి - తాము చదుకొన్న వారుకదా? ఓరీ! యేలింగము?
సుబు - ఓరీ కాకోనీ యనవలెనా యేమి?

గిలి - ఇద్దటికిద్దటే? ఇదేనా మీరు చదివిన వ్యాకరణము?
ఓరీ యోసులకు మధ్యగా నన్నుఁ బిలిచినందప్ప నేఁ బలుకనే
పలుకను.

సారం - ఇఁక నవ్వులు చాలించి మా పినతల్లి—

గిలి - మా పినతల్లి.

సారం - (కోపముతో) నా కలుక వచ్చుచున్నది సుమా?
భద్రము అట్టెడ్డమనఁ దెట్టెడ్డమని కన్నుగానక వదరఁబోకు.
నీవు తత్త్వ ణమేగి నా నమస్కారములు మనవిచేసి తమకొడుకు
సారంగధరుని పావురము తమమేడచెంత వ్రాలినది. దానిం
బట్టించి దయచేసి పంపించవలెనని నా మనవిచెప్పి పావురమును
ద్వారగాఁ దీసికొనిరమ్ము. పొమ్ము. మే మీప్రాంతముననే
నీకొఱ కెదురు చూచుచుందుము.

(అని మువ్వరు నిష్క్రమింతురు).

[స్థలము : చిత్రాంగిమేడలో నొకప్రదేశము].

(అంటింత పాడుచుండును).

చిత్రా - (ప్రవేశించి) లేవనక్కఱలేదు కూర్చుండుము.
ఏదేదీ? అంటింత! ఎంత చక్కనిపాట పాడుచున్నావు? మఱి
యొకసారి పాడుము.

అంటి - నాపాట బాగుగలేదని కాఁబోలు నమ్మగారు
హాస్యముచేయుచున్నారు? నేర్చుకొన్నది కాదుకదా!

చిత్ర - పలవు, పాటయును వానియంతట నవియే కలుగ
వలెనుగాని యెరులు మప్పిన నేపాటి వచ్చును? బలిమిపెట్టి
నేర్పినపాట, బలిమిపెట్టి చేసిన పెండ్లి వలె దిన్నపడ నేరదు.
కాని యేదీ? నీవిప్పుడు పాడుచున్న పాట? వినుట కెంతో
ముచ్చటగా నున్నది.

అంటి—చిత్రము.

భైరవి—అటచావు.

ప. ఈడు కుదిరిన వన్నె—కాడు దొరుకకున్న.

జేడెజవ్వన మేటికే—ముమ్మాటికే॥

అ. వాడి వయసుదీర— గూడలేని ముది ।

వాడు మగందైన—వాడు దెట్లు నయిచు

॥ఈడు॥

ఇంతవఱకే నాకువచ్చు నీముక్క నేనెక్కడనో వింటిని.
ఒక గడియక్రిందట నేనెక్కడకు వచ్చుచుండఁగాఁ గోట
ముంగలఁ బాడువములు నెగరించుచున్న యొక నవమన్మథునిం
జూచినాను గనుక నిప్పుడు నాకిది జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది.

చిత్ర - ఎవరా నవమన్మథుఁడు?

అంటి - మఱియెవరు? మీసవతి బిడ్డఁడు.

చిత్ర - ఏదేది? ఇందాఁక నీచేతికొక యుత్తర మిచ్చి
దాచుమన్నానుగదా? ఏమిచేసితివి?

అంటి - ఇదిగో! నాచీరకొంగున ముడివై డిచితిని.

చిత్ర - అంటింతా! నీవు నాకుఁ బాణము వంటిదానవు
నుమా! నామనసు నీతో చెప్పెదను. అందరానిపండ్ల కాశ
యొందుకు - పోనీ! యొందుకు?

అంటి - ఏలినవారి మాట నా ప్రాణములోఁ దాఁచుకొందును తమకీ సందియమేల ? సెలవిండమ్మా ?

చిత్రతా - ఆఁడుపుట్టుకకన్నఁ బాపముకద్దా ? అన్వతంత్రపు బ్రతుకు ? మనసులోని మాట పైకన వాటము కాదు గదా ? ఆతఁడు - పోనిమ్మెందు కీయరణ్య రోదనము ?

అంటి - మనలో మనము చెప్పకొనుట కింత జంకా ? పెద్ద ప్రభువుగారు వేటకు వెళ్ళునపుడు మీతోఁ జెప్పలేదా ? వారు మీమనసుంబట్టి సంచరించలేదా ? తమకెందు కీవిచారము ?

చిత్రతా - వారు వేటకు వెడలినారా యేమి ?

అంటి - చిత్తము.

చిత్రతా - (స్వగతము) ఎంతమంచి సమయము. (ప్రకాశముగా) అంటింతా ! నే నాడజన్మ మెందుకె త్తితిని ? నా కన్న నొక కూలిదైన మేలు. నాబ్రతు కీపంజరములోని చిలుక వంటిది కదా !

అంటి - ఎందుకట్లు కుందెదరు ? పెద్ద ప్రభువారేమైన నన్నారాయేమి ?

చిత్రతా - నీవింకను బెరటిదారినే యున్నావు ? పెద్దమాట కేమి ? చిన్నమాట చెప్పవుకదా ? అంటింతా ! నీ మగఁడు పడుచువాఁడా ? నడికాలపువాఁడా ?

అంటి - అమ్మా ! నాసౌఖ్య మేమని మనవిచేయుదును ? మొట్టమొదట నొకచక్కని పడుచు మగనికి మా వారలు మాట

లాడి తుదకు నలువదేండ్లవానికి డబ్బుకక్కుర్తిచే నన్ను మ్రొక్కు పిల్లవలె గట్టబెట్టిరి.

చిత్రా - ఇద్దఱ మొక్కనోమే నోచినాము. పావురముల నెవ రెగిరించుచున్నారని చెప్పినావు?

అంటి - (తనలో) ఈపె మనసంతనేపటికి బయలుపడినది. నా చేతి కీమె యిచ్చిన యుత్తర మాతనిని రమ్మనుమని కాబోలు? ఈ నంగతి నాతో జెప్పటకు జంకినది. నేనిందు కుఁ దగినట్లే నడిచినయెడల గొప్పలాభముండును. (ప్రకాశముగా) అమ్మా! మీ సవతికొడుకు.

చిత్రా - (తనలో) పెండ్లికొడుకు (ప్రకాశము) ఏమన్నావు?

అంటి - మన సారంగధర ప్రభువువారు.

చిత్రా - అంటింతా! నాయెడలు పరవశమగుచున్నది. ఇక దాచలేను. నీమనసులో నుంచవలెనుజుమా ఏకాంతము.

అంటి - (తనలో) పాపపుబుద్ధిగలవారు గోడనుజూచిన సయితము బెడతెదరు. (ప్రకాశముగా) సెలవిండమ్మా, నా యొద్ద మీకు దాపటికమా? మనలోమన కేకాంతమెందుకు?

చిత్రా - ఆ చిన్నవాని చిత్రముం జూచినపుడే నాయెడలు ఝల్లుమనుచున్నది. ఆతనిని స్వయముగఁ జూచినయెడ నే మగునో? మొదట నేనతనికే మాట్లాడఁబడితిని జుమా? దేవుఁ డాడదై నచో నిట్టివిరుద్ధఘటన చేయ నా? మతి యొకచోట మన్నన మతొక చోటనయ్యె నాపని. ఎందుకీ వెట్టియాసలు

నావంటిదానికి జక్కఁదన మెందుకు? జవ్వనమెందుకు? బూడిదలోఁ బోసిన పన్నీరు. మాటవాసి కంటిని జూమా? అంటింతా మతెందుకుఁగాదు.

దావారిక - (ప్రవేశించి) ఏలినవారి సతిదర్శనమునకు సారంగధర ప్రభువువారి యొద్దనుండి గిలిగింత వచ్చి యున్నాఁడు.

చిత్ర - ఏమేమి? సారంగధరుడు-సారంగధరుడు సారంగధరుఁడు.

అంటి - తన సముఖమునకు సారంగధర ప్రభువువారు గిలిగింతను బంపినారట?

చిత్ర - రమ్మను.

దావా - చిత్తము. (నిష్క్రమించును).

చిత్ర - (తనలో) తానే రాఁగూడదా? కన్నులారఁ జూచుకొననా? (ప్రకాశము) అంటింతా! సారంగధరుఁడే యిందు వచ్చునట్లు పాయ మాలోచించఁ గలవా? ఆయనఁగూడ వేటకుఁ జనిరి. ఎంత మంచినమయము? నాకంత యదృష్టము పట్టునా? పోనీ, నీ చేతికిచ్చిన యుత్తరముఁ జూపించి వానినిం దోడ్చుకొని రాఁగలవా?

అంటి - అమ్మా! యుత్తరమెందుకు? లిఖిత మెన్నటికిని గూడదట. మీరు తొందరపడవద్దు. నేను ముందుగా గిలిగింతతో మాట్లాడి చిన్నప్రభువువా రిందువచ్చునటులఁ జేసెదను. నాసేర్పు తామెరుగరా? (నిష్క్రమించును.)

చిత్ర - (తనలో) అంటింత నెరజాణయే. ఏదైన నొక పన్నుగడ పన్ని నాప్రాణధనము నిక్కడికిఁ దెచ్చును. ఎంత చక్కనివాఁడు ! చందురునికైన మచ్చకలదు. దేవుఁ డీలాగు వ్రాసెనుగాని నేఁగోరుకొన్న మగఁడు వాఁడేకదా? ఇంతకును దేవుఁడు రక్షించి యాయనగూడ నూరలేకుంట గొప్ప లాభమే ? పిట్టకైననుం దెలియనీఁ గూడదు. వాఁడు వచ్చిన తోడనే కొడుకు మిషపైఁ గాగిలించు కొనెదను. నిప్పు దావున వెన్నయెట్లు కరుగ కుండును ? వాఁడును గ్రొత్త జవ్వనము కలవాఁడు, నా వంటి సొగసరి కాఁగిటఁ బడ్డప్పు డెట్లాఁగఁగలడు? వలపునకు వావియేమి ? బలిమి నైన మరులు కొల్ప లేకపోదునా ? ఓర్పుకొనుము హృదయమా ! నా జీవిత కాలములో నేఁడే నీకుఁ బండుగ. పాపమో గీపమో కోర్కె దీర్చుకొనని బ్రతుకు మతేమి బ్రతుకు? మనసున్నవాఁడే మగఁడు. వాడు వచ్చునంతలో సొగసుగ నలంకరించుకొనె దను? వానితో నాకుఁ బెండ్లిమాటలు జరిగినపుడే వానికిఁ గూడ నాపైని మనసున్నట్లు తెల్లమయ్యెను. హా సారంగ ధరా ! అలమేలుమంగ దేవతా ! నాకోర్కె దీర్చినయెడల నీ గోపురమునకు బంగరురేకు తాపించెదను. (అని నిష్క్రమించును.)

స్థలము - చిత్రాంగిమేడ గుమ్మము.

గిరిగింత ప్రవేశించును.

గిరి - (తనలో) దేవిచిత్రాంగి కడుచెడ్డది. పెద్దప్రభువుచే

నేనిక్కడికి బంపబడినపుడెల్ల గంపెడు హాస్యములు నన్నాడు
 చుండును. చెలికత్తెల నాపైనుసికొల్పి నాతోడవు టూడ్పించి
 నవ్వుచుండును. ఆమె కేమగవాడును జాలడు. మనసునకు
 రాని మనువెట్లనబోక విధిలేదు. ఇంక నాబ్రతుకో మేక మెడ
 నున్న చన్నులవంటిది. అందఱును హాస్యపుకత్తులు నాపై
 నూరుచుందురు. కాని నన్నెక్కసక్కెములాడుట, దూలగుండి
 నంటుట, కందురీగ పుట్టరేచుట, కత్తినాకుట, సరేగాని
 యెంత వానినైన కొలువు లొంగదీయునుగదా? ఒరులచిత్తము
 కనిపెట్టవలె, బడరానిపాట్లు పడవలె, కానిగడ్లు కఱవవలె.
 ఈ జానెడు పొట్లకెకదా యింతకకూర్చి. అదిగో! యం
 తింత వచ్చుచున్నది. ఇది రాలుగాయ, గయ్యాళిగంప, వగల
 వంకాయ. చిత్రాంగిదేవికి దోకవంటిది.

అంటి - (ప్రవేశించి) ఓరీ! ఓసీ! గిలిగింతగారూ! చాల
 దినములకు నీరాక. నీవు నా మగడవైనచో నిన్ను నా
 పైటలో నిముడ్చుకొని దాచుకొనక పోదునా? యీ
 మామిడిపండ్లు కావలెనా?

గిలి - కోతపండ్లుగావు, తటపండ్లునుం గావు, నీ యీ
 రాలుగాయలు నా కెందుకు?

అంటి - నిజమైన మగవాడ వైనచో మఱెంతగోటు
 చేయుదువో?

గిలి - చేయుదునో మానుదునో రాలుగాయలం బండిం

చక పోవుదునా, రసము పిండించక పోవుదునా, నీబలు పెండించక పోవుదునా ?

అంటి - ఆపాటి ముఖమునకే యద్దనేరుపసపు గిలిగింతా! హాస్యమున కేమిగాని మతేమి వింతలు ?

గిలి - మతేమి వింతలు, తెల్ల బియ్యము పాటిమానిక. ఏమిరా కాటా యన నెప్పటి యాట లనునట్లు ప్రభువు లేదో మిషపై నీ నన్నిక్కడి కంవుట, మీరందఱును నాపని పట్టించుచుంట మీగిలినవేమో గబ్బిలముల వలె నంటింత చెట్టునకు ప్రవేలాడుచున్నవి.

అంటి - గిలిగచ్చలాగు వాగక చెప్పు మెందుకు నిన్ను సారంగధర ప్రభువువారు పంపిరచినారు ?

గిలి - నడుమ నీరాయబార మెందుకు? పిలువని సేరంట కము, చెప్పని విందు. చిత్రాంగిదేవిగారితో నేనే చెప్పుదును. నన్ను రమ్మన్నారుకారా ?

అంటి - నే డష్టముట. దేవిగారికి జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది. ఈ దినమున నా పెకుఁ బేడిముఖము చూడనని వ్రతముట. ఈ వర్తమానము నన్నుఁ దెలిసికొమ్మని పంపినది.

గిలి - పేడిముఖము చూడనని నామెవ్రతమా? అట్లైన నాడముఖము చూడనని నావ్రతము. పోసీ! ఆమెచే నల్ల రయ్యే తప్పెను. దేవిగారితో చిన్నప్రభువునారు మనవిచేయుమని సెలవిచ్చినారు. వారి పావురము దేవిగారి మేడపైని వ్రాలినది. అది పట్టించి నాచేతికిప్పించ మన్నారు. కోటదాఁపున

సారంగధర ప్రభువువారు నాకొఱ కెదురుచూచుచుందుమని
వాక్రచిన్నారు. అదిగో! నాకుక్కపిల్లగూడ నాకొఱకు
వెదకుచున్నది కనుక నేనందేగవలెను? నీవు త్వరగా పావుర
మును దీసికొని యంతలో రావలెను సుమా? ఆలుమగల
కంటింతా!

అంటి—మంచిది, పైటలోఁ జక్కిలిగింతా!

(గిలిగింత నిష్క్రమించును).

అంటి—(తనలో) సారంగధర ప్రభువుపై జిత్రాంగిదేవి
కీమోహము ముమ్మరముగా నున్నది. ఎద్దియైన నొక యెత్తు
పన్ని యాతని నాపెకన్నుల యెదుట నీదినమునఁ బెట్టనియెడల
నేటితో నాప్రబతుకును నాబ్రతుకును సరి. ఇప్పుడు నాబ్ర
తుకు మంత్రసాని గండము సామెతగా నున్నది. ఈపారువము
గూడ నాపూన్ని నెరవేర్చుటకే తప్పక యిందు వచ్చినది.
ఇదియు నొక మేలే. కానీ చూచెదను. (ప్రకాశము) ఓయీ!
గిలిగింత ముంతా.

గిలి—(ప్రవేశించి) వచ్చితి నంటింత బొంతా.

అంటి—(ఉత్తరమీఁ బోవుచు) ఇదిగో! పోనీయెందుకు?
దేవిగారిదివఱకే యాపావురముంబట్టి తమయొద్ద నుంచుకొ
న్నారు. చిన్నప్రభువుగారితోఁ దల్లియొద్దకుఁ గొడుగువచ్చుట
కేమి యభ్యంతరమని దెలుప సెలవిచ్చినారు గనుక నీవేగి
చిన్నప్రభువువారిం దోడ్చుకొనిరా.

గిలి—చిత్తము. నీనోటిమీదనే నడుచుకొందును.

(నిష్క్రమించును).

అంటి — నేను మేడపై నుండి సారంగధరుని రాకచూచి
దేవికి దెలిపిన మఱింత బాగుండును. (నిష్క్రమించును.)

చిత్రాంగి పడకగది.

(చిత్రాంగి పాన్పువయిఁ గూర్చుండి యద్దము చూచుకొనుచుండును)

దావా - (ప్రవేశించి) యేలినవారి మేడపై నొకచక్కని
పెంపుడు పారువము వ్రాలి నాకుదొరికినది. దీని బంగరుటందె
అంబట్టి చూడ నిస్సంశయముగఁ జిన్నప్రభువువారి దిది ఏమి
సేయుమని సెలవు ?

చిత్రా — అదీ ! యేది కోరనికోర్కె నాచేతికిమ్ము. నీ
పురోయి అంటింత యెక్కడున్నదో తోడ్చుకొనిరా.

దావా — చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

చిత్రా —

(తెల్లమొగలిపువ్వు తెఱఁగున నావన్నె

కానిచేత ముద్దు గాంచు నిన్నుఁ

బోలఁ జాలునట్టి పున్నెంబు నాకెప్పు

వట్టు చెప్పుమమ్మ పావురమ్మ.

నన్నెన్నఁడైనఁ దలఁచునె

చిన్నతనమునాటి నాదుచి తరువు పయినో

గన్నిడునె వాఁడు చెప్పవె

నిన్నున్ బ్రతిమాలు కొనెద నే పావురమా]

ఇఁక సారంగధరు డిందువచ్చుటకు సందియములేదు. దీని

నీ దన ప్రాణమువలె జూచుచు క్షణమయిన విడువడని విను
చుందును. అంటింత యేమి యింకను రాలేదు. యుగములై ప
టెంత యాలస్యమైనది. అది సారంగధరుని దోడ్చుకొనక
రాదు. నిశ్చయమే. నాయెడమకన్న బెదురుచున్నది. తప్పక
వానిని నేజూడగలను. నాకోర్కె దీఱగలదా? హా! ఇదియేమి
నాకొకవింత యల్లాస మిపుడు పొడముచున్నది. నా ముద్దుల
సారంగధరుఁ డిందు వచ్చునంతలో వానిపటము చూచుకొని
పొడుచుం బట్టజాలని యీ మోహమునకుఁ దెరువు చూపె
దను.

కరహరప్రియ—త్యక్తిగతి.

నిన్నుఁ దలచుకొన్న కొలఁది - నిబ్బరంబు లయ్యె

వన్నెకాడ నిన్నుగుత్త - గొన్న మోహమయ్యె ।

నిన్నుఁ జూడకున్న కనుల - నిదుర కటవయ్యె ।

కన్నెతనమునుండి నీసొ - గనుపయి మననయ్యె ॥ నిన్ను ॥

౧. తలంచుకుందునన్న మదికి - దగులు మందులయ్యె ।

చెలఁగి నీదుపేరు విన్న - చెవికి విందులయ్యె ।

౨. చల్లనిగాలి నిండుగలజాబిలి యామని పండుతోటలో

నల్లిన మల్లిపువ్వుపొద యచ్చటఁ జిన్నులఁజిమ్ము జంత్రమా

మొల్లపు చిల్కపాట యట మోహముదీటుట వన్నెకానితో

మెల్ల నీ సోయగంబు నడమీటుట యబ్బునె యట్టిముచ్చటల్.

అయ్యయో! నేవెఱ్ఱిదానివలె బాడుచున్నాను. ఎవరయిన
విందురేమో యింకఁజాలించి యాలక్కమేడలోఁ బాన్పు
నలంకరించిచుచుఁ గిటికీ నందులనుండి సారంగధరుఁడు వచ్చు
చున్నాడేమో కనిపెట్టదను. (నిష్క్రమించును)

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

~~~~~

తృతీయాంకము

ప్రదేశము : కోటయొక్క ముందలి భాగము.

ప్రవేశము - సారంగధర సుబుద్ధులు

గిలి - (ప్రవేశించి, తనలో) నేడప్టమి యట. అప్టమి చంద్రుడు నైధనతారవలె చిన్నప్రభువువారు, వినతలిగారు సమావేశమట. నేను రాయబారపు గొట్టము నయితిని. నేడే డేదో యుప్పెన పుట్టును. నాచేతికిఁ బావురమెందు కీలేద్దు? పేడిముఖముఁ జూడనని యిన్నాళ్ళనుండి లేనినత విప్రుడు మాత్రమెందుకు చెప్పమా? ఏదో కిటుకున్నది. సంఘ న్నాంధు లొరుల మనసు నొచ్చు నేమోయని తలఁచుచున్నాఁడా? ఆమె నాముఖ మెందుకు చూడఁగూడదన్నది? ఉప్పుపులు సులు దిన్న దేహముల కన్నిటికి నభిమాన మొక్కటియే కదా? ఇప్పుడీలాగున నన్నది కాని పేడిముఖము, కోడె ముఖము నాడముఖము తుదకన్నిటికి నొక్కటియేగదా మర్నాద. ఉన్నమాటన్నది నాకెందు కీకడుపుమంట? కాని, నేడు ప్రత్యేకముగఁ జిన్నప్రభువుగారి నామె రమ్మనాట

చూడఁగా నేదోయొక విపరీతమున్నట్లు తోచుచున్నది. పాపము, పాపము, పుణ్యము, పుణ్యము నాకెందుకు ? నాపనియేమో నేజేసెదను.

(సారంగధర, సుబుద్ధులును సమీపింతురు)

సారం - (ముందుచూచి) అడుగో! గిలిగింత —

సుబు - పరీక్ష నెఱవేఱనివానివలె ముఖము ప్రేలవేసికొని వచ్చుచున్నా వేమిరా ?

సారం - యుగము లుండిపోతిని. పావురమేదిరా ?

గిలి - నాకుక్కపిల్ల మధ్యదారిలో నన్నెంత యల్లరపెట్టి నదో మీకెఱుకా ?

సారం - ఓరీ ! నేఁ బారువముమాట నడుగుచున్నాను. నాతల్లికదా? యీమొద్దు సంపినకన్న నేనేపోయి నాముద్దుల పారువముం దెచ్చుకొన్న బాగుండును.

గిలి - అయ్యా! పావురమా ? మీపినతల్లిగారు తల్లియొద్దకుఁ గొడుకువచ్చుట కేమియభ్యంతరము. ప్రతములోనున్న నాయొద్దకుఁ బేడినంపనేలా యని దెలుప సెలవిచ్చినారు. ఆ పారువముం బట్టించి వారియొద్దనే యుంచుకొన్నారు.

సారం - మా పినతల్లిగారి దర్శనముఁ జేసితివా?

గిలి - మ్రొక్కుకొంటయే లేదన్న నొక్క బ్రాహ్మణుని కైనఁ బెట్టుమన్నట్లు బాగుగ సెలవిచ్చుచున్నారు. నన్నామే గుమ్మము దరికే చేరనీలేదు. ఇంతసేపును నిలవఁబడి నిలవఁబడి కాళ్ళుపీకి తుదకీ వర్తమానముం దెచ్చితిని.

సారం — పోనీ నేనే తెచ్చుకొనెదను. నీవుగూడ నా వెంటరా !

గిలి ఇక కంఠములో జీవముండఁగా నే నాగుమ్మముఁ ద్రొక్కుదునా? నన్ను మీరు చంపివైచిన నొప్పుకొనెదగాని.

సారం — నేస్తమా ! ఇక్కడనే యీ గారడివాండ్రు వినోదములు నీవు చూచుచుండుము. నేనిప్పుడే పోయి వచ్చెదను.

సుబు — నాదొక్కమనవి. మీసవతమ్మగారి యొద్దనే భద్రముగ నున్నదికదా బాపురము రేపు పంపించెదరు. తమ కెందు కిప్పు డీతొందర.

సారం — తనకలిమి యింద్రభోగమన్నట్లు, నీపారువము నీయొద్ద నున్నదిగనుక నీ కీనింపాది. నాపారువముం దీసికొనిరాక మానను.

పురిదెలుచుకొంచు నాకలి మఱచియైన
నన్నుఁ గనినంత వింతగ నడచివచ్చు
మఱియు నాచేతి వెలిదమ్మి మాడ్కి నిముడు
పారువము నొక్కక్షణమైనఁ బాయఁగలనె ?
కనికరమది యెంతయలసినదో ?

సుబు — తాము చదువుకొన్నవారు, విజ్ఞానులు. తమకు నేను మనవిచేయు పాటివాఁడఁగానుగాని, యిప్పుడొంటిగాఁ దా మంతఃపురమున కరుగుట నామతముకాదు. ఏలన

శ్రీ మనసు నై జనుగఁ జుల్కనె మఱి యది
రాణివాసంబునం ద్రొక్కఁ బూనినపుడు

నీటిలో ముంపబడు బెండుసాటి యగుచు
బయటి కుబ్బిగజూచును రయముతోడ.

సారం — ఓయీ వెళ్ళివాడా! పిచ్చి యనుమానము
లేల్ల?

కులముం బొరుషమునగల

తలిదండ్రుల కొదవి తగిన దాంపత్యమునన్

జెలగు జవరాండ్ర చి తం

బులు చలియించునెడ లోకమున హద్దున్నే.

మతియు సీతల్లి చెంతకుఁ బోవుటకెన్నడైన ననుమానిం
చితివే? ఇదియెక్కడనైన లోకమందు కద్దా?

సుబు — తమ చిత్తము గాని, యిదివఱ కెన్నడును
దామచ్చటికి దయచేసి యుండలేదు. మతియు నయ్యగా
రూరలేరు.

ఒంటిపాటున సొగసరి కంటఁబడుట

పలుకరించుట కొక్కనెపము దొరకుట

కలుగునప్పుడు మోహంబు కనులగ్రమ్మి

జానులె న వివేకంబు గానలేరు.

సారం — సుబుద్ధి! నాతల్లి నన్ను జూడగోరి పంపించెను.
నాతల్లి సెలవు నేనెట్లుత్రోవించెను? మాది నిష్కల్మషమైన
పాండవవంశము. నన్ను మొదటినుండియ నీవెఱుఁగుదువు నా
కడ్డపడకు నేబోయెదను.

సుబు — (తనలో) ఏమీ యన్యాయము? ఈతని కాలోచన
శక్తివోయి, యెద్దియో గ్రహవేళ మెత్తినట్లు తోచుచున్నది.
ఇట్టి తొందరపాటితనియందెన్నఁడు నేగానను. (ప్రకాశము)
తాము పురుషులకుఁగూడ మోహనాకారులు సుండి.

సారం— ఓయీ! నీవు ప్రాణమిత్రుడవని సెలించుకొని
 లది నన్ను వారించుచున్నావు. తగని యనుమానములతో బెట్టు
 చున్నావు? బ్రహ్మాదు లడ్డుపడినను నా తల్లియొద్దకివుడు పోయి
 పారువమును దీసికొనిరాక మానను.

సుబు— ఇప్పుడు గడియ మెఱుగున్నది. ఎంతో ప్రోద్బుధులై
 దు. పలినవారిం జిన్నప్పటినుండి కనిపెట్టుకొని యన్నవా
 డనుగమక చనువు కొలది మనవి చేయుచున్నాను. వెఱివాడనో
 మంచివాడనో (చేతులుపట్టుకొని) నేడు నాపై నిదమ కాగ్రహ
 ము కలుగుటచూడఁగా యేదోవిపరీత హేతుభూతమై యన్నది.
 మదకంతరవము నొకయాబోతు వారించలేనట్లు తమ్ము
 నేనడఁజాలనుగాని, పారువము నొద్దనుంచుకొని యయ్యగా
 కూరలేని సమయమునఁ దమ్ముంజూడఁగోరిన మీతోలివలపు
 పెండి కూతురు

సారం— అడ్డుతొలఁగు తొలఁగుము.
 సుబు— చిత్రాంగిదేవి—
 సారం— (సుబుద్ధిందొలఁగఁద్రోసి) నీలో నీవిక్కడ వెఱి
 తర్కము వెలుపుచుండు, నేనవినను.

సుబు— విదలించిపోవ న్నాయముకాదు. పూర్వము సా
 రథియడ్డుపడినప్పుడు మీముతాత యభిమన్యుడు సాహసించి
 నట్లు మీరును జనుచున్నారు.

(సారంగధరుడు వినిపించుకొనక నిష్క్రమించును)

సుబు— (తనలో) ఆహా వరప్రసాది! యీతఁడు సాప్రా
 ణమిత్రుడేమీ గ్రహచారము? పెద్దప్రభువువా కూరలేదు.

జగన్మోహనుండయిన యీతనింజూచి చిత్రాంగి కేమిదుర్బుధి పుట్టునో ? ఈతడు సత్యధురంధరుడు. చిత్రాంగికి లొంగని యెడల నామెయేమి పాపమాలోచించునో యీశ్వరా! పాండవవంశమున కిది తుదకాఁబోలు నోరి గిలిగింతా ! నీవై నం బరుగెత్తి యీతని కాళ్ళపై బడరా ?

గిలి— మదపుటేనుఁగు నాపుటకుఁ గుక్కపిల్ల పరుగిడునట్లే
సుబు— పోనీ ! నీ వామెడచెంతకుంబోయి జరుగునది కనిపెట్టుము. మాతండిగారితో నే నీసమాచారముం దెలుపనేగెద.

(నిష్క్రమించును.)

ప్రదేశము :- చిత్రాంగి నగరు.

(చిత్రాంగి యంటింతలు, మేడ కిటికీనుండి సారంగధరునిరాక కెదురుచూచుచు)

అంటి— అమ్మా చూడుఁడు. కట్టుతెంచుకొన్న మదపుటేనుఁగువలె నదే చిన్నప్రభువువారు వచ్చుచున్నారు.

చిత్రా—

చిన్నతనమునుండి చి త్తంబులో నెడ
బాయకుండునట్టి హయతలపు
కన్నుపండు వెంచుకొన్న భాగ్యము నాదు
ప్రాణపదమె యదిగో వచ్చుచుండె.

ఆహా ! యేమిదీవి ? యెంతసోగ ? చూడ రెండుకనులు చాలునా ? వీనితో నేలాగునఁ గలిపెదవోనుమా ? కోర్కెదీర్చు

కొనక నిల్వలేను. పిమ్మట నేమైనను సరియే. ఏమిచక్క-
దనము? చేరువైనకొలది నీతనిచాయ పసిడినిగులు వెలుపు
చుండె నెంతలేసి చూపులు! చూపులా నెమ్మికింబాపులు
నెలతలకుం దూపులు వక్షస్థల మెంతవెడల్పు? నేనెప్పు
డందు సోలెదనో? యేనుఁగు తొండములు కాని చేతులు
కావు. నాచేతులార గంధమెప్పుడు పూసెదనో? ఏమి
యద్భుతమోసెమ్మ! నాచూపు వీనిరూపునందు చిక్కుకొని
మఱలఁజాలకున్నది. వీనితోనే నెట్లు మాటగలిపెదనో గదా?
నాకుఁ బరవశమగుచున్నది. వావియొక కటేయనచో వీనిపై
నా మనసు దగులనేల? నామోహముతోనేమిపని? వీనికి
నాపై మనసు కలుగవలెనుగదా? ఒడలొడలు దాకిన నెంతటి
ధైర్యశాలికైనఁ దమిపుట్టకమానదు. ఏమటకానిమ్మిఁక నిల్వ
లేను. నే నీసమయముఁ బోఁగొట్టుకొని క్షణమైన బ్రతుకఁ
గలనా పాపముమాట తరువాతఁ జూడవచ్చు నిటువంటికోర్కె
చెల్లకుంటయే పాపము. ఏమే నేపాన్పుపైని గూర్చుండెద
నీవు వానిందోడ్చుకొనిరా.

అంటి- ఈ సంగతి పెద్దప్రభువువారికిఁ దెలిసిన నేమగునో
కదా.

చిత్రా - తెలియుటెట్లు? ఏమైనఁ గానిమ్ము నాకోర్కె
దీటినవెనుక నాకుఁ జూపైనను సంతోషమే. ఏలాగు తెలి
యును? చేసినవారము జెప్పముగదా? ఇక్కడ మఱెవరున్నారు
నేను నీవేకదా? వాఁడిష్టపడినచో మనకే యపాయముం
గలుగనేరదు.

అంటి-కానిండు చూచుకొందము. నే నిదిగో తోడితెచ్చె
దను. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

సారం - (ప్రవేశించి, తనలో) నిష్ఠారణముగ స్నేహితునిఁ
దొలఁగఁగ్రద్దోసి నొప్పించితిని. నాకెందు కడ్డపడవలెను? లేని
పోని యనుమానములు పెట్టినాఁడు. నాకు తల్లి వంటిది గదా?
అంతటి పాపమెందై న కలదా? నాకెందు కీతలంపు. నాపావుర
మందుకొని త్వరగా నీ తావునుండి వెడలెదను. ఈమేడ
యెంత రమణీయముగ నున్నది.

ఇరుదట్ల కీల్పొమ్మ లింపుగఁ బాడంగ

స్వర్గంబు నెక్కింపఁజాలు మెట్లు
అద్దంబువలె మేని నంతయుఁ గన్పర్చఁ

జాలిన నున్నని పాలగచ్చు

జీవకళలతోడఁ జెలఁగి నవరసముల్

చెలువారఁ జూపెడు చి త్రరవులు

మాటిమాటికి వింత మాటలాడుచుఁ బంజ

రము లలరిందు గోరలు చిలుకలు

కలుగు నీమేడపై నుండి కాంచునపుడు

క్రింది జనములు చీమల చందముగను

తోటలుం బూరిబయిశుల వాటముగను

గానఁబడుచుండఁ దిరిగెడి కన్నుఁగవకు.

అదిగో! నెవతెయో పరిచారిక వచ్చుచున్నది. ఏమే?
మా పినతల్లి గా రెక్కడ వేంచేసియున్నారు?

అంటి- లక్కమేడలో తమకొఱ కెదురుచూచుచుఁ బావుర
మునకు మేఁతలిడుచున్నా రీలాగున దయచేయుఁడు.

సారం - (నడుచుచు మేడనుజూచి)

అయ్యగారికి నాదుపిన్నమ్మపై నీ
గలుగు ప్రేమకు నివటఁ దార్కాణముగను
వెలయు బంగారు బలుకంబములుగ దూల
ములు మహిలోన నిట్టి యద్భుతము గలదె.

(ముందుకూచి) ఆకూర్పున్నవారె మాపినతల్లి గారు
కాఁబోలును ! అమ్మగారికి నమస్కారము.

చిత్రా — శోభనపు పెండ్లికొడుకువుకమ్ము. రావోయి !
అక్కడకా దీమంచము పయికి. నీకు నాయొద్దనేమి యభ్యంతరము ?

సారం — అమ్మగారూ ! తమకొడుకున కింత మన్ననయేల?
తమసెల వత్రికమింపక వచ్చితిని. నాపారువముం దయసేయఁ
గోరెదను.

చిత్రా — అయ్యో ! నీవు వచ్చినదేది? కూర్పున్నదేది?
పారువమునకేమిగాని చూడు మీపటమెవరిదో ?

సారం — ఇది నాదే.

చిత్రా — నన్ను మొదట నీకుఁ బెండ్లిమూటలు జరిగిన
పుడు మీతండ్రిగారిది నాయొద్ద కంపించినారు. నేనుగూడ నీ
పటములో నీచెంతనున్నట్లు వ్రాసియున్న నెంత బాగుగ
నుండును ? పోనీ, యిప్పుడు ప్రత్యక్షముగానే యా వేడుక
కలిగెను. ఓయీ ! నిన్నుఁ జూడవలెనని కన్నులు కాయలు
కాచినవి. ఇప్పుడు కొడుకుననుచున్నావు. మొదట నాపెండ్లి
కొడుకువు నీవేగదా !

సారం — (తనలో) హర హరా ! యీపె ధోరణి వింతగా
నున్నది. హా ! ప్రాణమిత్రుఁడా నుబుద్ధి ! (ప్రకాశము)
అమ్మా నా పారువమో ?

చిత్రా — చేతులు జోడించనేల? నీకన్నజిన్నదానగదా?
ఎంత చక్కని వాడవోయి సారంగధరుడా! వలపు వావి
నెలుగదుకదా?

సారం — అమ్మా! మాతండ్రిగారు వేటకు వేంచేయు
నపుడు మంత్రితో గొన్ని రాచకార్యములనుగూర్చి
నన్ను మాట్లాడుమని సెలవిచ్చినారు. ప్రొద్దుపోవుచున్నది
గనుక నేం బోవలెను. కటాక్షించి బిడ్డనికి సెలవిప్పించగోరె
దను.

చిత్రా — నిన్ను గటాక్షించి యెవతె విడువగలదు.
మంత్రితో నావల రాచకార్యములకేమిగాని నాతో నీవల
రాచకార్యము జూడుము. ఓయీ! నిన్నుజూచిన కన్నులే
కన్నులు. ఇంకొకగడియ నాయందు నీవే కటాక్షించి
కూర్చుండరాదా? నేటిసమయము రేపువచ్చునా? నీకొఱ
కెన్నాళ్ళనుండి యెదురు చూచుచున్నాను. నేటికిగదా
నాకోర్కె దీతెను. (చేతులు పట్టుకొని) నామనసింకను
దెలియలేదా? ఎక్కడి తల్లి వావి వచ్చినదిరా? వలపునకు,
వావికి జాలదూరము.

తనయంతః గోరిన పెనిమిటి యెదకుట్టు

రవిక గుట్టులఁ జెలుల్ గయికొనంగ

ముందుజెలెడు గోర్కె చందము దలఁచిన

యంత నిట్టూరుపు లలుకొనగ

నీడుజోడులనెంచి యెదుటి చిత్రముగాంచు

నప్పుడు కన్నీళ్ళు లలముకొనగ

రేపు మాపనుమాట సై పని క్రొవ్వాడి

కోరిక యువ్వెళు లూరుకొనగ

రాయబారంబు వచ్చిన రేయిగడిచె
 నోయి నిద్దుర కన్గవ మూయలేక
 తెప్పపాటులు యుగములై కప్పురములు
 వేడిములఁజిందఁ గందిన విరులపాన్పు.

సారం— (తనలో) హరహరా ! యీమె మీఱుచున్నది.
 మొదట (స్త్రీ) లే యజ్ఞానిను లాపై వారలకు స్వేచ్ఛ దొరకుట
 వారి యవివేకమునకు మఱింత బలకరము. నేనింకఁ దప్పించు
 కొనకున్నఁ గీడు మూఁడును. (ప్రకాశముగ) అమ్మా ! మా
 తండ్రిగారు భూలోకదేవేంద్రుఁడు. నేను నీకు బిడ్డఁడను. ఇది
 వఱకు మనవంశము మచ్చ లేనిది.

నీతిదొఱఁగుట విశ్వాస మాత సేత
 కామదుర్గంధ కూపంబు లోమునుఁగుట
 తెలిసి తెలిసియు దుఃఖంబుఁ దెచ్చుకొనుట
 తల్లి ! యపకీర్తి బ్రతుకులు తగునె మనకు ?

మఱియుఁ దనువులు పోవునుగాని మాట శాశ్వతముగ నుండును.

చిత్రా— ఓయీ ! నీవు తెలిసినవాఁడవు. నడువనేర్చి
 ప్రాఁకకు, నన్నల్లర చేయకు. కీర్తి యపకీర్తియు నాకుం
 దెలియును. వావికిఁ జిన్నపుగాని వయసునకుఁ బెద్దవుగావా ?

నిందపాల్చేసి నన్నుఁ జంపం దలంచి
 వలపు విఱుపఁగ వినమున వావితెఱచి
 పోదలంచితె నెఱజాణ పూలబంతు
 లాన వాలంపునది మది యందులేదొ.

నీవెఱుఁగవా? నాకుఁ బ్రపంచకము చీకటిగ నున్నది.
 కన్నతల్లి దారి వేఱు, నాదారి వేఱు.

వలపుకొనసాగఁజూచు జవ్వనపు పెంపు

కన్నెప్రపాయము మొదలు నిన్ గనుతలంపు

పొందువర్చుని నీవాని మందలింపు

లింకఁ గుడుపని నిందల కేకతములు.

వావుల కెక్కడికి ? వేడినీళ్ళ కిండ్లు కాలునా ?

సారం— అమ్మా! మాటవచ్చును. నామాటవిను. మోహ
పడుటకు నాది స్త్రీజన్మముకాదు. నేనిందువచ్చుట యెల్ల
భంగులందగదు.

అగ్నిసాక్షిగఁ బరిణయ మాడుకొన్న

ధవునియెదలోనఁ దలుగని తంపివెట్టి

బంధువులకెల్లరికిఁ దలవంపు చేసి

జారగా మంటకన్నను జావు మేలు?

మఱియు లోకమన్నిటికన్న నాకు సత్యమే ప్రపంచయ్యె
నేని నన్నుఁగన్నతల్లియే సాధ్యయయ్యెనేని నేనిందు వచ్చిన
మాత్రమున నాకపకీర్తి యెట్లంటును ? ఆపిశాచము మా
వంశముం దాఁకలేదు. మా తాత తండ్రులు పరకాంతా
విముఖులు. నేఁడు నాతోఁగదా యావతభంగము కావల
యును. అమ్మా! బోధించినం దెలియ దీలోకమెంత యజ్ఞాన
మయము !

చిత్రా— నిన్నీలాగు వినుచు యుగములైన బాగుండును.
మతులెన్ని చెప్పినను మామే యన్నట్లున్నది నాపని. ధర్మ
శాస్త్రమునకు వలపువకు చాలదూరము.

సీ. పుక్కిటి పచ్చికప్పురపుతమ్మన్ బువ్వ

పుంబంతి యాటలఁ బొదలకున్న

మంచిగంధపుతావి మించునెమ్మేను మూ

క్కొనుచుఁ బల్లమి ముద్దు గొనకయున్న
మనసుదీఱని పంతమునకు రెట్టింపుచుఁ

జొక్కి తీయనిమోవి నొక్కకున్న

మరుని గద్దియంబోలు నురముపై మెల్ల న

వాలుగన్నులుదేల్చి పోలకున్న

వన్నెలాడులు నీబోటి వన్నెకాని

డాఁసియాఁగులెట్లు ? నిన్నాసి తాళు

పెట్లు ? చులకన చేయక యేలుకొమ్ము

వాఁడివయసున ముదుసలి పల్కులేల ?

ఓయీ! నీవు పిచ్చిపట్టు పట్టకు. మనసు రాయి చేసికొనకు.
నీకుఁదగినదాననియేకదా మొదట నన్ను నీకు మాట్లాడినారు.
మాటలెప్పుడు జరిగినవో యప్పుడే నామగఁడవై తివి. (కొఁగి
లించుకొనుచు) ఇప్పుడు కొడుకు వెట్టగుదావు? సారంగధరుఁడా!
నాకుమాట తడఁబడుచున్నది.

మేనుల మెదుల నొక్కటిగానొనర్చి

రక్తిలోనఁ బ్రపంచవిభ్రమము దొఱఁగి

వాసిమీఱఁగ నిప్పు డద్వైతసిద్ధి

పొందుదము రార యాభేద మందనేర.

(ముద్దుబెట్టుకొనుచు) యింకనాగఁలేను. నాకోర్కె చెల్లించు.

సారం (చెవులుమూసికొని, తనలో) హరహరా ! మా
తండ్రిగారెంతయో తపసుచేసి నన్నుఁగాంచిరి. ఈఘోరపాప
మునకు నేనంగీకరింపకున్న నన్నీమె బ్రతుకనీ దెప్పెననియో.

(ప్రకాశము) అమ్మా! నీకిట్టిపాపపుబుద్ధి తగదు. మనసు మళ్ళించుకొనుము.

జగదేక వీరమూర్తి క

నుఁగు రాణివి మేటిచదువునుం జదివిన నీ

వనుచిత భాషణముల నీ

తనయునితో నిట్టులాడఁ దగునే తల్లీ.

ప్రాణముపోయినన్నియేకాని నేనీపాపమున కొడికట్టజాల
నన్నంటకు మిఁక మృదువు తప్పునుసుమా!

చిత్రా —

గుండె రాయిచేసికొని కోరివచ్చిన

నన్నుఁజుల్కవాడ న్యాయమఁటర

ఒక్కమాటు మోవి నొక్కనీరా నీకుఁ

బున్నె మబ్బు నొర వన్నెకాడ!

నామనసుదీర్చరా, నీకాళ్ళు పట్టుకొనెదరా, (స్త్రీ) హత్య
గట్టుకొనకురా, బ్రహ్మకై నం దెలియనీనురా, యింక నెన్నఁడు
నిన్నుఁగోరనురా, యిప్పటికిమాత్రము (కాళ్ళపై బడుచు)
కరుణించరా, బ్రతికించరా.

సారం — (విదలించుకొనిపోవుచు) (స్త్రీ) వని యోర్చినాను.
మావంశమునకు నీవు కారుచిచ్చువై తివి.

చిత్రా — కర్కోటకుఁడా! విదలించెదవా, నన్నునురు
పెట్టుకు. నీకు జయముకాదు, పోగుపోగు (అడ్డుపడి) నామాట
వినవా?

రక్తికన్పర్చఁ బిగిలిన రయికఁ జూడు
కోరి మొలపయి జాతిన కోకఁజూడు
గడగడవడంకు మైమారు కాకఁజూడు
మాటుపల్కక నన్నొక్కమాటు కూడు.

సారం— అమ్మా! నేఁడింటిలో రేపుమంటిలో అరగడియ.
తుచ్చసుఖము ! ఘోరపాపము నేనహింపజాల నిక నాగ
హము వచ్చుచున్నది.

నిను ననుంగూర్చి విభుని కన్నీరుచూడు
మీటి చాటెడు నవకీర్తి నోరు చూడు
నైపజాలని నాదు కైజాటుచూడు
బుద్ధిగొని తుచ్చమో మోహము విడనాడు.

అడ్డకు తొలఁగు తొలఁగు.

చిత్రా— వద్దుచుమీ, వినవుగదా పోవుచున్నావా ?
కానీ చూడు. రేపు నీరక్తము బొట్టుపెట్టుకొనక నాపగ
దీటునా ?

సారం— మా తండ్రుగారితో నెద్దియో పాపము కల్పించి
చెప్పి చంపించెదవు. ఇంతియేకదా ? సత్యహృదయముతో
హాయిగాఁ జచ్చెదను. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు).

శ్రీరస్తు.

సా రంగధర నాటకము

చతుర్థాంకము

ప్రదేశము :- రత్నాంగిదేవి యంతఃపురము.

ప్రవేశము :- రత్నాంగి, దాసి వలవంతతో.

రత్నా—వలవంతా! నీచేతిలోని పత్రమేమిటే? సమస్త పురాణములును జక్కగాఁ జదివిన పుణ్యరాశి మాయమ్మ గారు నాతోఁగూడ నీకుఁ జదువు చెప్పించి పెంచినందుకుం దగినట్లే నీవుగూడ నెల్లపుడు నెద్దియో చదువుచు నానందించు చుందువు. ఇంతకు నీవంటి మంచినడతగలదాని యందలి చదువు పరిశుద్ధపాత్రమందున్న భక్త్యమువలె నింపవును గదా!

వల — శారదాపరావతారమగు నేలినవారివంటి పతి వ్రతా శిరోమణి ముందు నా చదువును, నా యోగ్యత యన నేపాటివి? ఏలినవారికిఁ జిన్ననాటిసుండియు నేనకురాలి యందలి చెల్మి పెంపున నిట్లు సెలవిచ్చుచున్నారగాని యీ పత్ర మిల్లాలతనమని యొక చిన్న ద్విపదపద్యము. తమ తల్లి గారు తమ్మును సారెపంపించునపు డిది తమకిచ్చుని నాకాజ్ఞ చేసినారుకాని, నా పెట్టెలో నేదీని నిన్నాళ్ళవఱకును బరాకు

వడి యేలినవారికి సమర్పించనందు కీ నేవగురాలిని క్షమించ
వేడెదను.

రత్నా—సంతోషము. ఏదీ— (చేతనందుకొని)

అ త్వారంటిలో నడకువఁ జూపు.

పొత్తున నీతోడి పొలఁతులకోపు.

మాటిమాటికి నన్ని మాటలాడకుము.

నీటుతోడుతఁ బరునిదెసఁ జూడకుము.

తులువలొ చేడెలతో జటుగొనకు.

కులబందువులఁజూడఁ గోటుతోఁజనకు.

చిటుతిం డపె నాసఁ జేయఁగరాదు.

మఱి పేటజార్చుట మర్యాదగాదు.

చిల్లరపాటలఁ జెలఁగి పాడకుము.

అల్లరమూఁకతో హాస్యమాడకుము.

తలవాకిలింజేఱఁ దగదని యెఱుఁగు.

కలిమిలేముల నొక్క కైవడి జరుగు

పగటియందున నిద్ర పట్టించఁబోకు.

నెగడి పైవారి కొండెము వినరాకు.

ప్రాణముల్ పెనిమిటియందుంచుకొమ్ము.

వాని నెల్ల పుడు దైవమ్మని నమ్ము.

మగనికంటెను వేతె మారుండులేడు.

మగనివలె నొరుడు మన్నించఁబోడు.

హాయిగ నీవెప్పు డభివృద్ధి గాంచు.

మాయమ్మ నామాట మదిలోననుంచు.

కంటివాచెలీ ! పిల్లలు సత్కీర్తితో నభివృద్ధినొందవలె
నని తల్లులెట్లుకోరుచుందురో? మఱియు నాకున్న నగలన్ని
యును మాయమ్మ యిచ్చిన యీపత్రమునకు సరిరావుకదా!

వల—సూర్యునకు వెలుగుఁ జూపించునట్లు సహజసద్గుణాలం
కృతులగు నేలినవారి కిట్టిసీతిపద్యంబులఁ గలుపుట యనవ
సరము.

(గిలిగింత పాడుచు ప్రవేశించును.)

కాఫిరాగము — చతురశ్రగతి.

ప॥ అన్నన్న నేడొక్క — యాశ్చర్యమాయె
మాయాబోతు కట్టతెంచి — హద్దుమీటిపోయె.
కొన్నవాడూర లే — కున్న సందాయె.
వెన్నవంటిమనసు—వేడిదాకులాయె.
యే దెట్టలొనో నాకేల మా — లాల మాలాల మాలాల॥ అ॥

౨. చేతనున్న పిట్ట—చెలరేగిపోయె.
మా — చిన్నన్న చీకటిలోఁ — జిక్కుపడుటాయె.
నీతిజెప్పినట్టి — నేస్తము వెగటాయె.
లోతెలుంగని నీటి — లో గంతులాయె.
కూతుకూతు కుక్కపిల్ల నేఁగొట్టుదునా
నీకిప్పుడొక మంచి జెల్ల॥ అన్న॥

౩. చుప్పనాతివంటిదాని — చొప్పుగనడాయె.
మాయప్ప వేల్పువంటివాడు — తప్పుదారిపోయె.
ఒప్పకున్న చిన్నవాని — కొద్దనబెండ్లాయె.
చప్పునరాడేమి యింక — జామురాతిరాయె.
కడుపులోనున్న కామాయనీవు — గంతకయ్యనిన్నుదగలేయ॥

రత్నా—ఓయీ గిలిగింతా! పనిమీద వచ్చినట్లున్నా వేమి? యీవంతపాట భావమేమో తెలుపవా?

గిలి—అట్లైన నన్నన్నన్నన్న మఱికంటెను నున్ను నున్నున్నున్నున్నిక నేమైనఁ గానిన్నిన్నిన్ని మఱివచ్చిన్నిన్నిన్ని దేవుడుమీకు మేలుచేయఁగా నట్లుపై నాకురాదుగా, దీనికేమిగాని, యెక్కినదితాడి, మెక్కినదికల్లు, కుట్టినదితేలు, పట్టినది దయ్యము, వెంటబడ్డవాండ్రు గుంటలు, తాఁ గోతి యన్నట్లున్నది. నాకడుపుమండుచున్నది, నాకన్నము పెట్టెదరా లేదా?

రత్నా—నీచిన్నప్రభువుతో నీవుభోజనము చేయలేదాయేమి?

గిలి—కడుపేలేదనఁ గొడుగుపేరు సోమలింగమన్నట్లున్నదిదివఱకతఁ డిల్లే పట్టలేదు.

రత్నా—కట్టా! నాపట్టందేగినాఁడో! యిదివఱకును రాకుంటకుఁగారణమేమి చెలీ? నాయన్న నేడు పుట్టినదినము, నేటితో వానికిఁ బదునెనిమిదేండ్లు వచ్చినవి. పెద్దప్రభువువారు వలచి కట్టుకొన్న నాసవతి మొదట నాబిడ్డనికే మాట్లాడఁబడుట నీవెఱుఁగవా? నాయన్న యిదివఱకును బెండ్లి నేయఁబడకుంటకుఁ జింతించెదను. కొడుకునుఁగోడలును ముచ్చటదీఱ నిల్లలంకరించు చుంట చూచుటకన్నఁ గన్న వారికన్నుల కింకేమిపండువుకద్దు.

గిలి—నాచిన్నప్రభువు నాచిన్నమ్మయు ముచ్చటలాడుచుండఁగా, నాకడుపు నిండఁగా నొకుక్కపిల్లతోఁకనాకడించుచు నాయొడిలోఁగూర్చుండఁగా నాకన్ను పండుగ.

వల — పూర్ణ యశావనముతోఁ బున్నమచందురువలెఁ జిన్నప్రభువువారు ప్రమదల కగపడుట కనురావుగదా ?

రత్నా — పోనీ, నాయన్న వెయ్యేండ్లు బ్రతుకనీ? వాఁడి వయసునఁ బరిణయముకాకుంట తగదెందున్నాఁడు చెప్పుమా నాయన్న !

వల — అదిగో! చిన్నప్రభువువారు వచ్చుచున్నారు.

సారం — (ప్రవేశించి) ఆహా ! సుబుద్ధింగాదని యేగినం దుకు ఫలమనుభవించితిఁగదా !

తెల్విదివ్వెచూపి తెలిపినఁ గానరు

మోహ తిమిరమందు మునుఁగువారు

అకట ! చెడుగువావి నరయక చిత్రాంగి

యెంతపనికి సాహసించె నిపుడు.

పాపాత్మురా లెంతతలచినది ? తాను మాయయ్యకుఁ బ్రాణమువంటిదికదా? విశ్వాస మొకింతయుం జూడదు కదా? రేపేమి కాఁదలిచియున్నదో ?

వల — అమ్మా ! అదిగో ! చిన్న ప్రభువువారు వచ్చు చున్నారు.

రత్నా — వేయ్యేండ్లు బ్రతుకునాయనా ! మాటలోనే వచ్చితివి. భోజనముచేసితివా ?

సారం — (రుమాలుతోఁగనులొ తుక్కునుచు) అమ్మా నేటిఘోరము నేనెట్లుచెప్పఁగలను?

రత్నా — అయ్యో! నన్నుఁగన్నతండ్రి నాచంటికూనా!
(కొఁగిలించుకొనుచు) నీకంట నీరెన్నఁడిట్లు చూడలే దేమిజరి
గెనురా కొడుకా!

సారం — అమ్మా! మద్యాహ్నము మేముపావురముల నె
గిరించఁగా నాపావురము సవతితల్లిచిత్రాంగిమేడపై వ్రాలెను.
దానిం దీసికొనిరమ్మని యీగిలిగింతను బంపితిఁగాని పినతల్లిగారు
నన్నే రమ్మని సెలవిచ్చినారు. నాహితుఁడుసుబుద్ధి నన్ను వలదని
మళ్ళించుచుండ వినక పావురముపైనాసతో నేనామెయొద్దకే
గితిని. పిమ్మట నేనేమి దెల్పఁగలను? నానోరాడకున్నది. మాయ
య్యగారితో నేమిచెప్పునో! యెంతపాప మాలోచించినది?

రత్నా — అయ్యోతండ్రి, నాసవతికొంపదీసి నిన్ను రమ్మని
బలిమిపెట్టినదా యేమి?

సారం — నేనాపాపమునకొప్పక విదల్చుకొని తప్పించుకొ
నుట దుష్టరమైనది. రేపామె నారక్షము బొట్టుపెట్టుకొండు
నని యొట్టిడుకొన్నది.

రత్నా — ఆహా! నాతండ్రి నాకడుపుచల్లగా నీవుసత్యము
మగాపాడినావు. సత్యమునిన్నుఁగాపాడదా? నీయయ్యగారితో
నాసవతి యేమిపన్ని చెప్పునో? కట్టా యెంతవచ్చెను? మొదట
సది నీకుమాట్లాడఁబడుటవలన నింతయయ్యెను. చీచీ కులకాంత
గదా! నాసవతి యెంతపాప మొడిగట్టుకొన్నది. (కనులొత్తుకొ
నుచు) యింకనాకేమిదారి?

సారం—అమ్మా! వ్యసనపడకు. రేపటిసంగతి కిప్పుడెందు కి విచారము ? నేనింకను సంధ్యావందన మాచరించుకొనలేదు. నాకు సెలవిమ్ము. తిరిగి తమపాదసందర్శనము చేసెదను.

రత్నా—తండ్రీ! వరప్రసాదివి నీకేయపాయమును రానేరదు. కానియెప్పటి వర్తమాన మప్పుడు నాకుఁ దెలియనిమ్మా త్రిలోకజననీ పార్వతీ! నీవే నాబిడ్డనికి రక్ష. (నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము :— చాకలవానియిల్లు.

ప్రవేశము :— చాకల గిజిగన్న, భార్యయంటింతతో,

గిజి— (తనలో) ఏమిచెప్పుమా తెల్వివచ్చినది. ఇప్పుడే కదా మలికోడికూసెను. ముందు పనిపెట్టుకొనఁగ నిద్రయెట్లు పట్టును? మఱియు నదిసామాన్యమా రాజుగారిపనిగాని. నేను కాఁగానీరాజుదెమ్మన్న పుడెల్ల బట్టలుసిద్ధపఱచుచున్నానుగాని యింకొకనిశక్యమా? యీజామారుచాఁపునకుఁ జిటువేళ్ళరంగు, నీయొంటిపువు బోడసరంచు చాఁపునకు గులాబీపూర్తి చేసి బాగుచేసినానుగాని, వారుముఖ్యముగా రేపటికే తెమ్మన్న మావిడంచు చుట్టుజల్తారుచాఁపింకను దెమలకుండెను. మఱియు నీచాఁపు మిగులఁదఱచై నది. రంగుపట్టించుటకష్టము. రంగుదట్టము కాఁగూడదట! పల్చన కాఁగూడదట! అందులోనుఁ జెక్కజాభరా? నవ్వులా! విలుకసాఁగఁదీయను. దీనినిఁగూడ లేపెదను నాకుసహాయపడునేమో! కదలదుమెదలదు మొద్దుదొంగనిద్దుర? దీనికిఁగావలసినంతసేపును దయ్యమువలెఁబీల్చుకొనితినుచు నన్ను తిప్పవేయనీదు. (కాలితోతన్నుచు) లేవే! పని చేయవలెను.

అంటి— అబ్బ! యెన్ని జన్మములకైన నిట్టిమగఁడు వద్దుదేవుడా! కాన్పుతక్కువ గడబడహెచ్చు, వట్టిగొడ్డునకుఁ దాఁపులుమెండు. సరే యెందుకులేపెదవు?

గిజి— ఎంతపోతరించినావు? చిత్రాంగిదేవి యెంగిళ్ళు మెక్కి యెంతకొవ్వినావు? నేఁబిలిచిన నీకుచిరాకా? రాజు గారి చాఁపులు రేపీకపోయిన మనపనియేమగునో నీకెఱుకా? తెమ్ము త్వరగారంగులు కావలెను.

అంటి— ఇంటిలోను, కోటలోను మఱేమిపని? యెంత సేపును రంగులపనే? (కన్నులునులుపుకొనిలేచును.)

గిజి— ఇదిగో రాత్రి బైటకుఁబోయివచ్చెదనని యెప్పటికి వచ్చినావో నాకెఱుకేలేదు. నిద్రపట్టిపోయినది. నీగుణమెన్నా శృంగయిన నొక్కలాగే యున్నది. ఈతట్టమాయక విధిలేదు. దిక్కుమాలిన లోకముగాని, మ్రింగవాటముకాదు, కక్కవాటముకాదు, దొంగగొడ్డువు నీకెన్నితన్నినను సిగ్గులేదు. కోటలోఁగూడ నీకేమిరంగు?

అంటి— నాకుఁగాదు మాచిత్రాంగిరాణిగారికి —

గిజి— మెల్లఁ మెల్లగాఁజెప్పు. నానేస్తుఁడు హంతకనాయకుఁడూరుకాచి యీపాటికి మునుపటివలె మనవీధియరుగు మీఁదఁ బడుకొన్నాఁడేమో! ఏమేమి? చిత్రాంగి రాణి గారికెవర్నిపై రంగు?

అంటి— అటువంటి దొరసానులకే పట్టింపులేనవుడు సన్నేమో దినదినమూరకే చంపెదవు. నీన్నరాత్రి యెంత

ముచ్చటజరిగినదో నీకెఱుకా? తెల్ల వారనీ, పట్టణమంతయు గ
గోలుపుట్టును. అయ్యో! నానోట నూఁగింజనాన దేమిసేయు
దును?

గిజి— ఏమిటాముచ్చట? చిత్రాంగి యెవనిని లాగినది ?
ఆహాదే వమా! ఆడదెంతయుఁ దనంతఁదాలోంగి యుండ
వలెను. గాకున్న దానిని లొంగఁదీయుట యెంతటి మగవాని
కై నశక్యమా? సుగుణములు నై జముగఁ బుట్టవలెనుగాని యిత
రులు నీతులుచెప్పిన నేపాటికుదురును? నీతులు పోతపాల
వంటివి. చెప్పుమేమి జరిగెను ?

అంటి—చిత్రాంగిరాణి నిన్నసందెజామునఁ జిన్నప్రభువు
గారిని దనమేడకు రప్పించి తనతోరమ్మని బలిమిపెట్టెను.

గిజి— అయ్యో! యేమి ఘోరము? పాపమని యామెకుఁ
దోచలేదా ?

అంటి—వేతకావి. మగవాండ్రు, పాపమని, పుణ్యమని
యోర్వతేక పడుచువారిని బెదిరించెదరు. పాప పుణ్యము
లకేమిగాని పిమ్మట నేమిజరిగెనోవిను. చిన్నప్రభువువారందు
కొప్పక విదలించుకొనిపోయిరి. అందుపైఁ జిత్రాంగియలిగి చీక
టింటెతోఁ దలకట్టుకొని పండుకొనియున్నది. తెల్లవాటగానే
పెద్దప్రభువుగారితోఁ జిన్నప్రభువునుజంపించుటకెద్దియో పాప
ముకల్పించిచెప్పును. ఈముచ్చటయంతయు నాకమలముందే
జరిగెను. గాన నాపీఁకెఱుగివచ్చెను. రేపుచిత్రాంగి చెప్పి
నట్లుల దబ్బరసాక్ష్యము పెద్దప్రభువువారితోఁ జెప్పవలసి
వున్నదేమో?

(వీధి యరుదుపెనుండి యంతయు వినుచున్న హంతకనాయకుఁడు
జెప్పిన లోకులప్రవేశించి)

జబ్బ — గిజిగన్నా! నాకంతయు విసంబంధమన్నదిలే?

గిజి — జబ్బన్నా! పాపము పాపము! పుణ్యము పుణ్యము! మనకెందుకు? మనమేదియు నెఱుంగనట్లే యుండవలెను. గాకున్న మనప్రాణము మీదికి వచ్చునుజూమా!

జబ్బ — ఎంతఘోరము జరిగెను? చిత్రాంగి రాణికెంత దుర్బుద్ధి పుట్టెను? తలుపు మూసికొనుడు నేబండుకొనెదను.

(గిజిగన్న, భార్యతో నిష్క్రమించును.)

జబ్బ — (పోవుచుండనలో) చిన్నప్రభువు వార్తిపై నేరము మోపబడినయెడల వారు నాచేతికిగదా యొప్పగించబడుదురు. దేవుడు నాకీనిజమును ముందుగాఁ దెలియనిచ్చుట మేలే? ఓహో! చిన్నప్రభువువా రెంతమంచివారు? (నిష్క్రమించును).

(రాజు వేటనుండి వచ్చుచు గోటను సమీపించి, అంధలమునుండి లేచి).

రాజు - (తనలో) రాత్రివేటాడి యడవినుండి వచ్చుచుండఁగా దుస్వప్న హేతువై వెడవెడ నిద్రపట్టినదిగాని సుంతయుం బడలికతీఱలేదు. హరహరా! స్వప్న మెంతనిజముగఁ దోచును? మఱియు నిప్పటితెల్వి యప్పుడెక్కడికిఁ బోవునో? మానవుడన నెంత? మాయ నెవ్వరెఱుంగరాదు కదా! నన్నుఁ దెల్పుటకు జంకి కాబోలు నందలము మోయు వాండ్రందఱిట నలసటతోఁబడి గుఱువెట్టుచున్నారు. మఱి రెండుగడియలకుఁ బ్రొద్దుదూఱవచ్చును. కోటయంతయు నిదివఱకు మాటుమణిగియున్నది. కాని యెక్కడనో? కొల్లుచావిడిచెంతఁ గావచ్చును. గిలిగింతగాని గొంతువలె

వినబడుచున్న దెంతబాగుగఁ బాడుచున్నాఁడు? సిలిచినం
బాటమానివేయునేమో? ఇక్కడనుండియే వినియోదను.

(గిలిగింత పాడుచు ప్రవేశించును).

మేలుకొలుపు, భూపాళరాగము—అటచాపు తాళము.

ప॥ మేలుకో యినుడ — మేలుకో ఘనుడ ।

అ॥ మేలుకో యినుడ — మేలుకో ఘనుడ ।

మేలుకో చీకటి — జూలు ముసుగుదీసి ॥ మేలు॥

౧ జారులు చోరులు — సల్పిన ఘోరము ।

జనుల కెఱుకపర్చ మేలుకో॥

౨ సాగి దయ్యమువాఱ — చల్లగాలి మీఱ ।

వేగుచుక్క జాఱ మేలుకో ॥

౩ వెలిదమ్మి వీడఁగఁ — గలువపూ వాడఁగ ।

తెలిసుతాబువలెఁ — దెఱబయలుదేఱఁగ॥ మేలు॥

౪ కాకికావనికూయ — ఘూకము కనుమూయఁ ।

గోక విరహమువాయ ॥ మేలు ॥

రాజు—ఓహో! మొగలి మొదలగు వింతపూఁబొదలఁ
బూయించుచుఁ బలురకంబుల మధుర వృక్షంబులు గాయించుచు,
సహజంబులగు నడవలం ద్రుళ్ళిపాటు కొండసెలయేటిం
బోలి వీనిధోరణిగూడ నెంత రమణీయముగ నున్నది! అయ్యో!
యూరకున్నాఁడే మవ్యవస్థితచిత్తుఁడు. పోనీ, యిక్కఁ బిలిచెద
నోరీ గిలిగింతా!

గిలి గిలిగింతా, వలవంతా, అంటింతా, ఎంటింతా,

ఎకిరింత, చికిలింత, బాలెంత, చూలింత, కుక్షిణీబొంత, అంతింత, చింత, మంచిపేరే. ఓహో! ఏలినవారు కనులపండువుగా విచ్చేసిరి. ఎన్నిసౌటనక్కల వేటాడినారు. మఱెన్ని గుడ్డికొంగలకు వలవైచినా రింకెన్ని చచ్చుతొండల కురిబన్నినారు. మఱియు నెన్నియడవిదోమలం జంపి తెచ్చినారు. తమ వేటవైభవ మొకసారి సెలవిండు. వివేకసింహముం బట్టిరా లేదా.

రాజు— మేడమెట్లుపైబడి దొరెడు దంతపుకాయవలె నీనోరాగదేమిరా? నీవన్నట్లు వేటయందెద్దియుం జిక్కు లేదొక బెబ్బలిమాత్రము వేటువడి పాటిపోయెను. మఱొకయాడు లేడి సమీపించెనుగాని దానికన్నులఁజూడఁజ్జితాంగిదేవి జూపకమువచ్చినదిరా? గనుక యీ లేడిం జంపుటకు చేతులాడ లేదు. కొన్నిపండులను, గణుజులను మాత్రము కొట్టితెచ్చితి నోరీ ! మిక్కిలియలసియుంటిని. దేవిచిత్రాంగియొద్ద విశ్రమింపవలెను. సన్నజూలువలువముసుంగిడి పండుకొన్నప్పు డామెముఖ మిట్లుండునుజుమా ? ఇప్పు డీచంద్రునిఁజూడఁగా మహాకవి గాయక శిరోమణి చెప్పినపద్యము స్ఫురించినది.

ప్రొద్దుజాడలఁ గసిగంది హద్దుమించి

జాణిఁగిపోయిరి నాదగు చుక్కబంట్లు

ఇదుమపాటున బలగము లెడసియుంట

తెల్లమని రిక్కరాయఁడు వెల్లఁబాటె.

ఆహా! మహాకవిగాయకశిరోమణి చెప్పినదెంతయు నిజము.

వినుమోరీ, నిన్ననాచే బెబ్బలివేటు తప్పినపుడు బంట్లొక్కడైన

నన్నంటక యెవనిమట్టుకువాఁడు జడిసి నలుదట్లు పరుగిడిరి.

గిలి—అంతకన్న జరిగినది జరిగినట్లే చెప్పును. నేనొక పద్యమును జేసితిని. తమశిష్యుడనుగానా—

రాజు— ఏదీచదువు, నపుంసక కపిశ్వరుడా ?

గిలి - ఉన్నమాటన్న నెవడుడుకడు ? చి త్రగించుడు.

తానొనర్చిన చీకటి తప్పిఱిగియు

మగని విధితేక కనిపెట్టు మగువఁబోలె

వెలితివడి ప్రొద్దుముంగల నిలిచెఁజుండు

డాకసపు పెనమందు మాడట్టువలెను

రాజు — చీకటితప్పన్న నేమిరా ? క్రిందుమీఁదులు చూచుకొని పలుకుచున్నావా. నీకేమి యాశ్చర్యము కలిగెను.

గిలి—చిత్రాంగిదేవిగారి మేడకు విచ్చేయుదురుఁ కాబోలు? దయచేయుఁడు మనవిచేసెదను. నిన్నటియుదయమున కీయుదయములునది నాలుగుగడియలు. క్షణము మనదికాదు. మన ఎప్పటికేది జరుగునోకదా ?

రాజు—ఏమైన వింతలుకలిగినవా యేమి? రాత్రిమాకొక దుస్వప్నముకలిగెను. చిరంజీవి సారంగధరుఁడు సుముఖుఁడా?

గిలి—ఏలయట్లు దుగుచున్నాడు? రాత్రి నాకుఁగూడ నొకకల వచ్చెను. నాకట, వేగురుకారు, నూలుగురుకారు, మూగురుకారు, రిద్దతాడాండట. అందు పెద్దది యిల్లాలట. చిన్నది గయ్యాళియట. చెప్పుమన్నారా? అబ్బా! భయమగుచున్నది. పోనీ చెప్పెదను. ఆచిన్నదట—కాదు మఱచినాను. పెద్దయాపె కొక చక్కని మంచికొడుకట. నాచిన్నయాలు వానిని రమ్మని బలిమి

పెట్టినదట. వాడు విదలించుకొని పాటిపోయినాడట. పిమ్మట నాచిన్నయాలు కొత్తియైనదట. గంతులు వైచినదట, కట్టుబుట్టుమన్నదట. నిక్కినదట నీల్గినదట. అట్లుపై నాకుజ్ఞాపకము లేదట. దీనికేమిగాని, తమ కేమికలవచ్చెను?

రాజు— నీకలవంటిదే యిండుమిండు నాకలయును. అది యొకపాడుకల. దానిని స్మరించఁగూడదు. వింతలు లేవుగద !

గిలి— మఱేమివింతలు ? పాపము పాపమే, పుణ్యము పుణ్యమే, నిజము నిజమే, అబద్ధ మబద్ధమే ! తల్లి తల్లియే, కొడుకు కొడుకే, మీరు మీరే, నేను నేనే? సరిగాని, నిన్ను నొక వింతజరిగెను. చూడ లేదుగాని విన్నా నేమో? పోనీ మనవి చేసి కొనెదను. మనపట్టణపు మదపు టేనుఁగు కట్టుదెంచుకొని పూఁదోట కొలనులోఁ బడినదట. మొసలియొకటి దానిం బట్టు కొనెనట. అప్పుడా యేనుఁగు మొసలిం దప్పిందుకొనిపోవుట యెంతోకష్టమయ్యెనట. ఇదినిజమే. నిజము కాదబద్ధమే. అబద్ధము కా దిహిహిహీ. ఇదిగో చిత్రాంగి యమ్మవారిగుడి. కాదు మేడగుమ్మము. అదిగో యంతింత యేలినవారిం దోడుకొనిపోవ వచ్చినది. నాకు సెలవిండు నేబోయెదను.

రాజు— రా రా వాఁగు వాఁగు.

గిలి— వావివాఁగు వరుస మంచిచెడ్డ. ఓదేవుఁడా! ఏజన్మ మునకైన నేమగవాఁడు కావద్దు, ఆడది కావద్దు, రాజు కావద్దు, రాణికావద్దు.

రాజు— వింతపేలుదు కట్టవురా జంకెదవేల ?

గిలి— ఒకటి రెండు మూడంటింతతో నలుగురు, గిలి
గింతతో మేడకు నొప్పి యేమో యింక మనసుదిప్పి, విధినా
కొప్పి ఒంకా కా దేలినవారికిఁ గనికర మంటింతకు మచ్చ
రము, నాకు నిబ్బరము.

అంటి— అమ్మగా రేకాంతంబున—

గిలి— గోడలు చెవిటిననుకొన్నావా? అంటింతగుల్లా
యేలినవారికటాక్షము. నేబొయెద నాటునూతైనఁగాని
వ్రతము చెఱుచుకొందునా?

రాజు— ఏమిరా నీవ్రతము?

గిలి— నేను చూడనన్న నాకు బందియేమి? నే నాడు
దాని నంటనేయంటను.

రాజు— నవుంసకలింగమా! నీకిదిసహజమే. (అంటిం
తతో) ఏమే నాప్రాణధన మెందున్నది?

అంటి— అమ్మగారు చీకటిగదిలో నేదోయలుకతో
నున్నట్లున్నారు.

గిలి— (తనలో) ఆహా! మీసము లేదయ్యెరా యలుకన్నఱ
నూడఁగొట్టెదను. దుర్మార్గురా లేమిపన్నునో? అయ్యో!
నాచిన్నప్రభువో యయ్యోనేనో! నీవు వేల్పువంటివాడవు
తండ్రీ!

రాజు— ఏమీ వింత పోలయలుక? కానీ యిదే మంచి
సమయము.

లాలనఁబొందఁగోరి కనులం బడుదబ్బుట పంతము తైపుం

జా లెగఁజిమ్ముచున్ బెదవి చాదొసరించుచుఁ గోఱచూపుటన్

గేలుల నొడ్డుకొంచు గిలి గింత కొకంతట నవ్వి వక్కునన్
దాలిమిదూల సోలు నెలతం దమిదీఱగ ముద్దులాడెదన్,
అంటి— ఇదిగో దీపము వెలిగించినా నరుగో యమ్మగారు.

రాజు—

సన్నమబ్బునఁ దోచెడు చందురువలె
అకుచాటుండిన గులాబియలరుమాడ్కి
నీటఁ బ్రతిఫలియించు మానికమువోలి
చీరముసుగునఁ జిత్రాంగి చెల్వమీటె.

ఈగదిలో నేలపండుకొన్నావు? నీవున్న యెడఁ జీకటి వెల్లడి
గదా! మసిగాజులోని దీపమువలె మాసినచీర నేల నీయెడలు
వెలిగించుచున్నది. (ముసుగుదీసి ముద్దుపెట్టుకొనుచు)

వేటబడలిక వాపె బల్వేడిచెందు
మేనఁ బుల్కులురేపె బితానఁ గన్ను
గవకు మూతలుదాపె స్వర్గము సుఖమ్ము
చూపె నీతనుసంస్పర్శ సుందరాంగి.

చూడ విదేమి యొక్క మొగిఁ జూపులు చీకటివెల్లులీన మా
టాడ విదేమి పల్పెద వులందున ముత్యము కెంపులొల్కఁగాఁ
బాడ విదేమి కన్గవల వాలిచి చిల్కలు నాలకింపఁ గే
శ్మోడుచు బంటుపై నలుక బొందుట లేలనె ప్రాణనాయకా.

(ఒడలు తడుముచు)

జేడిస కనుంగొనలకు నీ రోడనేల ?
వీడి కొప్పిటు క్రింద జీరాడనేల ?
ఒప్పు చన్గవపై రయి కూడనేల ?
నన తెలుంగున నీదుమే న్వాడనేల ?

ఆహా! నెత్తురు అక్కలు నీకెట్లు వచ్చె. నాస్వప్నము నిజమే. ఏదుర్మార్గునివల్ల నీకీకీడు కలిగెను. వాఁడెవ్వఁడై నంజెప్పు తక్షణమే చంపించెదను.

చిత్రా— (ఏడ్చుచు) ప్రాణనాథా! యీ ఘోరము మీతో నేనేమని చెప్పెదను.

గిలి— అమ్మ దీనిజిహ్వాపడిపోను ప్రారంభించెను.

చిత్రా— (లేవఁబోయి పడపోవుచు) నాయోడలు పచ్చిపుండు కీళ్ళాడకున్నవి. ఏనుగుకలఁచిన కొలనువలె నయ్యెనాపని. చావునకు సిద్ధముగనుండి నాపుణ్యమున మిమ్ముఁజూడఁ గలిగితిని.

రాజు— (చిత్రాంగితల తనతోడపైనిడుకొని) దేవీ చిత్రాంగీ! ప్రాణేశ్వరీ! నీకు భయములే దయ్యో పలుకవేమి? అయ్యయ్యో మూర్ఖిల్లి నది. ఏదే యంటింతా మంచిసీర?

గిలి— మహాప్రభూ! అమ్మగారికి పిశాచగుణంబునుకొనెదనిన్న నీలాగే యొక వెలయాలుభూతముపట్టి విఱచుకొనిపడియొడలెల్ల అక్కకొన్నది. సెలవయినయెడల వదలఁగొట్టెదను.

రాజు— ఔను నిజమైయుండవచ్చును. లేకున్న పులిమీసములఁ బెఱుక నెవఁడు సాహించును? నేననుకొన్నది తప్పే. కట్టా! యీదయ్యమెట్లువదలును.

గిలి— ఏలినవారు కొంచెము సహించెదరేని నిమనములో దానియబ్బతోఁ జెప్పుకొనునట్లు చేసెద. నేమున్నది? దుప్పటిముసుఁగుపెట్టి కాగుమిఱపకాయముక్కులోఁ బొగవేయుచుఁ జింతరువ్వలతో నాలుగంటించినచో దయ్యము, దయ్యమును

కూడ నూడిపోవును.

చిత్ర—ఓరీ కాలులు ప్రేలకు. నిన్నుఁజంపించెదను. దయ్యము లేదు గియ్యము లేదు. వీరు నా ప్రాణేశ్వరులు కారా? నేను వారిపాదములను విడువని యిల్లాలనుగానా? ప్రాణేశ్వరా! నేద తేటితిని.

ఆంటి—మహాప్రభూ! మంచిసీళ్ళు మిక్కిలిగఁ బట్టినచో వాతము చేయు నేమో?

గిలి— అంత పైత్యపుశరీరమునకు వాతమెట్లుచేయ ను?

చిత్ర— ప్రాణేశ్వరా! యీదుర్మార్గుని నాయెదుటనుండి తొలఁగించుఁడు. జరిగినసంగతి మనవి చేసెదను.

రాజు— ఓరీ ప్రేలకు మిక్కిడనుండిపో.

గిలి— (వెడలిపోవుచుఁ దనలో) నామీఁదికిఁగూడఁ దెచ్చు నేమో దీనియొద్దొరగ. రా యాపదా! నిన్ను మేమడ్డఁగలమా?

చిత్ర— ప్రాణేశ్వరా! యేమిచెప్పుచును? నేనెందుకు బ్రతికియుంటిని. నే నాడదై పుట్టినేల? ఓదై వమా! గంపంత కన్న పెట్టుకొని నీవే చూచుచున్నావుగదా! ఎంతఘోర మెంతయపకీర్తి. నాకుమాట తడఁబడుచున్నది. కొంచె మాఁగెదను.

రాజు— ప్రాణేశ్వరీ! తొందర లేదు. నింపాదిగాఁ జెప్పు. హా యేపాపాత్ముఁడు నీకిట్టి యపకృతి చేసినాఁడో యొక్క మాటలోఁ దెలియనిమ్ము!

చిత్ర— (కోపముతో) ఓరీదుర్మార్గుఁడా! కొడుకు వనుకొన్నానురా! నా ప్రాణేశ్వరుఁ డూర లేనిసమయమున వచ్చితివిరా!

తల్లికడుపునం జెయి వెట్టితివిరా! యెంతపాపము ముడిగట్టు
కొన్నావురా! నానాధుఁడు భూలోక దేవేంద్రుఁడు, నేఁజెప్పిన
జిన్నఁబోవునేమో నేనెందుకు బ్రతికితిని!

రాజు— (తనలో) ఎవఁ డిక్కడకు వచ్చియుండవచ్చును?
మంత్రియా, సుబుద్ధియా! కానీ తెలియును. ప్రాణేశ్వరీ! అను
మానించ వద్దెవ్వఁడైన జెప్పకతీరుదు - తాఁచును ముద్దిడ
నెవఁడు తెగించె? నోర్చుకొనుము. ఖడ్గమా! నీకిన్నాళ్ళకుఁ
దగిన విందుదొరకెను.

చిత్రా - ఇంకేమి న్యాయ మింకేమిలోక మింకెక్కడి
సత్యము. (ఒకచేత నోరుమూసికొని) అయ్యో! నాపాతివ్రత్య
మో నాతివ్రత్యమో యింకేమియున్నది. కొడుకా నాఁడు,
మనపాలిటి యాదవముసలము.

రాజు— ఏమేమి? సారంగధరుఁడే! నాస్వప్నమే నాకుఁ
జెప్పె. నేమి జరిగెను?

చిత్రా— అంటింతా! నాకు నోరాడదు. నీవు దెలుపుము—
పోనీ నేనే చెప్పెదను. ఆపాపాత్ముఁడు పారుషముమిషతో
నిక్కడకువచ్చి నన్ను బలిమి చెఱపట్టినాఁడు. నేనెంత మల్భిం
చినను విన్నాఁడుకాఁ డాఁడుదానిని నేనేమి చేయఁగలను?
తమతోఁ జెప్పుటకు బ్రతికియున్నా నికనేదో తెఱవచూచు
కొని యీప్రాణముం బోఁగొట్టుకొనెద. నపకీర్తిబ్రతుకు
నాకెందుకు ?

రాజు సరే యాదుర్మార్గుని పనిపట్టించి యిప్పుడేవచ్చె
దను. నీవు చనిపోనేల? ఎంతఘోర మెంత యపకీర్తి. అంటింతా!

ఈమెను గొంపోయి గాయములకు మందు వేసి బాగుచేయుము.

(అంటింత చిత్రాంగితో నిష్క్రమించును)

ఆహా సర్వేశ్వరా! యిదియెంత తలవంపు. నాహృదయసౌఖ్యము నేటితో సరి. మతేమాన్నది? నేనెంత పరాక్రమశాలినైనను, మఱెంతటి చక్రవర్తినైనను లోకములోఁ దక్కినఖ్యాతుల నేనెన్ని వహించినను నాకీమచ్చ పోదుగదా! జారత్వదోష మెఱుంగని మృగాదు లెంతధన్యులు. ఒకవైపునఁ గ్రోధ మింకొకవైపున సిగ్గును నొక్కపెట్టున నుబ్బి నాహృదయమునఁ బట్టజూలకున్నవి. ఆపితృద్రోహిని ఖండించినంత స్త్రీకోధము శాంతింప వచ్చునుగాని లోకములో నాకీనగుబాటునాతోఁగాని పోదుగదా? ఇంకెక్కడి పౌరుషము? భార్యదుఃఖము లేని నపుంసకుఁ డెంతటి యదృష్టవంతుఁడో? ఉచ్చిష్టమైన చిత్రాంగిని నేనిక ముట్టకుంటయు, నాదుర్మార్గుని బ్రతుకనీకుంటయు నిదియే నానిశ్చయము.

తనదునీడ తనకు దయ్యమౌనట్టుల

నాకుఁదోచినాఁడు నాసుతుండు

తానొకటిదలంప దె వమొక్కటిసేత

యకట యెంతస్పష్టమయ్యె నిపుడు.

(నిష్క్రమించును)

సారం— (ప్రవేశించి తనలో)

అంతటనిండు నాకసమ! యన్నియు మోసెడు భూమి సత్యమున్ సుంతయుఁ దప్పిపోకచను సూర్యుఁడ! లోకముకన్న మీరలే యంతయుఁజూచినారుకద సాక్షులు మీరలే నాకుఁ జూండి యా హంతకురాలి బోధనము లయ్యకు నాటని యట్లుచేయుఁడి.

ఏమీవిధి! ఆపాపాత్మురాలు నన్ను జంపించుట యాధి.
అయ్యో యీదుఃఖమంతయు నాతల్లిది. ఇంక నన్నుఁగూర్చి
శోకించువారు నాప్రియమిత్రుఁడు సుబుద్ధితప్ప మతెవ
రున్నారు? చావన నిద్రపోవుటవంటిది కాబోలు? నిండుజీవుఁ
డేబొంది నెట్లువిడుచునో? ఎంతవచ్చెను? నాకింతవేగము
మృతియని తెలియదుగదా? జీవనములు జలబుద్బుదములు.
సంపదలు క్షణభంగురములు. నిన్న నేగదా మాతండ్రిగారు
నన్నుఁజూచి యెంతయో సంతసించిరి. నేఁడు వారి మోమెట్లు
చూడఁగలను? పాపమెద్దియు నెఱుంగకుండుటచే నేనుఁజూడఁ
గలను. అంతటిశాంతులైన మా తండ్రిగా రెంతటి యాగ్రహ
మందెందనో? సిద్ధాంతులేల? నాజాతకమలోఁ జిరాయువు
నగుదునని వ్రాసిరి? కల్లసిద్ధాంతములు, కల్లబ్రతుకులు.
నేఁడు నాకు మరణమా? యదెప్పట్టికైనం దప్పదుగదా?
చావునకు విచారించనుగాని, యపవాదమునకుఁ జింతించెదను.
పోనీ ఈశ్వరుఁడు కరుణించి నేటితో నాకన్ని బాధలును
దొలంగఁజేయును. అదిగో నాప్రియమిత్రుఁడు సుబుద్ధి. దేవుని
వలె వచ్చుచున్నాడు.

సుబు— (ప్రవేశించి, తనలో)

కెందమ్మిరేకుల యందమా నీతని

కందోయి నిద్దురఁ జెందకునికి

దీర్ఘ విచారంబు దెల్పుచు నీతని

హస్తము ఫాలమం దమరియుండె

అవశవైవచ్చెడు నశ్రుపూరమ్ము ని

ట్టారుపు వేడిమి నాటుచుండె.

అపకీర్తి వెన్నంటి నట్లు లుపేక్షింపఁ

బడి యీతనికిఁ గొప్ప విడి చెదరెను

అకట! నేననుకొన్నట్లు లయ్యేనేమొ

కానిచో నన్నుఁ జూచినతోనె కొండ

పగిదిఁ బొంగుచు నవ్వఁచుఁ బల్కరించు

చిన్నప్రభుఁడిప్పు డెందుకు మిన్నకుండె.

(ప్రకాశముగ) ఏలినవారికి నేవకునియందు నిన్నటినుండి కలిగినయలుక యిప్పటివఱకు—

సారం— ప్రాణమిత్రుఁడా! (రుమాలుతోఁ గన్నులొత్తు కొనుచు.)

సుబు— ఏలినవారిని నే నడ్డినానుగానా? హరహరా! ఈశ్వరాజ్ఞ యిట్లున్నది.

సారం— నేనెందుకు పాపురము నెగర్వవె చితి నదియా మేడమీఁద నెందుకు వ్రాలెను? నాకెందు కాబుద్ధిపుట్టెను?

అపదకు హేతువులు దోచియైనఁ దన్ను

ప్రాణమిత్రులు వారిచియైన నన్నుఁ

బోలి తప్పుతోవంబడి పోవుఁగాని

యకట! దై వోపహతుఁడెట్లు లాఁగఁగలఁడు.

నాతండ్రిగారితో నాపాపాత్మురా లేమిచెప్పునో? చావు నకు విచారించనుగాని నన్నుఁ గన్నతండ్రి యెంతనొచ్చు కొనునోకదా!

సుబు— ఆపాపాత్మురాలు మఱేమిచెప్పును? మీరు తన్ను బలిమి చెఱపట్టినారని కుట్రపన్ని చెప్పును.

ప్రారం— సర్వసాక్షియగు దేవుఁడు లేఁడా? సత్యము కావదా? విజ్ఞానులగు మా తండ్రిగారికి సత్యము పొడకట్టగూడదా?

సుబు— అయ్యా! లోకమే యజ్ఞాన హతము. అందులో నాఁడుది పాపపునిగ్గు. దానినంటిన నెంతవిజ్ఞానికిని వివేక ముండఁబోదు.

నెఱులు నల్ల మొయిలువలె విరియఁబోసి
నాసికాపుటము లెగర నత్తుమెఱయ
చన్నుఁగొండల నెలయేళ్ళ సరణి వాలుఁ
గన్నుగన నీరుగురియుచు సున్న యాలి
మాటల న్నమ్మఁబోవని మగఁడుకలఁడె ?

సారం— ఆహా దుర్మార్గురాలా! నాపాలి కాలసర్వమైతివి. తల్లి ననుకొన్నా నెంతఘోరము తలంచితివి. నాతండ్రి కెంత వ్యాధిపెట్టితివి? ఆయన సత్యహరిశ్చంద్రుఁ డాతఁడెంతచిన్నఁ బోవునో? సుబుద్ధీ! నేటితో మనకు ఋణముసరి.

సుబు— అయ్యో! ప్రభువా, ప్రాణమిత్రుఁడా, వరప్ర సాదీ, సుగుణపుంజమా తమకంటఁ దడిపెట్టవలసివచ్చెనా! నే నెంతపాపము చేసికొన్నాను. ధైర్యము న్యహించుఁడయ్యా. ఈ శరీరములు క్షణభంగురములు. సత్యవతులుగానఁ దాముదివ్య శరీరముతో నాచంద్రతారకముగ నుండెదరు. తమ్ము స్మరించిన వారికిఁ బాపము లంటనేరవు. చుక్కలలోఁ జంద్రునిమాడ్కి భూమిశులలోఁ బెంపుచెందిన తమతాత పరీక్షి న్మహారాజుగా రకాలమృత్యువునకు జంకిక సకలమోహములఁ ద్రుంచి సర్వేశ్వరు నారాధించి శాశ్వతపదవి న్నించిరది తమ దివ్యచిత్తము నకుఁ దేవలయును.

కలయందె తెడు మేనుదోచెడు జగత్కార్యంబులుం జిత్తసం
చలత న్వాస్తవమందుపోల్కిగనుఁ డీ సర్వప్రపంచంబు న
జులకు నిష్కముగాఁ గనంబడెడుఁ ప్రాజ్ఞు ల్పార్థభావంబు ని
శ్చలమౌటం దమకన్న వేఱుగ నరీశత్వంబుఁ బ్రాపించుచున్,

సారం — ఓహో సుబుద్ధి! నీపల్కులు కర్ణామృతంబులు
కనుక నింకన్విసఁగోరెద. నాచి తశాంతి కీరాజ్యసంపదలు
కొరగావుకదా? ఏ నిశ్చయముతో నేనీదేహము విడువవలసి
యుండునో తెలియఁబర్చుము. నేఁడు నాకు మరణము రూఢి
కదా! ఆహా విజ్ఞాని న్నేహితుఁడుగా దొరుకుటకన్న భాగ్యము
కదా!

సుబు— అయ్యా! మనము పుట్టి యిన్నాళ్ళు పెరిగినాము.
మనయనుభవమేయో చూచుకొందము. మొదట పురిటిబిడ్డం
గూర్చి యాలోచింతము. అదినిదురతో వెడలు ననఁగా
నుచ్చాస్యసనిశ్వాసములు దప్ప దానికి మఱియే యింద్రియ
వ్యాప్తియుఁ గలుగనేరదు. పిమ్మటఁ గ్రమముగా శబ్దముతో
దాని శ్రోత్రేంద్రియము స్పర్శముతో దాని త్వగింద్రియ
మిట్టులన్నియు స్వసమాన సంపర్కములం దెలుపఁబడును.
స్వసమాన సంపర్కము లేక స్వభోధనాభావమగు నదెట్లు
లనినఁ బుట్టినతోనే— మృగములవలెఁ బొరుగు మనుజుల
నెఱుఁగని మానవుఁడు తా మనుష్యుడనని తెలిసికొనలేడు
గదా! ఇట్లులే పురిటికందా ధ్వనివినఁబడక ధ్వని చేయ
లేదు. స్పర్శముదగులక కదలలేదు. ఆబిడ్డకు భాష్యేంద్రి
యము లిట్లు దెలుపఁబడి క్రియలకుఁ జొచ్చుచుండ మనస్సు
మొదలగు సంతరింద్రియములు వేలొక్కొక్కొంది నీసచరా
చర ప్రపంచమంతయుఁ దోచుచుండును. మొదట నవ్యక్త

ముగ బిడ్డయందున్న తెలివి బీజములోని వృక్షము వలె
గ్రమముగ వ్యక్తపడును. నిదురయొక్క ప్రారంభమునందు
మనమనస్సు వ్యాపకముడిగినట్లు తోచి నిదురమించినకొల
దిఁ బలువిధముల వ్యాపకములకుఁ జొచ్చుచు మనకవశమై
కల్లపనులు నేయఁచుఁ గల్గ సుఖదుఃఖంబులు పొందుఁగదా!
ప్రస్తుత మనుసరింతము. మన పుట్టుక నిద్దురతో ప్రారంభించె
నని ముందు మనవిచేసి యుంటిననఁగా నవశములగు నింద్రి
యములతో మన మీ నిద్రాజన్మములెత్తి యీజాగ్రత్స్వప్న
ములం గాంచుచుంటిమి. సుషుప్తియం దెద్దియుం దోచనట్లు
నిశ్శలభావముగల ప్రాజ్ఞుల కీజననమరణ కార్యావృతమగు
ప్రపంచము దోచనేరదు.

సారం — ఓహో ప్రాణమిత్రుడా! కలఁత నిద్దురఁ జెందు
వాని చెవికింబలె దుఃఖాకాంతుఁడనగు నాకు నీతత్త్వవాక్య
ములు దెలిసియుం దెలియకుండె. దేహమువిడిచిన పిదప
నీ తెల్వి యేమగును ?

సుబు — దేహము పాంచభౌతికము. స్థూలోపాధి యిది.
స్థూక్ష్మోపాధి యణురూపముగా నిల్చును గాని నశించ నేరదు.
దేహము స్థూలమైనపుడు తద్గుణముగు తెలివి వ్యక్తముగాను,
స్థూక్ష్మమైనపు డవ్యక్తముగాను దోచును గావున మరణ
చింత ప్రాజ్ఞులకు లేదు.

సారం — కనఁదగిన శాస్త్రము తత్త్వజ్ఞునకువలెఁ బుణ్య
వశమున నాకు నీవంటి మిత్రుఁడు కలిగె. సుబుద్ధీ ! యిక
నాకు మరణచింత లేదు.

సుబు— ఇంకొకటి మనవిచేసెదను. ముందు బీజరూపముగా లేని దేహము లిప్పుడు గలుగుటెట్లు? కలిగినవి రూపభేదమంది నట్లు తోచబడియు నశించుటెట్లు? సుఖ దుఃఖములు రాలి వంటి దేహముం జెందలేవు, గాలివంటి జీవునింజెందలేవు. మఱియు నెల్ల తత్త్వశాస్త్రజ్ఞులకన్న నెక్కుడు సంతృప్తి సర్వ జ్ఞుడు సకలశక్తియునగు పరమేశ్వరుని యందు భక్తియే కలుగజేయును.

సారం — ఆ పరమేశ్వరుడే నాకు శాశ్వతజ్ఞానము దయ చేయుగాక! నా కిదియే తుదితలంపు.

సుబు— ఎవరా వచ్చునది? (పరికించి చూచి) గిలిగింతవలె నున్నాడోరీ! తత్తరగాఁ బరుగిడి వచ్చుచున్నా వేమిరా?

గిలి — అయ్యో యయ్యో మొట్టో కుయ్యో పోయినది పోయినది. మఱేమున్నది భూమి మన్నయి పోయినది. సముద్రము నీరై పోయినది. మఱేమి బ్రతుకు, మఱేమి లోకము, మఱేమిన్యాయము. పాడుమనుష్యులకన్నఁ బశువులు నయము, రాలు నయము, చెట్లు నయము. ఎంతచేసితి నోనోరా? పాపపునోరా?

సారం— ఏమిరా సమాచారము?

గిలి— సమాచారమా, దురాచారమా, వ్యభిచారమా? దేవికాదు. మనపాలిటి మరిడీ. అయ్యో! నాచిన్నప్రభువో యయ్యో నేనో? దుర్మార్గురాలు, హంతకురాలు, గొడ్డునయము, కటిక నయము. ఎంతదుఃఖ మెంతఘోర మెంత పాపము. నల్లత్రాచు, తిరుగనివిషము చిత్తాంగి. ఛీ ఛీ ఛీ యీ పేరనఁ గూడదు. స్మరించఁ గూడదు. ఎంతకుట పన్ని

చెప్పెను ! బల్మిచెఱయట ! ఓ పాపాత్మురాలా ! ఓయంటింత
గుల్లా ! తప్పు సాక్ష్యమునకు నీనోరెట్లాడెనే ? మిరిద్దఱును
మాయిద్దఱి కొంప తీసినారే ? చిత్రాంగి, చిత్రాంగితోఁకా
యంటింత ! గొట్టాలన్న మిమ్ములఁ జూడదా ?

సుబు— అయ్యా ! చిత్రగించితరా ? మన మనుకొన్నట్లే
యాద్రోహురాలు పాపము కల్పించి చెప్పెను. మీతండ్రి
గారిందు న్యాయమరయుట దుస్తరమేలన ?

వెఱ్ఱికుక్కవలెను మొఱ్ఱబెట్టు నరుండు

వెఱ్ఱికుక్కవలన విషముఁ బొంది

అట్లు మంచివారలయ్యు దుర్బోధన

మందుటన్ నివేక మరయులేరు.

సారం— నూతండ్రిగా రేమి నేయుచున్నారరా ?

గిలి— ఇక మనపైఁ గత్తులు నూలుటకుఁ గొల్వఁచావడికి
వచ్చెదరట ! మీ సవతితల్లి, యా యసిరితల్లి యా మృత్యు
దేవత యాదిబ్బ పురోహితుని చెవికొఱికి తనవైపు వాదించు
మని పంపించెను. వాని పిలకజుట్టు డిపోను, వాని విభూతి బుగి
గాను, వానిజందెము పెరిగిపోను, వానియిల్లు దిబ్బఁజేర
నాపాడు బాపఁడు ధర్మసభలో మనపై నేరము స్థాపించునట !

సుబు— ధర్మసభ కింకెవరు వచ్చెదరు ?

గిలి— చిన్నప్రభువుగారి వైపున వాదించుటకు మహాకవి
గాయకశిరోమణి వేంచేయుదురట ! మీ తండ్రిగా రుభయ
పక్షములువిని నిజేచ్ఛానుసారముగఁ దీర్మానించెదరట. మీరును
నేనునుం జిన్నప్రభువుగారి వైపునను, నంటింతగుల్ల చిత్రాంగి

వేపునను సాక్షులంట. ఇంకొక్కక్షణమునకు మనకు వర
మొనమువచ్చును.

సారం—దీనికేమి? చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ
పాపిష్ఠలోకము నిద్దచుటయే మేలు. సుబుద్ధి! లెమ్ము సర్వే
శ్వరుంబాడి చిత్తశాంతిఁ జేసికొందము.

(అనియరువురును బాడుదురు.)

(యదుకుల కాంభోజి — మిశ్రగతి)

ప॥ ఓ పరమేశ్వరా : యోదీనమందారా!

యో దేవదేవ నీ వెందుంటివో॥ ఓ॥

అ॥ ఈ పాపజన్మము లిక్కనెత్తనీక మ

మ్మెట్లు కాపాడెదవో రక్షక ॥ఓ॥

౧॥ సత్యంబు తెలియఁగఁ జాలునె యొరునకు

సర్వేశ నీకుఁ దక్క సత్యస్వరూప ని

స్మరణము వేడినాము సంసారభ్రమమాన్సర ॥ఓ॥

౨॥ దిక్కులన్నింటికి దిక్కైనతండ్రీ మా

దిక్కుచూచి కావరా నిక్కముగా మేము

నిన్నే కొలిచినాము నీలోన మముఁ జేర్చర ॥ఓ॥

గిలి—అయ్యో! మనలను బిలుచుట కదిగో యమదూతల

వలె భటులు వచ్చుచున్నారు.

సారం—

౩॥ గడియో క్షణమో యిక్కఁ గలదు మాబ్రతుకు సత్

జ్ఞానమిచ్చి కావరా వడివడి మోహము బాపి

మాకునీదుభక్తి రూఢిసేయరా ॥ఓప॥

భటులు—(ప్రవేశించి) మహాప్రభూ! పెద్దప్రభువువారు
మీమువ్వురను ధర్మస్థానమునకు రమ్మని సెలవిచ్చినారు.
వారచ్చటికి వేంచేయుచున్నారు.

సారం— సరియే మీరుపొండు మేమును వచ్చేదము.

(భటులు నిష్క్రమింతురు.)

మిత్రుడా సుబుద్ధి! యిదిజన్మమునకుఁ గడపల గనుక
స్నాన సంధ్యావందనము లాచరించుకొని పవిత్రవస్త్రముల
తో మఱియు ధర్మస్థానమునకుఁ జేరెదను.

సుబు— సంతతపవిత్రులు తమకు వేతే స్నానమేల?

గిలి— ఆదుర్మార్గురాలు చిత్రాంగియొద్దకుఁ బోయి
నందుకు నేనుం బ్రాయశ్చిత్తముం గొనివచ్చెదను.

సుబు—

వేద సరసునందు విహరించు రాయంచ
విబుధవృక్షమునకు వెలయు చిలుక
మంచి చెలిమి యోడ కుంచిన చుక్కాని
ప్రాణహితునిఁగావు సూన్యతంబు.

సారం—

పరమహంస హృదయ పంజర శారిక
సద్వధూదృగబ్జ షట్పదంబు
నన్నుఁ గన్నతండ్రి నాల్క నావేశించి
యిప్పుడు నన్నుఁగావవే సునీతి.

గిలి—

అమ్మ నూకాలయమ్మ పోలమ్మ పైఁడి

యమ్మ యల్లమ్మ యసిరమ్మ యాటలమ్మ
యమ్మ మరిడమ్మ తప్పుసాక్ష్యమ్మతోవ
ద్రొక్కు నంటింతగుల్ల నోర్నొక్కవమ్మ.

(అందరు నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము—చిత్రాంగి యంతఃపురము.

(అంటింత విసరుచుండఁగాఁ జిత్రాంగిపాముఁ బ్రవేశించును.)

సావేరి—త్రిపుటః

ప॥ అయ్యయ్యో నావిధి-యందరాని పండున!

కాసించి మోసపోతి నే - యేమిసేతునే ॥అ॥

౮. వెయ్యాయు విధముల - వేడినఁ గరఁగక!

చయ్యన ననుబాసెనే - యెంతచేసెనే ॥అ॥

౯. కలికి వలచిన వన్నె - కాఁడు దొరుకకున్న ।

వలరాజులక హెచ్చునే - నిల్వనిచ్చునే ॥అ॥

౧౦. మెలపునఁ గొఁగిలికి - మించి వాతెఱవాను నన్

బలిమిని విదలించెనే - తా నేమనుభవించెనే ॥అ॥

౧౧. చిలుకలు రొదచేసెనే - పూఁదోటలోఁ గో-

యిలలు కోయని కూసెనే! తెలియనట్టుల మర్మములనంటి

ముద్దిడునంత

దొలగించి గద్దించేసే - నాయుసులు గాంచెనే ॥అ॥

అంటి - అమ్మా! మీరు సెలవిచ్చినట్లే మీ యుసులు
దాకి యతఁడెట్లు బ్రతుకును ? పెద్ద ప్రభువుగా రిప్పుడతనిఁ
జరిపించుటకై కొల్లుచావడి కేగుచున్నారు.

చిత్రా - ఎంతవేడికొన్నను వినక నన్నింత దుఃఖపెట్టి
నాఁడు తనకు జయమగునా ? ఇప్పుడు తన నీతి నట్లుచూపి

నా నీతి నిల్చునో? పెద్దప్రభువు వాని నిక బ్రతుక నీకుంట
రూఢి. వారు కొల్వచావడికి వెడలినారాయేమి?

అంటి — చిత్తము. తమసెలవు ప్రకారము పురోహితు
నిఁ దమపక్షము బలపర్చుమని యాసపెట్టి పంపినాను. ఈపాటి
కందఱుం గొల్వచావడికిఁ జేరవచ్చును.

(దావా — (ప్రవేశించి) అమ్మా! యంటింతం దమవైపు
సాక్ష్యమిచ్చుటకు రమ్మని సెలవైనది.

చిత్రా — సరియే. అంటింతా! నీవుపోయి యిక్కార్య
ముం జక్కఁజేసికొనిరా. వాని కదేశాస్తి.

(అంటింత దావారికతో నిష్క్రమించును.)

చిత్రా — (తనలో)

నడుసముద్రములో దిగ విడిచినట్లు
దొడ్డిచీకటి నూతిలోఁ ద్రోసినట్లు
లయ్యె నాపని వలచిన యతఁడు లేక
నాకు మాత్రము దుఃఖపుం దనువిదేల?

కాని మోహము తగదని విదల్చినాఁడు, వాని తప్పేము
న్నది? మొదట నాకు మాట్లాడఁబడినవాఁడు, ప్రధానము
భరిగినది, ఆనవాల్కింపుకొన్నాము. ఇట్టి హేతువుల వలన
వానింగోరినాను. నాతప్పేమున్నది? ఉన్నపు డిద్దఱి యందుం
దప్పులున్నవి. నాతప్పన కేమిగాని వాఁడంత చక్కని వాఁ
డేలఁగావలయును? వానియం దదేతప్ప. మొదట నన్యో
న్యముం బ్రేమించి మధ్యను విఘాతమువచ్చి యిట్టి రువురము
చచ్చుటకు విధివాసెను. నావంటి వలిచినదానిఁ గాదన్న
సారంగధరుఁడు చచ్చుట న్యాయమే. అయ్యో! మనస్సున్న

వాఁడు కట్టుకొనకపోయె. కట్టుకొన్న వానిపై
మనసు కుదురదాయె. (స్త్రీ) లనాథలుకదా ? కార్యము
మించిపోయె నిక నావెట్టిరాజు వానిం జంపుట రూఢి. కన్నె
తనము నుండియు వానిపైఁ బ్రాణము పెట్టుకొన్న నాకొకసారి
మోవియిచ్చియైనం దుష్టిపొందించక విదల్చిపోయినాఁడు
గావున వానికిఁ దగినశాస్త్రీ యింక నే(స్త్రీ)కిని నేవలచిన దేహ
మొప్పగించకుండఁ జంపబడుటయే. మఱియు నింత చదువు
చదువుకొనియు వేల్పువంటి సారంగధరునిం జంపించిన నాకు
తగినశాస్త్రీ యీ వజ్రపుపొడి మ్రుంగి చచ్చుటయే. మాయద్దటి
కింతయే దేవుఁడు వ్రాసినాఁడు. (అని విషముతోడి వజ్రపు
పొడిమ్రుంగి) యింక చీకటి గదికిఁబోయి సుఖించెద. రమ్మ
మృత్యువా నీవు నాకు రుచించినట్లు మఱెవ్వరికిం దోఁచఁ
బోవు. నాకు సారంగధరునిపైఁ గల్లు మోహము న్యాయమని
లోకమెఱుంగనీ. ఒకసారి నాముద్దుల సారంగధరునిం బాడు
కొని తుదిహాయి పొందెదను.

పున్నాగతోడి - చతురశ్రగతి.

ప॥ సారంగధరుడా నిను - జేరంగవలె నెన్ని -

జన్మములకై నఁ - జచ్చియైన ॥సా॥

అ. మార సమాకారా నకు - మార సాధువిచార ।

సారసదళనేత్ర బుధ - స్తవనీయచరిత్ర ॥ముద్దుసా॥

౧. గానకవితాలోల - కమనీయవాగ్జాల ।

దీనజన పరిపాల - తేజోవిశాల ॥సా॥

౨. శరదీందు మందహాస - శాశ్వతకీర్తి వికాస ।

స్మరహారనామాభ్యాస - మామకచిత్తవికాస ॥సా॥

బొందిరో వానిబొందిరోఁ జెందులయము

డెందమా వానిడెందము నందుడించు

ప్రాణమా వానిప్రాణమై యలరుచుండు

వాని సారూప్యమిప్పుడు నేనుగందు.

(నిష్క్రమించును.)

ప్రదేశము — కొల్వుకూటము.

(మంత్రి మొదలగు పరివారము పరివేష్టించి యుందురు.)

రాజు — (ప్రవేశించి, తనలో)

పుత్రుడెస జోగలేక కళత్రమునకు

నోరఁగఁజాలక నామోహముండె నిపుడు

తుల్యభారంబు లిరుదట్లఁదూఁచుచున్న

త్రాసునకుగల్గు ముల్లువిధంబుదోష.

ఆ పని యట్లుజరుగునా? జరిగియుండ వచ్చును. వింతలేని
యాపులింత పుట్టుటెట్లు? మొదట నేరమెవరిదై యుండును?
చిత్రాంగిదా లేక యాదుర్మార్గునిదా? నా యనుభవముఁ
జూచుకొనెదను. పురుషులకుఁగల తత్తఱపాటు స్త్రీలయెడఁ
గాన్పించదు. స్త్రీ హృదయము చాఁపక్రింది నీరువంటిది.
మొదటఁ బురుషులే వెలితిపడెదరు. స్త్రీలకెంత కామమో
యంత యోర్పును భయమును దేవుఁడుంచని యెడల
లోకములో మఱిహద్దుండునా? పాతివ్రత్యము. ఆహా!
యిది స్త్రీలు దక్కించుకొనుట దుస్తరము కదా!
పాతివ్రత్యము, దేవుఁడు — ఈ రెండును శబ్దమాత్రములే
కాని యనుభవముల్లే లేవుకాఁబోలును. ఆ హా!

యాదుర్మార్గుఁ డంతఃపురమునకుఁ బోవనియెడ నింతరాదు
 కదా? పోనీ సొగసైనవాఁడును మొదటఁ దనకు మాట్లాడఁ
 బడినవాఁడును గాన జిత్రాంగియే తొలుత దుర్బుద్ధిపుట్టి వాని
 బిలువనంపనీ వాఁడక్కడి కేలఁ బోవలెను. చదువుకొన్న
 వాఁడేమో, యావనవంతురాలియొద్ద కొంటిం జనరాదని
 వివేకమెఱుఁగలేదా? మఱొక్కడి చదువు, మఱొక్కడి వివే
 కము. కామాంధకారముచేఁ గన్నులు పొరలుగమ్మి యింతే
 యుఁజేసినాఁ డాపతితుఁడే. నానిశ్చయముచిత్రాంగి పత్రివత.
 యబద్ధమేల చెప్పను? ఆదుర్మార్గునికిఁ దల్లివంటిది, తల్లివంటి
 దేమి తల్లియే. అగ్నిహోత్రము సాక్షిగా నేఁబుసైగట్టినది. నా
 కడుపునం జెడఁబుట్టినాఁ డాపాపాత్ముఁడు. వాని నీకస్మరించ
 గూడదు. వానిముఖమైనం జూడఁగూడదు. (ముక్కున ప్రవేలిడి
 కొని) తల్లిం బల్మి చెఱపట్టుట? (గుండె మోఁదుకొనుచు) ఎంత
 సాహస మెంతఘోర మెంతయపకీర్తి. పాపాత్ముడా! నన్నైన
 నాలోచించినావుకావా? అయ్యో! నిష్కల్మషమైన పాండవ
 వంశమున కెంతమచ్చ వచ్చెను? ఆహా! రాజై పుట్టుటకన్నఁ
 బాపముకద్దా? మాబ్రతుకు లోకమునకంతయుం దేటతెల్లమే.
 నిన్న నే యీఘోరము జరిగెను. నేడిప్పురియెల్ల వ్యాపించినట్లు
 తెలియవచ్చెను. సర్వేశ్వరా! రత్నాంగి గొఱ్ఱాలుకారాదా?
 పితృదోహియగు వానినేల పుట్టించితివి? (కోపమున) కానీ
 యాదుష్టుఁడు తనపాపమునకుఁ దగుఫల మనుభవించును. వాద
 మెట్లున్నను, సాక్ష్యమెట్లున్నను నాద్రోహి చంపఁబడవలసి
 నదనియే నానిశ్చయము. (గద్దెపైనిగూర్చుండి) న్యాయకర్త

యింక విచారణ ప్రారంభించునది.

మంత్రి—ఉభయవాదుల పక్షపు న్యాయవాదులును, సాక్షులును, బ్రతివాదియు సిద్ధముగా నున్నారా?

భటుడు—న్యాయవాదులును వాదిగారిసాక్షియు సిద్ధముగనున్నారు. అదిగో! బ్రతివాదిగారును వారిసాక్షులును వచ్చుచున్నారు.

సుబు—(ప్రవేశించి తనలో)

ఇతరుల మనసు నొప్పించడే కరుణావి

శిష్టుడు తనకెంత చెలియైన

చోద్యమునకునయ్య జూడడే ధృతిశాలి

పరకాంతఁ దానెంత సరసుడైన

అఖిలజనంబుల కడకువఁ జూపునే

విజ్ఞాని తా దొర బిడ్డడైన

తెలియని యెట్లులఁ దిరుగు నేతత్త్వ వి

స్ఫూర్తి తాసర్వజ్ఞమూర్తియైన

అట్టి నా ప్రాణహితుడు సత్యవ్రతుండు

పురుషులకునైన సమ్మోహకరుడు సింహ

విక్రముం డక్కటా! దోష విరహితుండు

ఇతఁడు కష్టంబుపడఁజూచి యెట్టులోర్తు.

ఒకపు సక మొకబండియు

నొక ఫలహారంపు పాత్ర మొకశయ్యయు మ

చ్చికతోఁ గడపిన విహితుల

మకట! యిపుడు వేలుబాధ లందఁగవలసెన్.

ఆహా ! నేడెంత దుర్దినము? త్రిలోక శూరుఁడు, ఆజన్మ పరిశుద్ధుఁడు, పాండవకుల పవిత్రుఁడు, నాకుం బ్రాణమిత్రుఁడు నగు సారంగధరప్రభువు మృషాపవాదనుబట్టి శిక్షవిధింపఁ బడునేమో? సకలనీతి కోవిదులును, నాన్నేహితుని సత్య వర్తనం జిన్ననాటినుండియు నెఱింగినవారునగు మా తండ్రి గారు న్యాయకర్తగానుంట యొకగొప్పమేలే. తుదకెట్లులెనను రాజాజ్ఞనుబట్టికదా తీర్పుండును. నేనెఱింగిన సంగతి సాక్ష్యము చెప్పెదను. (కూర్చుండి) సత్యము ప్రోవదా.

గిలి— (ప్రవేశించి)

తోడి—చతురశ్రగతి.

ప॥ ఎందుకురా పెండ్లి యెందుకురా ॥ఎందు॥

అందగత్తె గయ్యాళి పెండ్లామైన

నద్దాని మూరెట్టి పెద్దమగండైన ॥ఎందు॥

౧. నీరసించి లేవనేరక శంకించి

కోరచూపులుచూచి గ్రుక్కిళ్ళుమింగుటల ॥ఎందు॥

౨. పుట్టతల ముగ్గుబుట్టవలె నెఱసి

నట్టేటిలో నావ యట్టులున్నవాని ॥కెందు॥

౩. నూగుమీసమువాండ్ర పోరూరఁగాఁజూచి

యాగలేని జవరాలి నుసులుపెట్ట ॥నెందు॥

౪. ఉత్తముఁడు పెండ్లియాడక యున్నవాఁడు

మధ్యముఁడు గ్రుడ్డిదానితో మన్నవాఁడు

అధముఁ డందముగలదాని నంటువాఁడు

ముసలిపెనిమిటి యధమాధముం గాఁడె.

ఈపాడంటింత చిన్నప్రభువుపై నేరము మోపుట కెంత నిబ్బరముగా నిలువఁబడెను ? తలక్రిందుచేయఁబడిన దివిటీవలె నీవెఱ్ఱి రాజముఖము దించఁబడియు నగ్నిజ్వాలల నెగిరించు చున్నది. అదిగో ! దిబ్బపురోహితుఁడు లంచముమెక్కి వాదించుట కెంత దిట్టముగాఁ బొట్ట నిమురుకొనుచున్నాడు ?

భటు— గిలిగింతా ! కదలక మెదలక నిలువఁబడు మిది ధర్మస్థానమునుమా ? అదిగో ! ప్రతివాదిగారు వచ్చుచున్నారు.

సారం— (ప్రవేశించి తనలో)

ఎవఁడు ప్రభువనఁదగివాఁ డెవని యిచ్చ
కడ్డులేకుండు నెవఁడు సత్యస్వరూపుఁ
డాదికారణ మెవ్వఁ డీయఖిలమునకు
నట్టిసర్వేశు నేనిపు డాశ్రయింతు.

నా ముఖముచూచుట కసహ్యించి కాఁబోలు మా తండ్రి గారు మాఱొగము పెట్టుకొన్నారు. హరహరా ! విధి యిట్లుండెను. అదిగో ! మహాకవి గాయక శిరోమణి నన్ను నిరపరాధిగాఁ జల్లనిదృష్టితోఁ గాపాడ విచ్చేసెను. ఆచార్యులగుట వీరికి నాప్రకృతి విశదమే. సత్యహృదయముతో హాయిగ నాతండ్రిగారియాజ్ఞ కొడిగట్టెదను.

రాజు— విచారణ ప్రారంభించవలయు మంత్రి ! యాల స్యమేల ?

మంత్రి—వాదిగారి వాఙ్మూలము. సకలధర్మ స్వరూపులైన న్యాయకర్తగారి సముఖమునకు, వాది చిత్రాంగిదేవి దేవుఁడు సాక్షిగా మనవిచేయువిన్నపము:- ప్రతివాది నాసవతికొడుకు

సారంగధరుఁడు, నాభర్త పెద్దప్రభువువా రూరలేని సమయము చూచుకొని నాయంతఃపురముంజొచ్చి నేనెంత మళ్ళించినను వినక దుర్మోహముతో నన్నలిమి చెఱపట్టినాఁడు. కనుకఁ బ్రతివాదికిఁ బద్ధతి ప్రకారము తగిన శిక్ష విధించుటకై ప్రార్థించుచున్నాను.

రాజు—వినుట కెంత కర్ణకఠోర మెంత యపకీర్తి ?

మంత్రి—అంటింతా ! నీవేమెఱుఁగుదువు ?

అంటి—దేవునిపైఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పచున్నాను. వాది గారి వాఙ్మూలమంతయు నిజమే. ప్రతివాదిగారు వాదిగారిని బల్మిచెఱపట్టినప్పుడు నేదగ్గరనే యున్నాను.

మంత్రి—వాదిగారి వాఙ్మూలముపైఁ బ్రతివాదిగారేమి చెప్పెదరు? దోషులని యొప్పుకొనెదరా ?

సారం—నేదోషిని గాను.

రాజు—ద్రోహి సత్యమెట్లాప్పుకొనును ?

మంత్రి—ప్రతివాదిగారి మొదటిసాక్షి యేమి తెల్పఁ గలఁడు ?

సుబు—ప్రతివాదిగారును నేనును పాపురముల నెగిరించు చున్నప్పుడు, ప్రతివాదిగారి పాపురము వాదిగారి మేడపైని వ్రాలెను. ప్రతివాదిగా రాపాపురమును దీసికొనిరమ్మని యీ గిలిగింత సంపగా, వాదిగారు తల్లియొద్దకుఁ గొడుగువచ్చుట కేమి యభ్యంతరము? ప్రతివాదిగారి నే రమ్మసుము'లని సెల విచ్చినట్లు గిలిగింత చెప్పగా వింటిని. పిమ్మట వాదిగారి మేడకుఁ బ్రతివాదిగా రేగిరి. నేనంతట మాయొంటికిఁ బోతిని

రాజు — వీఁడును వాఁడునుం దోటిదొంగలే.

మంత్రి — గిలిగింతా! నీసాక్ష్యమేమి?

గిలి — పాపము పాపము. పున్నెము పున్నెము.

మంత్రి — పెక్కులు ప్రేలకు? ప్రమాణము చేయుము.

దేవుని యెదుట —

గిలి — ఏడీదేవుఁడు నాకగపడినఁగాని వానియెదుట నెట్లు ప్రమాణము చేయుదును?

రాజు — ఓరీ నీవెఱింగినది తిన్నగఁబల్కు కాకున్న నిన్ని పుడు నఱికించెదము.

గిలి — నేనెఱిగిన సంగతియే. దేవుఁడు నాకగపడలేదు.

మంత్రి — వాదిగారు నీతోఁ బ్రతివాదిగారిని రమ్మని చెప్పినారా?

గిలి — లేదు.

రాజు — అదిగో నిజము తేలినది.

మహా — వాదిగారుగాక మఱెవరైనం జెప్పినారా?

గిలి — వాదిగారి తో తో తోఁక యీ యంటింతగుల్ల చెప్పినది.

మంత్రి — అంటింతా! వీనితో నీవు చెప్పినావా?

అంటి — నిన్న వీఁడు నాకగపడలేదు.

మంత్రి — వాదిగారి మేడపైఁ బ్రతివాదిగారి పావురము వ్రాలినదా?

అంటి — వ్రాలినది. నాని నమ్మగారు నాచేఁ బట్టించి తమ

యొద్ద నుంచుకొన్నారు.

మంత్రి— ఉంచుకొని యేమిచేసినారు ?

అంటి— నాచేతికిచ్చి ప్రదివాదిగారి కిమ్మన్నారు.

మహా— వాదిగారి కాపాపురము ప్రతివాదిగారిదని ఎట్లు తెలిసెను ?

అంటి— దానికొఱ కీగిలిగింత వచ్చినపై ని.

గురు— తొందరపడకు. భయపడకు మంటింతా! బాగుగ జ్ఞాపకము తెచ్చుకొని చెప్పు.

అంటి— నిజమునకు భయమేమి ? బంగరు టందెలంబట్టి యాపాపురము చిన్నప్రభువుగారిదని యెవరెఱుంగరు ?

మంత్రి— వాదిగారి యాజ్ఞచొప్పున ప్రతివాదిగారి కా పాపురము నిచ్చివై చితివా ?

అంటి— నేనిచ్చుటకుఁ బోవునంతలోఁ బ్రతివాదిగారే వాదిగారి మేడయొద్ద నాకెదురై నారు.

గిలి— (తనలో) అమ్మ నీనెత్తిగొట్ట. పచ్చియబద్ధ మాడి తివే.

మంత్రి— ప్రతివాది గారొంటిగ నెదురై నారా ?

అంటి— ఒంటిగానేమి ? యీగిలిగింతకూడ వెంటనున్నాఁ డుకాఁడా ?

మహా— నీవేమైన గిలిగింతలో మాట్లాడితివా ?

గురు— న్యాయకర్తగారి చిత్తముగాని, ప్రతివాదిగారి న్యాయవాది యనవసర ప్రశ్నము లడుగుచున్నాఁడు.

గిలి — నీకిది యవసరమా ? ప్రాడుబాపఁడా ? నీ యిల్లు నిండినదిలే ?

అంటి — గిలిగింత నాతోఁ బావురమునకై వచ్చినాన న్నాఁడు.

మహా — గిలిగింత వచ్చిన యెంతసేపటికి ప్రతివాదిగారు నీకెదురై నారు ?

గురు — అదిగో యదిగో యిటువంటి ప్రశ్నము లింకను మానఁడు.

అంటి — అడుగనిండు భయమేమి ? ఎంతసేపటికా ? పావు జామునకు.

గురు — ఈసాక్షికి మతిపోయినది. న్యాయకర్తగా రీ మాటలు వ్రాయరాదు.

మంత్రి — గిలిగింతా ! ఇది నీతో నేమి మాట్లాడెను ?

గిలి — ఈమామిడిపండ్లు కావలెనాయని యడుగలేదా ? ఏమో చీరకొంగుముడి చూపించి పోనీ యెందుకనలేదా ?

అంటి — (స్వగతము) అయ్యో ! మఱచి యుత్తర మిక్కడికే తెచ్చినాను ?

రాజు — సాక్షి విచారణలై నవి. ఇంక నెవరిన్యాయము వారు పల్కునది ?

గిలి — ఇంకొకటి మాత్రము మిగిలిపోయినది. బల్మిచెఱకు శస్త్రవైద్యుని సాక్ష్యమక్కఱలేదా ?

రాజు — నోరుమూయుము ? వెట్టి వాఁడవని క్షమించి నాము.

మహా —

నిరఘరాధిగ సారంగధరునిగంటి

సారం—

సత్యహృదయంబుతో తల్లిజాడఁగంటి
సుబు—

చిన్నప్రభు పీశ్వరుండని చెప్పుచుంటి
గిలి—

వెట్టి కీలోకం బలువిధములంటి.
గురు—

వింతలేని యావులింత నేరమిదెట్లు
మహా—

భ్రమసి కలకు త్రుళ్ళిపడినయట్లు
గిలి—

తార్పుగుల్ల చక్కదన మగపడు నెట్లు
సుబు—

హితుఁడు హితునివినక యేగినట్లు.
మంత్రి— సారంగధరప్రభువుగారు సుబుద్ధికిం బ్రాణమిత్రు
లగుట.

రాజు— ఇద్దఱుం గోటిదొంగలే.
సుబు—

తోటిదొంగ లిరువుర మేర్పాటుజంట
మహా—

తల్లిపిల్లలవలె బేధమొల్లకుంట
సారం—

పాపసంగతి మన్ననఁ బడయకుంట
గిలి—

గుల్లయంటింత తారుపు చెల్లదంట.

గురు—సత్యమో కల్లయో తలిదండ్రులకు రి త్తవిరోధము
పుట్టునా?

మహా—

సత్యమే కల్ల కల్లయే సత్యమిపుడు

సుబు—

మిత్రులం దాగ్రహభ్రమ మీ తెనిపుడు

సారం—

తల్లియం చాత్మలో ధృతిఁ దాల్చునపుడు

గిలి—

గుల్లయంపటింత తారుపు చెల్లదెపుడు

గురు—బుద్ధికి దేహధర్మములోఁగిన నూతనవయసు మితి
మీఱినయెడఁ బాపరతుల శాస్త్రవాసన లడ్డనేరవుగదా!

రాజు—మాతృద్రోహి పితృద్రోహుల కే శాస్త్రము?

మహా—

విబుధులకునై న శక్యంబై విధినిదాట

సుబు—

తల్లి పిల్లలభేదంబు తగులుచోట

సారం—

కల్లరాఁబోదు మీసంబు గలుగునోట

గిలి—

గుల్లయంటింత చెప్పెరా పొల్లుమాట.

గురు—ప్రతివాదిగారు నూతన వయోవంతులు గదా!
‘విద్వాస మపి కర్షతి’ యనుమాట పొల్లువోవునా?

మహా —

లోగనివాడె విద్దియలలోనఁ గిరీటి దురానురాగికిన్
జోగనివాడె సత్యమున సూటి

సుబు —

హితవ్యతిరేక వృత్తితో

నేగక యుంటపాటి

మహా —

— చలి యింపనిమేటికి మోహమేటి

గిలి —

వే! వేగురుచెప్పినన్ విననివెట్టి నిజం బెఱుంగంగ నేటికిన్.

రాజు —

మనలఁగూర్చి జనము లనుకొనెద రెట్లు

మహా —

కల్ల సత్యంబుగా శిక్ష చెల్లినట్లు

గురు —

తల్లిపిల్లలలోఁ గీడు తగిలినట్లు

గిలి —

లంచము నిమిగి నేరంబు పెంచినట్లు.

మంత్ర — నాకుం దోచిన తీర్పిదిగో ప్రభువులకు మనవి
సేయుచున్నాను. (1) వాదిగారి వాఙ్మూలమును బ్రతివాదిగా
రొప్పకొనలేదు. (2) అంటింత యొకమాటు గిలిగింతం జూడ
లేదనియు, మఱియొకసారి చూచినానుగాని మాటాడ
లేదనియుం జెప్పటచే దాని సాక్ష్యము వ్యత్యస్తముగా
నున్నది. (3) మఱియుం బావురము న్వాదిగారు పట్టించి తమ

యొద్ద నుంచుకొని గిలిగింత వచ్చిన పావుజామువఱకును జాగు నేయుటచే వాదిగారే ప్రతివాదిగారి రాక కభిలషించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

మహా - నాకుఁదోచినమట్లు ప్రతివాదిగా రాజన్య పరి శుద్ధులు నఖిండ విజ్ఞానులు. పురుషులకునైన మోహనాకారు లగుటచే వాదిగారే ప్రతివాదిగారిం బిలిపించి బల్మిబట్టుటకు యత్నింపగాఁ బ్రతివాదిగారు విదల్చుకొని వచ్చినట్లు నందుపై వాదిగారు పగసాధించుకొనుట కిట్లు పన్ని చెప్పి నట్లుం గాన్పించుచున్నది.

సారం — (స్వగతము) ఆహా ! మహాకవి గాయకశిరోమణి కన్న వేతే దైవము కలఁడా ?

గిలి - నాయూహ యీడుజోడు కుదిరిన చిన్నప్రభువు గారు చిత్రాంగి రాణిగారును పెండ్లికై మొదట నేర్పాటు జరిగిన తరువాత నీ ముసలిరా జాపెను వలచి కట్టుకొనుట వలన నింత వచ్చెను.

రాజు - (స్వగతము) వీఁడు వెఱ్ఱివాఁడైనను వీనిమాట లాలోచింపఁదగినవి.

గురు - పెండ్లికై తన్ను వాదిగారు కోరుకున్న సంగతి నెఱింగియు నన్యధా కట్టబడిన యట్టివాదిగారి యంతఃపుర మున కే నెపముతో నైనం బ్రతివాదిగారు చొచ్చుటయే యతనియందుఁగల దుష్టోద్దేశమును వెల్లడిచేయుచున్నది.

రాజు - సరియే. మా నిశ్చయ మీద్రోహి తన తప్పుపప్పు

కొనకున్నను మాపరోక్షము సందుచూచుకొని చిత్రాంగియే
బల్మిపెట్టనీ యపుడీద్రోహి యెట్లు విదల్చుకొని రాగలడు ?
తావిదల్చుకొని వచ్చినట్లు ప్రజ్ఞ సూచించుచున్నాఁడు గదా!

ముత్తెపుం జిఱునవ్వుమొల్కలెత్తుచుండ

చీకటిమెఱపు వాల్జూపు చిమ్ముచుండ

కుల్కుగుబ్బల పయ్యెద కొంగుజార్చి

బల్మి పెట్టెడి జవరాలిఁ బాయఁదరమె.

మఱియు వీడంతఃపురమున కేగుటయేతప్ప. న్యాయకర్త
యొక్క తాత్పర్యముతో మేమేకీభవించము. ప్రతివాది
యిందుపైఁ జెప్పవలసినదేమైనం గలదా ?

సారం -

పెనుతపంబుచేసి కనిపెంచి చదువు చె

ప్పించి మేటియర్థ ముంచి మిగుల

వృద్ధిగోరు తండ్రి యెద్దిశాసించునో

దానిఁ దప్పవశమె తనయునకును.

సాము చదువులందు సంతోసమున నన్ను

కురులుదువ్వి ముద్దుగొనెడి తండ్రి

యిపుడు సత్యమెఱుఁగ కిట్లల్కఁ జూపుట

మిత్తికంటె నాకు మేటి కిక్ష.

రాజు - (స్వగతము) హరహరా ! సర్వేశ్వరా ! యిటు
గోయి యటునూయి యెంత ద్రోహి యయ్యునుం గన్నకొడు
కు నెట్లు శిక్షింతును? మఱియు శిక్షింపకున్న నన్నుఁ గక్కూర్తి
రాజని లోకములో నిందించరా ? ఏది యెట్లనఁగానిమ్ము.

శాశ్వత ధర్మభంగము నేయనేర. (ప్రకాశము) నీపాండి
త్యము చాలురా పితృదోహి! గురుభట్టారకా! యే శిక్షకు
వీడు పాత్రుడగును ?

గురు - పితృదోహికిఁ గాలుసేతులు దెగఁగొట్టించ
వలయునని శాస్త్రము.

రాజు - ఎవండురా యాలస్యమునేయక యీదోహికిఁ
గాలుసేతులు నఱకి వేగమిటురండు. మీవార్త కిచటనే
యెదురు చూచుచుందుము. ఇంతలో మా కీయపక్షీర్తి
తొలఁగెను.

(సారంగధరుఁడు ముఖము కప్పఁబడి హంతకులతో నిష్క్రమించును).

రాజు - గురుభట్టారకా ! హంతకు లాదోహిమరణ
వార్త మాకుఁ దెల్పవచ్చునంతలో మాహృదయశాంతికై
యెద్దియెనం దెల్పుఁడు. (తెఱజూలును)

శ్రీరస్తు.

సారంగధర నాటకము

పంచమాంకము

ప్రదేశము — సింహద్వారప్రాంతము

జబ్బన్న - (ప్రవేశించి, తనలో) ఏమన్యాయ మేమన్యాయ మిలాగున్నది? వేల్పువంటి చిన్నప్రభువును జంపుటకుఁ జేతులెట్లాడును? చిత్రాంగి దుర్మార్గము రేపోనేఁడో పెద్దప్రభువునకుఁ దెలియకమానదు. పాపముదాఁగునా? పెద్దప్రభువపుడు తన యవివేకమునకు దుఃఖించు నింతయు సత్యము. కనుక నేను జిన్నప్రభువు నిగుల్చుట పెద్దప్రభువునకును లోకమునకును సంతోషకరము. నాన్నేహితుఁ డదిగో గిజిగన్న నాకొఱ కెట్లు పరుగిడి వచ్చుచున్నాఁడో?

గిజిగన్న — (ప్రవేశించి) జబ్బన్నా! నిలువఁబడు నిలువఁబడు.

జబ్బన్న -- చూచితివా నేస్తమా! యెంత ఘోరమా?

గిజి -- ఘోరమా ఘోరమునఁజూ? మఱియొకనింత. నే నిప్పుడే రంగుచీరలనిచ్చుటకుఁ జిత్రాంగి రాణియైద్ద, కేగితిని. ఆదయ్యము జీకటిగదిలోఁ దలుపు గడియపెట్టుకొని పండు

కొనెను. గుమ్మముచెంత దాసులందఱు నేమోగడబిడ పడుచున్నారు. ఇంతలో నీసమాచారము తెలిసి నిన్నుఁజూడ వచ్చితిని.

జబ్బ- అదిగో రత్నాంగిదేవిగారు కాఁబోలును? కనికరము కన్నకడుపు చూడవచ్చుచున్నారు. రమ్మ మనముపోవుదము. నీవు వేతేచెప్పనక్కరలేదు. నేనిదివఱకు నిశ్చయించుకొన్నదే యేమట కానిమ్ము.

(అనియిరువురు నిష్క్రమింతురు)

హంతకులతో సారంగధరుఁడు ప్రవేశించును.

సారం —

శుభపంథవరాశి—రూపకతాళము

వ॥ నీవే నాయాత్మకు శరణ నిఖిలాది కారణ ॥నీ॥

అ॥ స్థావరముగఁ బుట్టింపక కేవలతిర్యక్కుఁజేయ
కీ వసుమతి నను నరునిగ నేలపుట్టించితివి తండ్రీ ॥నీ॥

౧॥ సువివేకమే తప్పయ్యెను సూతృతంబె ముప్పయ్యెను
భువిఁ బాతకీ రక్షఁబొందె పూతజఁనుడె శిక్షఁబొందె ॥నీ॥

హరహరా! సర్వేశ్వరా! నాకెంత దుర్గతి పెట్టితివి. నిర్దోషినగు నాకుఁ బితృవిరోధము, మృషాపవాదము, ఘోరమరణము వ్రాసితివా? కానీ మించినది తలపోసి కుందనేల? అక్కటా! ప్రాణహీతుఁడా!

క్షణ మెడఁబాసినప్పు నినుఁ గన్నులఁజూచినదాఁకఁ దోఁచకుండునుగద రాత్రి నాదుకలలో నినుఁదప్ప మతెవ్వనిం గనుం గొనఁగద ప్రాణమిత్తుఁడవు కోవిదుఁడౌ నినుఁద్రోయు చేతులి
ష్టనఘుఁడ కాసిబొందెడు సుమయ్య సుబుద్ధిననున్ క్షమించుమా.

అడ్డుపల్కని వీణీయ! యనుఁగుపారు
వంబ! నామాట వినినంత వంగువిల్ల!
తత్త్వమెఱిఁగించు భాగవతంబ! మిమ్ము
బట్ట నాకరముల కింకఁ బ్రాప్తిలేద.
నాబిడ్డకన్న సుందరుఁడు లేడని పొరిం

బొరిమోవి నొక్కినన్ ముద్దుపెట్టు
నాయన్న జగదేకనాయకుఁ డగునని
మఱిమఱి నన్ దనయురముఁ జేర్చు
నాయయ్య చదువులోనం బ్రోడయని పలు
మఱు చెంతఁజేర్చి నాకురులు దువ్వు
నా తండ్రి శాశ్వతఖ్యాతి నొందునటంచు
నన్నుఁ గన్నపుడెల్ల మిన్నుముట్టు
అట్టి ననుఁ గన్నతల్లి నా యాపద విని
యెట్లు భరియింపఁగల్గు నింకెట్లు బ్రతుకు
హరహరా! సర్వలోకేశ! పరమసాధ్వీ
నిట్లు కుందింప నను సృజించినావ.

రత్నా - (ప్రవేశించి) హంతకులారా యాఁగుఁ డాఁ
గుఁడు. నాచిన్నితండ్రి ముఖమైనం జూచుకొనెద. నా తండ్రి
ముఖమొక్కసారి చూపించిన నదిగో నాల్లులక్షల చంద్ర
హారము మీ కిచ్చెదను.

1 హంత - ఓరీ యొకమాఱు చూపింతమురా!

2 హంత - రాజుగారికిఁ దెలిసిన మనలఁ జంపించరా?

1 హంత - మనము పిల్లలను గనలేదా? (తెఱదీయుచు)

పోనీ కన్నకడుపెంత యాసగ నున్నదో ?

సారం - (తల్లినిఁ జూచి) ఇదిగో నాయమ్మ. హరహరా !
నాతల్లి కెంత వ్యథపెట్టితివి ?

రత్నా - (సారంగధరునిఁ గాఁగిలించుకొని) అయ్యో నా
తండ్రీ! ననుఁ గన్నతండ్రీ! నేనెందుకు బ్రతికియున్నాను? నా
సవతికి నీ యుసురెట్లు తాఁకునురా? నాయన్నా! నీ ముఖము
దృష్టి తగులునేమో యని కన్నార నిన్నెన్నఁడుం జూడ
లేదురా? నీకొఱ కెన్ని నోములు నోచినానురా? నీ
సుగుణము లెన్నియని తలఁచుకొందునురా? ఇఁక నెందు
మొద్దువలె నేనెట్లు బ్రతికియందురా?

సారం - అమ్మా! పుట్టినవానికి మరణ మెన్నటికై నం
గలుగక తీరదు. నాచావునకు విచారించనుగాని నాయయ్య
సత్యముం దెలియనేరకుంటకు శోకించెదను. అమ్మా!
యింతతో మనకు ఋణముచెల్లెను. దివ్యజ్ఞానవంతురాలవు
నీకు నేఁ దెలుపఁగలనా? సత్యహృదయముతో నీ కొడుకు
మృతినొందుటకు నీవు సంతోషము నొందవలసినదే సెలవిమ్ము.

రత్నా - నాతండ్రీ! నాచక్కనియన్నా! నాకడుపెట్లు
భరించునురా? నాసుగుణపుంజమా! యింక నన్నెవ రమ్మా
యని పిలిచెదరురా? ఇఁక నిన్నెందు వెతకెదనురా!
(మూర్ఛిల్లుచు) కొడకా! కొడకా!

హంతకులు - ఇఁక నాఁపవాటము కాదదిగో మన నాయ
కుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు.

(సారంగధరునితో హంతకులు నిష్క్రమించఁగా తెఱజూఱును.)

ప్రదేశము—కొల్వుచావడి

(రాజు, మంత్రి, గురువు, మహాకవి, గిలిగింత మొదలగు పరివారము.)

రాజు - మంత్రి! ఈపాటి కాద్రోహికిం గరచరణఖండన మగుం గాఁబోలును!

గురు - ఇంతనేపా? గడియక్రిందటనే యాముచ్చట జరిగి యుండవచ్చును.

రాజు - ఇంతతో మాకీ కీడు తొలఁగె నిపుడెంత వేళ?

గిలి - ఆఁకలివేళగా నచ్చెను. (దూరమునఁ జీరకొంగు ముడి విప్పి యేమో మ్రింగఁబోవుచుండిన యంటింతం జూపించి) అదిగో చూడుఁ డాయంటింతగుల్ల చీరకొంగుముడి విప్పి యేమో మ్రింగఁబోవుచున్నది?

మహా - (పరికించిచూచి) పత్రమువలె నున్నది? నమలకే యంటింతా! (పరుగునఁ బోయి యుత్తరము నందుకొని యంటింతతోఁ బ్రవేశించును.)

రాజు - ఏ మాపత్రము?

మహా - మహాప్రభో! యేదో యుత్తరముగాఁ దోచు చున్నది.

గిలి - చిత్రాంగిదేవి మేడయొద్ద దీనినేకాఁబోలు నంటిం తగుల్ల నాచేతికీఁబోయి మానివేసెను.

రాజు - పై విలాస మేమి?

మహా - సారంగధర ప్రభువుగారి దివ్యసముఖమునకు—

రాజు - ఏమిచెప్పుమా? విప్పి చదువుడు.

మహా - (విప్పి) నవమన్మథుడైన సారంగధర ప్రభువు
గారికి సేవకురాలు చిత్రాంగిరాణి -

రాజు - ఆశ్చర్య మాశ్చర్య మ్మపైని ?

మహా - వ్రాసికొన్న విన్నపములు -

తావిగల మేల్మిబంగరు తళుకువాడ

కందెఱుంగని నిండునెలమొగంబువాడ

దొడ్డబేడిసమీల కందోయినాడ

విన్నపం బిదె వలచిన వన్నెకాడ.

అనవాలంపిన యది మొద ల్నిన్ను

గాన నూరుచునుండె గదర నాకన్ను

ఈడు జోడుల మన మిద్దఱమున్న

పోడిమెఱిగియు నన్ బొదవె నీయన్న

నామెడకుం గట్టునాటినయట్టు

నామదికిన్ లేదు నమ్ము నాగుట్టు

తరలివచ్చెద మన్న దప్ప దీబోను

మఱి నిన్ను గనుకొర్కె మానగలేను

నిదురెఱుంగని కలల్ నిన్ గూర్చి వచ్చు

పదనుముల్కుల నన్ను వలరాజుగ్రుచ్చు

గడియలు యుగములుగా సాగుచుండె

పిడుగు చందమున గోవెలమోగుచుండె

నేడు సందాయె నీ నే స్తంబుగూడ

నోడక వేగ రమ్మో వన్నెకాడ

కాటుక కన్నీటఁ గలిసినా వ్రాలు

నీటుగ రమ్మని నిన్బతిమాలు.

రాజు— చాలు నేదీ (ఉత్తరమందికొని చూచి) ఔనౌను.
మాకు బాగుగఁ దెలియు నీవ్రాత యాదుర్మార్గురాలిదే !
(కత్తియంటింత తలనిడి) అంటింతా ! ఇప్పుడు జరిగినదంతయు
నిజము రానీ. సారంగధరుఁడు దోషియా? యీ యుత్తరము
నీకెట్లు వచ్చెను ?

అంటి— చిన్నప్రభువుగారు దోషులుకారు మహాప్రభూ!

రాజు— హరహరా నేనెంత పాపాత్ముఁడ నెంతకఠినుఁడను?

అంటి— ఇది చిత్రాంగిరాణిగారు వ్రాసి చిన్నప్రభువుగారి
కిమ్మని నాచేతి కిచ్చినారు. మహాప్రభూ ! కూటికొఱకుఁ
జేతినదాననుగదా ? యాపె చెప్పినట్లు వినకున్న నాతల
నిల్చునా ? ఇప్పుడు నిజమొప్పుకొనక విధిలేదు. నన్నుఁ
గాపాడెదమన్న మనవి చేసెదను. చిన్నప్రభువుగారు తమ
పాపురముపై నాసతోఁ జిత్రాంగి రాణిగారి మేడచెంత
నిలువఁబడి నన్నుఁ బాపురముం దీసికొనిరమ్మని చెప్పఁగా
నామాట నేను జిత్రాంగిరాణిగారికి మనవి చేసినాను. పిమ్మట
నాపె నన్నతనిఁ దోడితెమ్మని పంపించెను. అతఁడు నే నంతః
పురమునకు రానేల ? పోనీ తల్లిగదా తప్పేమని చిత్రాంగి
రాణియొద్దకు రాఁగా, నాపె యతనితో నల్లిబిల్లి మాటలాడి
తనతోరమ్మని బల్మిపెట్టె నందుకతఁ డొప్పక విదల్చుకొని
పోయె నందుకుఁ బగసాధించుకొనుటకై యాపె మీతో
నిట్లుపాపము కల్పించి యింతచేసెనుగాని మహాప్రభూ చిన్న

ప్రభువుగా రావంతయుం దోషులుకారు.

మహా—

తల్లిపైని వలపు తగిలెనేనియును స

త్యంబు దాగెనేని ధరణిలోనఁ

బాపకృతమున కనుభవము లేదేనియు

దేవుడుండె ననుచుఁ దెలియుటెట్లు ?

రాజు— అయ్యయో రాజ్యమత్తునకు యుక్తాయుక్తములు
తెలియవుగా యెవఁడురా ! రాణివాసము లేదు గీణివాసము
లేదు. చిత్రాంగిని గొప్పపట్టి నలుగు రీడ్చుకొనిరండు,
త్వరగఁ బొండు. ఆహా ! హంతకు లిఁక నాకాఘోరవార్త
చెప్పెదరు కాఁబోలును !

గురు — ఆ యుక్తరము చదువునప్పుడే సారంగధరుని
రక్తము పట్టుకొని యొకహంతకుఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడు.
ఎంత మంచిపని జరిగెను ?

రాజు — ఆహా తండ్రీ ! సారంగధరుఁడా ! కులపవిత్రుఁడా !
వరప్రసాదీ, విజ్ఞాననిధీ, జగదేకశూరా (మూర్ఛిల్లుచు) సత్య
వ్రతుఁడా !

మహా— వేరుపట్టుడిన మహావృక్షమువలెఁబడి యేలిన
వారు మూర్ఛిల్లినారు. మంత్రిగారూ ! వారిశిరస్సునకు మీ
యంకతలము దాఁపు సేయుఁడు.

మంత్రి— ప్రభువుగారు బిట్టుమూర్ఛిల్లినారు. మహాకవి
గాయకశిరోమణిగారూ ! నేఁడెట్టి ఘోరము చూడవలసి
వచ్చెను. మనమెంత పాపము చేసికొన్నాము ?

సుబు—ఏసిద్ధుడైన నా ప్రాణమిత్రుని బ్రతికించరాదా?

గిలి—చిత్రాంగి నుష్పపాత్రుల దోయవలె నాకు మనసు చల్లపడవలెను.

మహా - చూచితిరా మంత్రిగామా!

మంచుదోగెడు శోణపద్మములమాడ్కి

కన్నుగవఁ గ్రోధ శోకముల్ గ్రమ్ముచుండ

మూర్ఛదేతెడు బెద్దప్రభు వకటా ము

డింగి మెల్లనవిడు నిద్ర భంగివలెను.

రాజు—(మూర్ఛదేతి) హాపుతకా! యెంత చేసితినిరా? యేదీ యాశిశుహంతకురాలు?

గిలి—మహాప్రభూ తాముపంచిన భటులు రిత్తగ వచ్చుచున్నారు. దీని యెడ్డొరగ మెడ్డివేసినదేమో?

భటులు - (ప్రవేశించి) మహాప్రభూ! చిత్రాంగిదేవి చీకఁ టిగదిలోఁ దలుపుగడియవైచి పండుకొన్న దెంతపిలచినను పలుకలేదు. మేమెంతో కష్టములతోఁ దలుపు పగులఁగొట్టి చూడఁగా విషముత్రాగి మృతినొందినట్లు కానఁబడియె.

రాజు - సరియే యాదుర్మార్గురాలు తననేరము బయలు పడునేమోయని తానేముందుగాఁజచ్చెను. కానీ, మంత్రీ, మహాకవిగాయక శిరోమణీ మన మపరాహ్ణంబునఁ గలిసికొందము. కనికరము కన్నకడుపు రత్నాంగి యెట్లున్నదో?

ఇమ్ము తెలియక పెండిలి యేలచేసి

కొంటి నిర్దోషియగు కన్నకొడుకు కేల

తెలియనేరక శిక్షవిధించుకొంటి ?

నకట విపరీతదైవము నడ్డదరమె !

(నిష్క్రమించును)

మహా -

తమ్ముమాలిన ధర్మంబు తగదటంచుఁ

దలల నలరించు తనమొదకులను గావఁ

బూని చాచిననీడల ముడుచుకొనియెఁ

బాదపంబుల నడుమింట భానుడొప్పె,

(అనియందలు నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము రత్నాంగి యతఃపురము.

(రత్నాంగి విచారించుచుండ వలవంత యుపచారము చేయుచుండును.)

రత్నా-అయ్యో! నాకొడుకో కొడుకో, నాముద్దుతండ్రీ!
నా ప్రాణధనమా! నాబంగరుకొండా! నానాయనా! నామదపు
తేనుఁగా! నాకేమిదారిరా? నేనెందుఁ జొత్తునురా? చక్కని
నాన్నా! నీకై ఎన్నినోములు నోచితినిరా! నే నెందఱివేల్పు
లకు మ్రొక్కితినిరా (తలమోచుకొనుచు) సర్వేశ్వరా!
నాబిడ్డనిఁ గాపాడవా?

వల-(చేతులుపట్టుకొని) అమ్మా! యోర్చుకొనుఁడు బల్మ
వంతముగాఁ జచ్చిపోయెదరా?

రత్నా-వదలు వదలు వలవంతా! నేబిగ్గరగ నేడ్చెదను నే
మోచుకొనెదను, నేఁ జచ్చిపోయెదను. నాతెక్కులుపట్టుకొనకు.
మీచేతులతో వాని నేనెత్తుకొంటినిగదా? నాతండ్రీ యేడి?
నా సారంగధరుఁ డేడి? నావరప్రసాది యేడి? నా సత్య

ఎందుంటివిరా కొడుకా ! నన్నమ్మాయని యింకపిలువవా ?
 నా కనులఁ బడవా ? నేనెన్ని దలఁచుకొందునే వలవంతా !
 నాతండ్రి పురిటింటి దీపముకన్న నెక్కువగ వెలిగినాఁడే !
 చుట్టపక్కము లింత చక్కనివానిం జూడలేదన్నారే ! నేనేమి
 నేయదునే యీ జీవము పోదాయెనే ? ఆహా తండ్రి ! నీవు
 నిరపరాధివిరా ! నాసవతి కెంతదుర్బుద్ధి పుట్టెనురా ? నాయ
 న్నా ! నాచంటికూనా ! నాకగపడవా ? నీతల్లి నోదార్శవా ?
 నీపావురముల నెగిరింతువురారా ? నాతండ్రి ! నీవి ల్లింకెవరు
 పట్లఁగలరురా ? త్రిలోక శూరా ! యెంతచదువుకొన్నవాఁడ
 వురా నాయన్నా ! యెంతసత్య సంఘఁడవురా నాబిడ్డా !
 యోయయ్యా ! యోరీనాన్నా ! పలుకవా ? నీయమ్మపై
 నీకలుక వచ్చెనా ! నామాటకు నీవెన్నఁడుం జనదాటవు
 కదా ! గొడ్డుదేవుఁడు నిన్నే వెదకెనా ? నాతండ్రి ! నీతండ్రి
 కీసత్యము దోచదాయెనా ? ఆమృత్యుదేవత నాసవతియెంత
 పన్నిక పన్నెనే వలవంతా ! నీకాళ్ళు పట్టుకొనెదనే వల
 వంతా ! నాచిన్ని తండ్రిని నాకగపర్చవే వలవంతా ! ఏమి
 నేయదునే వలవంతా ! నాప్రాణము పోదాయెనే వలవంతా !

(మూర్ఛిల్లుచు) యెంతపని జరిగెను ?

వల - ఏమీ విధి యెంతఘోరము చూడవలసి వచ్చెను ?
 రత్నాంగిదేవి మూర్ఛిల్లెను. కనికర మీపె నుదురుబి్బి నెత్తురు
 చిమ్ముచున్నది. పన్నీరు చల్లిన సేదదేలునేమో ! (పన్నీరు
 చల్లుచు) అయ్యో ! యీమె బ్రతుకదు కాఁబోలును ! నన్నుఁ
 బ్రాణమువలెఁ జూచున దింక నాకెవరుదిక్కు ?

రత్నా - (నేదదేటి) ఏడి నాకొడుకు నాయన్నయేడి ?
కనులు చీకట్లు గ్రమ్ముచున్నవి. అయ్యో కొడుకా ! (తిరిగి
మూర్ఛిల్లును.)

వల-ఆహా! యీమె తెప్పరిల్లియుం దిరిగి యొరగుచున్నది.
బాగున్నది కాదెవరో గుమ్మమునొద్ద చప్పుడు. (పోవును)

రాజు - (ప్రవేశించి, తనలో)

అగ్ని సాక్షిత్వమున్ భూసురా? దీవ
నమ్ము దైవజ్ఞులముహూర్త నయము పునై
ముడియుఁ జిత్రాంగి దుర్బుద్ధి నుడువఁజాల
వక్కటా : మోహమన్నిటి కక్కజంబు.

ఆపద లెంత యాకస్మికములు! నేడు మా కుటుంబమునకు
యమదినమయ్యెను. నాప్రియపుత్రు డింక నాకగపడఁడుగదా !
సత్యమెఱుంగనైతి నెంత యవివేకిని! ఆహా రాజ్యమత్తత!
నీకెంత యహంకార మెంతయవివేకము? ఇంతకును నేనేకదా
కారణము? సారంగధరునింగాదని యాచిత్రాంగిని నేనేల కట్టు
కొంటిని? సారంగధరునిపైఁ జిత్రాంగికిఁ గలుగు మోహము
న్యాయమే. నాపుత్రుఁడు నిర్దోషియని స్పష్టమయ్యెం గదా !
ఈతప్పంతయు నాదే. నాయవివేకమే యీయిద్దఱి మృతికిం
గారణమయ్యెను. సత్యసంధుడైన కొడు కన్యాయముగాఁ
జంపఁబడినందుకుఁ గనికరము కన్నకడుపు రత్నాంగి యెట్లు
బ్రతుకును ? కరచరణములులేని దేహమునకుఁ దలపోలి
నేనుచూత్ర మెందుకుండవలెను వీరందఱుం బోయినపిదప.
వ్రతుఁడేడి?

వలచికట్టుకొన్న భార్య జారిణియౌట
 సత్యరతుని సుతునిఁ జంపుకొనుట
 యాపరాని యిట్టి యాపదం బొందిన
 బ్రతుకుకన్నఁజావు పరమసుఖము.

గనక యీ పాపిష్ఠజీవన మిక్కటికి బలియిచ్చుటయే మేలు.
 సర్వేశ్వరా! యింత వ్రాసితీవా? ఆహా! యదే రత్నాంగి తెం
 చినచివురుకొమ్మవలె వాడిపడియున్నది. నిదురించుచున్నదా
 యేమి? కాదు పుత్రశోకాగ్ని దహించుచుండ నిదురెట్లుపట్టు
 ను? కొడుకునకై యేడ్చియేడ్చి మూర్ఛిల్లినది కాబోలును!
 ఆహా! సర్వేశ్వరా! యీపె మృతినందలేదుకదా నేనీమె నెట్లు
 తెలుపఁగలను? పాపాత్ముడ నీపెముఖ మెట్లుచూడఁగలను?
 సారంగధరు నీమె కెట్లు కన్పర్చుగలను? హరహరా! యీపె
 మృతినొందుటయే నిజమయ్యెనేని తక్షణమే నేనుంగూడఁ
 జచ్చెదను. అదిగో దాసీవలవంత. ఏమే రత్నాంగిదేవి
 మూర్ఛిల్లినది.

వల—మహాప్రభూ! అమ్మగారితనేవు నేడ్చియేడ్చి మూ
 ర్ఛిల్లినారు. నాకెద్దియుం దోచ కెవర్నినై నంబిలుచుకొనివచ్చుట
 కావలికిఁ బోవునంతలో మా పుణ్యమున నేలినవారే
 యెదురైరి.

రాజు— ఎంతయాపద యెంతభేదము? దేవినోట మంచి
 నీరుబోయుము సేద దేలునేమో?

వల— (నీరుపట్టుచు) అమ్మగారూ! అమ్మగారూ!

రత్నా— (మూర్ఛ దేటి) నా తండ్రియేడి యేడి నాకొడుకు
 అదిగో ప్రాణేశ్వరుడు (పాదములనొంగుచు) ప్రాణేశ్వరా!

రక్షించుడు రక్షించుడు.

రాజు— (రుమాలుతో కన్నులొత్తుకొనుచు) ప్రాణేశ్వరీ! నేనేమి చెప్పగలను? నేనేమి సేయుదును బాపాత్ముడను హంతకుడను. మనబిడ్డడు నిరపరాధియట? నిష్కారణముగ నా దుర్మార్గురాలిమాటవిని వానింజంపించితిని. హరహరా! విధి యట్లుండె.

రత్నా— నాకొడుకో కొడుకో నీతండ్రుడివచ్చెనురా చూడురా! నీతలిదండ్రుల నోదార్చరా ప్రాణేశ్వరా మనబిడ్డడు నిరపరాధిగదా చంపబడెనా? మఱి మనయొద్దకురాదా మనకంట బడదా?

రాజు— ఆహా తండ్రీ! యెంతపరాక్రమశాలివి? యెంతసత్యసంధుడవు? నిన్నూరక చంపించినందు కేమనుకొంటివో నేనెంత ద్రోహుడ నెంతదురదృష్టవంతుడను? దుష్టచిత్రాంగి తన పాపమునకుఁ దగునట్లు లనుభవించెనుజుమా! నాయనా! యిక నిన్నెట్లు చూడగలమయ్యా నీతలిదండ్రులు నీకై పలవించుచుంటి రెందుంటివిరా తండ్రీ!

రత్నా— (తనలో) అయ్యో నాప్రాణనాథుఁ డెంత దుఃఖించుచున్నాఁడు. నేనింక నీతని నోదార్చనియెడలఁ గీడు మూఁడును. నాకొడుకుకన్నను మఱియు నీమూఁడులోకములకన్నను నాభర్తయేకదా నాకెక్కుడు (ప్రకాశము) ప్రాణేశ్వరా! సరియాధర్మమా స్త్రీవలె తాముంగూడ శోకించెదరా? మనము తొల్లి యేపాపము చేసికొంటిమో యిట్లు కట్టికుడిపెను. విధి

వ్రాఁలు తప్పశక్యమా? యాచచ్చిన నాసవతివలన నింత
యయ్యెను.

రాజు— ప్రాణేశ్వరీ! యాయిద్దటి చావునకును నీకింత
దుఃఖమునకును నాయవివేకమే కారణము? నేనింక బ్రతికి
యీ ఘోర శోకము న్నహింపఁజాల నయ్యోపుత్రకా!

కాంక్షతో దీనులఁ గాచు దయాశాలి

వక్కటా యుంటివే దిక్కుమాలి

సకుమార! జగదేకశూర! నిష్కారణం

బే నిన్నుఁ గార్లు వచించినాన

సతత మందస్మితాంచిత ముఖకమల! ప

డున్నావ జంతువుల్ నిన్ను నమల

కలనై నఁ గల్గవల్కుని తండ్రివంచు ని

న్నెంచకూరక నఱికించినాన

నీరపరాధివి పుత్రకా! నిన్నుఁజంపి

ధర్మమెఱుఁగక లోకనిందల కొడియిడి

దక్కియుండిన నాదేహ మక్కటకట

వెన్నుచిక్కిన వరికన్న వృథయుఁగాదె.

ఇంక బ్రతికి యీ ఘోరశోకము న్నహింపఁజాల నిక్కత్తికి
నాజీవనము బలియిచ్చి సుఖించెదను.

రత్నా— వలదు వలదు ప్రాణేశ్వరా! వేటి ధైర్యశా
లరు తామిట్లు జాలిఁగుండఁ దగునా? విధిక్రత మెంతటివారికిం
దప్పనగునా? మించినది తలంచవలదు చూడడు. ఆడదా
నను వానిం గన్నతల్లిని. నేనుఁగూడ సైచుకొనఁగఁ దామిట్లు
దిగులొందనేల? నాత్మహత్య మీగులదోషము. లోకమ లోనప

కీర్తి. ఎవరిగతికి వారేకారణము. సారంగధరుని మృతికేదాము కారణమని తలంచఁదగదు.

రాజు—

ఓర్మిగొనకశ్శమున్ లాగుచున్నకొలఁది
బెదురు రెట్టించి విచ్చలవిడి యగాధ
మందుఁ దనరొతుతో ముప్పుఁజెందు గుఱ్ఱ
మటుల నాశోక మింతతో నఁగఁబోదు.

భటు— మహాప్రభూ! యేలినవారి దర్శనమునకై చిన్న ప్రభువుగారిం గొంపోయిన హంతకులు వచ్చియున్నారు.

రాజు— హరహరా సర్వేశ్వరా !

అడవిలోపల నడురేయియందు కారు
గ్రమ్మి యాకస్మికముగ బెంగాలి ఋవ్వ
వానకుఁ గొఱచువాటిన వానిఁమీదఁ
బీకుగువలెఁ బుత్రపుత్రివార్త విందునేమొ ?

రత్నా — అయ్యో! నన్నుఁ గన్నతండ్రి! నాచంటికూనా!
నీవు స్వర్గమందుంటివా ? యిక నీకాకలి దప్పికలులేవా ?
సుకుమారమైన నీయొడలు నేల కప్పగించితివా? నాకొడుకా!
కొడుకా!

హంత- (ప్రవేశించి) సజీవులై చిన్నప్రభువువా రున్నార
తనికే యపాయమును లేదు.

రాజు— సంతోషము సంతోష మెంతధన్యులము ?
మాతండ్రి యేఁడి? యెట్లు చంపుట మానినారు? నిజమే నిజమే
యోహో దేవుఁ డెంత మంచివాఁడు ?

హంత—నుహాప్రభూ ! సంశయించవద్దు. హాయిగఁ జిన్న ప్రభువువారు బ్రతికియున్నారు. తమకొక్కరికిఁ దప్పఁ బట్టణ మంతటికినిఁ జిన్నప్రభువుగారు నిర్దోషులని స్పష్టముగఁ దెలిసి యున్నది. మా నాయకుఁడు మాతో నిన్ననే యీ నిజము చెప్పినాఁడు. చిన్నప్రభువుగారు మమ్మెన్నో విధములఁ దమ్ముం జంపుమని బల్మిపెట్టినారు. కాని చూచి చూచి చంద్రుని పంటి యాతనిం జంపుటకుఁ జేతులెట్లాడును? మా యదృష్టమ్మున నింతలో సత్యము తనంతటనే బయలుపడెను. గనుక నిబ్బరముతో నేలినవారి కీక్షేమవార్త దెలుపవచ్చి తిమి. మమ్ము రక్షింపవలెను.

రాజు & రత్నా—మీరు హంతకులు కారు. మా పాలిటి వేల్పులు. ఏఁడీ మాయన్న ?

హంత—ఉత్తరపుటడవి పూఁదోటలోఁ దాముండెద మనియుఁ దమతల్లిగారికిని సుబుద్ధికిని దమయునికి తెలియపర్చు మనియు సెలవిచ్చిపోయిరి.

రాజు—సరియే మీ నల్వరకు నాల్గువేలు బహుమతి యిప్పించెదము లెండు. మంత్రికిని, మహాగాయక శిరోమణి కీక్షేమవార్త సెప్పి తత్క్షణమే యిటకు రమ్మనుఁడు.

హంత—చిత్తము. (నిష్క్రమింతురు).

రత్నా—జీవితేశ్వరా! దేవు డెంతటి కరుణాసముద్రుఁడు! మంచువలె సంతశోకము న్మాయమయ్యెంగదా ! నా తండ్రిని సత్యము కాపాడెను.

రాజు—బౌను నిజమెఱుంగుటకు మానవుఁ డన నెంత ?
 ఆహా! సత్యస్వరూపుడగు పరమేశ్వరుఁ డుంట యెంతస్వప్నము?

మునుపు నీటిలోన ముని యూపిరియాడ
 కున్నమాడ్కి నిడుమనొందు మనకు
 నిపుడు పైకిఁదేలిన పగిది సంతోష
 మయ్యెఁ బరమసాధ్వీ హరుని కృపను.

రత్నా— నా తండ్రి న్నాకనులారఁ జూచువఱకును నాకు
 సమ్మకములేదు. ప్రాణేశ్వరా! కటాక్షించి విచ్ఛేయవలయును.

రాజు— సంతోషమే ప్రాణేశ్వరీ! నగరు నలంకరింపించి
 సమస్త పరివారముతో మఱియు నేఁగుదము. దేవుఁ డనుగ్ర
 హించినాఁడు మనకే కొఱుతయునులేదు. అదిగో యీవార్త
 తెలిసి కాఁబోలు సంతోషముతో గిలిగింత పాడుచు నాడుచు
 వచ్చుచున్నాడు.

గిలి—

వీకతాశము — బ్యాగురాగము

ప॥ చిన్నప్రభువు మాకుదక్కె మాకేమికొఱుత—

యో—చెల్లకుక్కపిల్ల నీవాట నేఁ బాట ॥చి॥

౧. బౌర యెండగాయక సూర్యుఁడ పేగఁబోరా—

మా—చందురు నంపించగ॥ సారిగారిమారరీరాగపామగాపరీగసా ॥చి॥

౨. నేరమెంచనట్టి కల్ల—మారి విషముగ్రోలె॥

నిక—నిజము మాకుఁ దేలె ॥చిన్న॥

అఁకలింగొను కడుపున కన్నమువలె

గొఱుడువాఱిన మేనికిఁ గుంపటివలె

దురదగొను చెవికిం దూదితిరి పగిండి

మీకుఁజెప్పుదునా యొకమేలువార్త

పెద్దప్రభువుగారికి బెద్ద నేను నమస్కారము.

రాజు —

నాదుప్రాణధనమ్ము నామోదపదము

నాదుబ్రతుకునఁ వెన్నెల నాదుకనులఁ

గన్నపురహరురూపు నాయన్నబ్రతికి

యున్నవార్త చెవులవిందు నొనరుచుదువొ.

మిన్నునెగ్రడాకి స్వర్గము

గొన్నటు సంపూర్ణశక్తి కొమరారినటుల్

చిన్నన్న క్షేమవార్తకి

వెన్నెన్నో జోకతీగ లేపుంజూసెన్.

పెద్ద నీవన నేమిరా ?

గిలి — మునుపటికంటె పరకంతైనం బెరుఁగలేదా నాకు

బుద్ధి.

కావికోకలబర్వు రాకొసితండి

గాడిదకు నాయ మౌదల కీడిబదులు

గోరుమంగలి కన్యాయ మూరునటులు

బూటకపు తార్పుగుల్లకుఁ బురువువట్టె.

రత్నా — నాయన్న యెందుండెనురా ?

గిలి —

కాఫీ — బండగతి.

ప॥ కుడియెడమలకుఁ దిరిగిప్రొద్దా నాకు—వడికి సత్యము గాయవద్దా.

ఉడుకుబో తంటింతబద్దా దాని— కుండెరా యొకపెద్ద.

ఊఊ మఱిచిన్న ఈఈ అది వడికె దారము నాయొద్ద ॥ క॥

౧. మిన్నముట్టుచుఁ గల్గి పొక్కెఁ బగ- గొన్న యమ్మి వినమ్మ
పెక్కెఁ

గన్నతల్లికిఁ-బెంపెక్కె మాచిన్నప్రభువు మాకుదక్కె ॥ క॥

౨. గాలివంటిది నాదుమాటయెల్ల - కంపులింపులు వైచు బైట।

మేలుచేకూరె నీపూట-మాలాల నీపాటనేపాట॥ క॥

ఉత్తరపుటడవి పూఁదోటలో బోనుతప్పిన బెబ్బులినలెఁజిన్న
ప్రభువుగా రున్నారట ! చూచినట్లే నేవిన్నానట.
దధిగిణిథోం.

రాజు—ఓరీ గిలిగింతా ! నీవుమాకుఁ బ్రాణమునంటివాఁ
డవు కోరుకొను మెద్దియైన నిచ్చెదము?

గిలి—ప్రభువులు కనుకఁ గోరుకొమ్మనెదరు. సరే యీమేడ
నాతల కెత్తఁగలరా ?

వల—మహాప్రభూ ! అదిగో మంత్రిగారును మహాకవి
గాయకశిరోమణిగారును వచ్చుచున్నారు.

రాజు—గిలిగింతా ! సారంగధరుని యొద్దకు రత్నాంగిదేవి
యందలముతో నీవేఁగుము.

మహా—

ముందువలె భూరిసంతాప మందనీక

యిప్పు దొడలికిఁ దొడవగు నెండపగిది

నేలికకుఁ గన్నుగవయందు నింపుమీలు

చుండెనశ్రులు మాకు నేత్రోత్సవముగ.

రాజు—మంత్రి! మహాకవిగాయకశిరోమణి! నేడు మాకు వ్యాధి
దొలఁగి నట్లాదుర్మార్గురాలు తనంతట తానే చచ్చెను. మఱి

యును బోయిన జీవము వచ్చినట్లు సత్యసంధుడగు సారంగ
ధరుడు మనగుదక్కె. మనమెంతటి యదృష్టవంతులము.

మంత్రి — మహాప్రభూ! యేలినవారి యాజ్ఞానుసారముగ
నగరెల్లయు నలంకరింపబడెను.

రాజు-సంతోషము.రండు చిన్న వానిం దోడ్చుకొనివత్తము.

(అందఱును నిష్క్రమింతురు).

ప్రదేశము—ఉత్తరపుటడవి పూడోట.

(సారంగధరుడు పాడుచు ప్రవేశించును).

జంజూటి—త్యక్తగతి.

ప॥ అగపడపేల రామా—యయ్య లోకనాయకా ।

జగంబులంగన్న తండ్రీ—సాధుసౌఖ్యదాయకా ॥అగు॥

౧. నేనెచటం గానరా - నిన్ను సత్యమందుడప్ప ।

గానలోలా వేవేగఁ - గానరారా మాయప్ప ॥అగు॥

౨. దేహమోహ మూర్ఖరా - దివ్యజ్ఞానమీరా ।

యోహో సర్వేశ్వరా నీ - యున్ని బయలుసేయరా॥ అగు॥

కారణకారణంబ! త్రిజగత్ప్రభువా! సకలాంతరాత్మా! సం

సారవిదూర! ఘోరకలుషఘ్న! దయాంబుధి! సర్వజీవనా

ధార! యశోవిహార! విబుధస్తవనీయచరిత్ర! భక్తమం

దార! మహేశ్వరా! నిజము దాచక తెల్పర నాదుతండ్రీకిన్.

హంతకులు నేనెన్ని విధముల బోధించిననువినక నన్నిగిల్చి
నారు.ఆహా! సత్యము హంతకులకుఁ గూడఁ జేతులాడ నీలేదు.

నాపని యిక్కేమి కాదలఁచియున్నది? అయ్యగారితో హంత

కులు నామృతివార్త బొంకెద రంతతో నాయయ్యకును
మఱియు నాదుష్టచిత్రాంగికిని సంతోషియగును. కటా! విధి నా
జీవితకాలములో క్షణమైన నొంటిపాటెఱుంగని నాకిప్పు డెంత
పట్టె. రాజేభీద బీదయే రాజు. స్థితులు కట్టువస్త్రముల
వంటివి. ఇదిగో నేనిప్పుడు ప్రతిజ్ఞ నేయుచున్నాను. మా తండ్రి
గారి కొకవేళ సత్యము తెలిసి నన్నుఁ బిల్వనంపినను నేనింక
రాజస్థాన మొల్లకుంట యాధి. ఈమీఁద నేకాకినై యన్యత
దోషమెఱుంగని వనంబులఁ గ్రుమ్మరుచు సర్వేశ్వరుంబాడుచు
నాత్మారాముండనై విహరించెద. అదిగో ప్రాణమిత్రుఁడు
సుబుద్ధి కన్నపండువై వచ్చుచున్నాఁడు. ప్రియమిత్రుఁడా
(కొంగిలించుకొనుచు) ఓహో! సర్వేశ్వరుఁడు దయాసము
ద్రుఁడు.

సుబు— నేనెంత యదృష్టవంతుఁడను— తిరిగి యేలినివారిం
జూచు భాగ్య మబ్బు ననుకొనలే దింతయు సత్యస్వరూపుఁడగు
సర్వేశ్వరుని కృపకదా! తాము నిరపరాధులని పెద్దప్రభువు
గారికి విశదమైనది. ఆ దుష్టచిత్రాంగి యదేమోకాని విషము
త్రాఁగి చచ్చెను. తమ్ము హంతకులు విడిచినందుకుఁ దమ
తండ్రిగా రపారామోదమంది యిప్పుడు సపరివారముగా
మిమ్ముఁ దోడ్కొనవచ్చెదరు.

సారం— నా బ్రతుకుకన్న నాకెక్కుడు సంతోష మయ్య
గారు నన్ను నిరపరాధిగాఁ దెలిసికొనుటకదా! సుబుద్ధీ! నేనింకఁ
బురము జొరనెల్లక వనంబుల నాత్మారాముండనై విహరింపఁ
బ్రతిజ్ఞఁ బట్టినాఁడఁజూమా!

సుబు — ఆహా పరమేశ్వరా! యేలినవారు సత్యసంధులు. ప్రతిజ్ఞ తిరుగనొల్లరు. నేను మిమ్ము విడిచి క్షణమైన బ్రతుకే గలనా? మీతలిదండ్రు లిదివిని యెట్లునై చెదరు? తామెంత పని తలంచినా రిట్లుతగునా?

సారం — ప్రాణమిత్రుడా! వినుము నాకుఁ బెండ్లి గాక ముందే (స్త్రీ) స్వభావము స్పష్టమైనది. ఇక నిట్టి దుష్టసంపర్కముతో సంసారకూపములోఁ దెలిసియుం బడనేల? ఈశ్వరునిం బాడుచు దోసమెఱుంగని వసంబుల నింక మిగిలిన కాలముం బుచ్చ నిశ్చయించితిని.

సుబు — తామిట్లు నిశ్చయించినపుడు తమ తలిదండ్రులు గూడ నిక రాజ్యమొల్లక వానప్రస్థాశ్రమము గైకొంట రూఢి. మఱియు నేనుఁగూడ సిద్ధుడనై యేలినవారి నాశ్రయించెదను. భోగములందు నాకుఁగూడ విరక్తి యొదవెను. వలయునపుడు సంసారము త్యజించుటకై చిరకాలముక్రిందటనే నాతలిదండ్రుల నొప్పించితిని. అదిగో యందలముపై మీ తల్లిగారు వచ్చుచున్నారు. నే నాపొదచాటునుండి తిరిగి దర్శనము చేసెదను.

(నిష్క్రమించును.)

గిలి —

ఉత్తరదేశ భైరవి — ఏకతాళము

ప॥ గుల్లరా యంటింత — గుల్లపెంకె జెల్లరా ।

చాక్కిబల్ల — నాకు నొల్లరా ॥ గుల్ల ॥

గ. ఉన్నది తంటరిక మున్నది — యింటికి రమ్మన్నది ।

కంటబడుమన్నది — యెంటిగాఁ దాజున్నది ॥ గుల్ల ॥

౨. చుక్కరా చూపునఁ జుక్కరా-వట్టిటక్కురా మాయ!

తొక్కరా కల్ల పొక్కరా-విషము గ్రక్కరా ||గుల్ల||

ఓహో! చిన్నప్రభువుగారు స్వర్గ మేలాగున్నది. పాపు రముల మఱియొకసారి యెగిరింతమా? యదిగో మీతల్లిగారు విచ్చేయుచున్నారు.

రత్నా - (ప్రవేశించి, సారంగధరుని మోము ముద్దుగొ నుచు) నాతండ్రీ! మేమెంత యదృష్టవంతులము. తిరిగి నీవు నాకనులఁ బడుదువనుకొనలేదు. నీవు నిరపరాధివని మీతండ్రీ గారికి స్పష్టమైనది. పాపపునాసవతి తనకుఁదానే విషము గ్రోలిచచ్చెను.

సారంగ - అమ్మా నాబ్రతుకుకన్న నెక్కుడు సంతోషము నాయయ్యకు నిజము తెలియుటనుమ్మి.

రత్నా - అయ్యో! నాతండ్రీ! నీవు వరప్రసాదివి. సత్య సంధుఁడివని నేను మొదటినుండియు నెఱుఁగుదును. మీ తండ్రీగారికిఁ గూడ నీయందెంతయో నమ్మకము. కనికర మాతని మన సాచచ్చిన నాసవతి యట్లు చెఱపినదిగాని, పోనీ యింతకును మనపాలిటి దేవుఁడే మనలఁ గాపాడినాఁడు.

సారంగ - అమ్మా నీయట్టి పుణ్యాత్మురాలి కొదవినపాఁ డెప్పటికిని దుష్టుఁడు కానేరఁ డట్టివాని కెన్నడుం గీడుదగులఁ బోదమ్మా! యిప్పుడు నేనొక నిశ్చయము చేసితిని. నాదొక కోరిక చెల్లించెదనన్న మనవి చేసికొనెదను.

రత్నా - అక్కటా నాచంటికూనా నీకడ్డా! కోతుకొను మెద్ది యడిగిన నిచ్చెదను.

సారం—అమ్మా నీవు పార్వతీదేవివలె సర్వజ్ఞురాలవు చిత్త
గించు మీప్రపంచనటనము చర్చితచర్చణముగాఁ దోచు
చున్నది. ఎక్కడనో నీయట్టి పుణ్యాత్మురాలికిఁదప్ప సంసార
మందఱికి దుఃఖభౌజనము.

రత్నా— నాకుమాత్రము కాదా నాతండ్రి! సంసారమంద
ఱికిని దుఃఖకరమే. చెప్ప మెందుకిట్లు వైరాగ్యములు పల్కు
చున్నావు? నీవు పసికూనవు కదా ?

సారం— అమ్మా సంపదలు మోహకారణములు. కాల
కర్మము లెట్టివారికి నవశములు. కావున నేయతినై కాలము
గడుపఁ బ్రతిజ్ఞ పట్టితిని. (పాదములపైఁబడి) తల్లీ! నీవిందులకు
సెలవు దయసేయక తీరిదు.

రత్నా— కట్టా నాపట్టి! నీవిట్టి ప్రతిజ్ఞ పట్టఁదగునా? మన
వంశమునకెల్ల నీవొక్కఁడవే కదా యాధారము? పోనీ
నాయన్నా నీవేలాగుననై న బ్రతికియున్నావు. విజ్ఞానివి. నేను
నీ మార్గమున కడ్డురానేల?

వల— అదిగో పెద్దప్రభువుగా రెందఱితోనో విచ్ఛేయు
చున్నారు.

రత్నా— నాతండ్రి నీవేయాశ్రమ మందున్నను నేప్రతికి
యున్నంతవరకు నాకంటఁ బడుచుండవలెను జూమా !

సారం— నేనెందున్నను దఱుచుగాఁ దమపాద సందర్శనము
సేయుచుందును. (రత్నాంగి వలవంతలు నిష్క్రమింతురు).

గిలి— వందనము స్వామి! నేను మీకు శిష్యుడను.
నా కుపదేశించరా? మనపాపురములకుంగూడ యత్యాశ్రమ
మిప్పింతమా? ఓ సుబుద్ధిగారూ! పొదలోనుండి తెలుబయలు
దేలుచున్నారా?

సుబు నాకంతయు వినబడుచున్నది. పత్రివతాశిరో
మణులుగాన మీ తల్లిగారు సెలవొసంగిరి కాని యొరులకిట్లు
పుత్రమోహము ద్రెంచుట శక్యమా? మీ తల్లిగారు సాక్షా
త్తుం భార్యతీదేవి యాట రూఢి.

సారం— అదిగో మాతండ్రిగారు (నిలువబడి) యేలిన
వారికి నమస్కారము.

రాజు— తండ్రి! సత్యమెఱుంగనేరక నీకొనర్చిన యవజ్జతకు
నన్ను మన్నించుము.

సారం— ఏలినవారిని నేను మన్నించుపాటివాడనా? ఇం
తకు ముందెల్ల నన్నుం బ్రాణప్రదముగఁ జూచువారుకారా?
విధివశమునఁ దల్లియనుకొని చనినందున కింతవచ్చెను.

రాజు— ఆ దుర్మార్గురాలు తనకుఁదానే చచ్చెను. నీ
సత్యము నిన్నుఁగాచెను. వాండ్లు హంతకులుకారు. మాపాలిటి
వేల్పులు. ఆహా! సత్యము శిక్షనంటదు కదా?

మహా—

సత్యమననెద్ది యానంద నిత్యపదవి
నిర్మలము సందియము బొందని దశయును

సుబు—

పాటిగను నెద్ది మత్స్యప్రభు తెలుగున.

గిలి—

నాటకలబెద్ది యంటింత బూటకమున.

రాజు— ఆహా సుబుద్ధివాక్కు. సత్యానంద ఫలభాక్కు.

మంత్ర— మహాప్రభూ! వరప్రసాదిగాన చిన్నప్రభువు
గారికన్న సత్యపై ర్యములు లోకములో నెంద్రె నగలవా?

సారం—

ఏమిదక్కె సుబుద్ధి లే కీనరునకు

గిలి—

వశతకుం జోగు నీవెట్టి వానరునకు

సుబు—

సుహృదులకు మేటివికలతఁ జూపుతెంపు

మహా—

కన్నవారికిఁ లోబడి కన్నపెంపు.

సుబు—

దక్కెన్ సత్యయశంబు

సారం—

సిద్ధగతియున్

రాజు—

దక్కెన్ బుధస్తోత్ర

గిలి—

ము! పెక్కె నలకు గుల్కున్
మహా—

జెడని పేరెక్కెన్ జరిత్రంబులన్

రాజు—

బొక్కెన్ దబ్బరనిండె

సారం—

స్నేహితుల కుబ్బున్ జూపె సంతోషమున్

సుబు—

జిక్కెన్ ప్రజ యభీష్టవస్తువులకున్ జీవంబు గల్పించుచున్.

రాజు— మహాకవి గాయకశిరోమణి పిన్నయే పెద్ద.

మహా—

శాశ్వత ప్రకృతిలోన బీజంబుఁ జాడఁ
బూర్ణతంబట్టి పిన్నగాఁ బోలుఁ బెద
పిన్నదీపంబు క్రొవి యందున్న గుణము
గన్నయటు పిన్నలో బుద్ధి ఘనతచూపు.

రాజు— సత్యవంతునిముఖ మెన్నఁడు న్వెలితిఁ జూపదు
కదా ?

మహా—

నెవరు దిట్టదనము నోర్పు నిర్మలతయు
నిశ్చలతయుఁ దటస్తత నియమితగతిఁ
జెందుదృష్టియు సుస్మిత మందవాక్కు
సత్యవంతుని యాస్య లక్షణము లివ్వి.

గిలి—

దొంగతనము సిగ్గు వెంగలితనమును
వగలు పెగలు పొగలు వలపు సొలపు
గొలుపు కన్నుఁగవయుఁ గొంటెనవ్వులమాట
కల్ల బోతుముఖము వెల్ల డించు.

రాజు— మామనసు పక్వమైనది. ఇంక నీకుక్షంభరిత్వపు దంభము, న్యాయముగను గొనంజాలుదు మను నధికార గర్వము, మోహమునకుఁగల యంధత్వము మాకుఁదేట పడినది. చర్విత చర్వణ సంపదలిఁకనొల్లము. మహాకవిగాయక శిరోమణి మంత్రి మేము వానప్రస్థాశ్రమముం గైకొందుము. చిరంజీవి సారంగధరుఁడు వయోవంతుఁడు. రాజ్యభారము వహింపఁదగను. శ్రీఘ్నముగ మాయభీష్టము జరుగవలయును.

మంత్రి— ఏలినవారిం జిన్ననాటనుండియుఁ గనిపెట్టుకొని యున్న యీ పెద్ద సేవకునికిఁగూడ మనస్సు తాకికంబుల విరక్తి చెందె. నాబిడ్డఁడు సుబుద్ధి మంత్రిగా నాస్థానంబున నియమింపఁ బడఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

గిలి— కవిగాయక శిరోమణిగారూ ! యింకను మీమనసు పక్వముగాలేదా ? మేడలు గోడలు కోటలు పేటలు పోటలు గోటలు సంతృప్తితీటలేదా ? పొదలు తుప్పలు గుట్టలు పుట్టలు వర్తింపఁజనరాదా ? నాకుఁగూడ వై రాగ్యణముబుకు చున్నది. వద్దన్నఁ బెండ్లి యన్నట్లు నాకీ పేడిభోగములేల?

మహా—

చిటుటాలపై జిలజిలబాటు సెలయేటి

నీటిపై లకుముకి దాటుచూచి

నానాట నలవాటు బూని మెల్లనఁజేర

వచ్చుజింకల కూర్మి పాటుచూచి

మడుగులఁ జెఱలాడి బెడిదపుబొడ్డుల
బొలయించు నేనుఁగు పోటుచూచి

దువ్వి ముద్దుగొనుచు దొడ్డపులులతోడ
నాటాడు చెంచెత నీటుచూచి

వర్ణనముసేయుచున్ భూరివనములందుఁ

బలురకంబుల పిట్టల పలుకులకును

స్వరముగట్టుచుఁ జెట్టుల పట్టలందుఁ

బద్యములువ్రాయు భాగ్యంబు పట్టునెపుడు ?

రాజు—తండ్రీ! నీవు రాజ్యపాలనమును స్వేచ్ఛానుసారముగాఁ బూనునది.

సారం—ఏలినవారు కటాక్షించెదరేని నాదొక కోరిక.

రాజు—కోరుకొను మెద్దియైన నీకడ్డా తప్పక చెల్లించెదను.

సారం—సంసారం బీకనొల్లక వనంబుల సిద్ధగతి నందుటకుఁ బ్రతిజ్ఞపూనితి.

రాజు— సత్యసంధుడవు ప్రతిజ్ఞతిరుగనేర వక్కటా! నీతల్లి యిదివిని యెంత దుఃఖించునో? ఎందుకట్లు తలఁచితివిరా చిన్ని తండ్రీ? ఇంక రాజ్య మెవరు వహించఁగలరు ?

సారం— మాతల్లిగారి సెలవిదివఱకే పొందితిని.

సుబు - (తనతండ్రీం జూచి) నాకిదివఱ కమ్మయు మీరును జేసిన వాగ్దానమిప్పుడు చెల్లించుకొనెద. బిడ్డనింగటాక్షింపఁ గోరెద.

మంత్రీ — సారంగధర ప్రభువుగారు నీవును శరీరములు వేఱయ్యును మలసులొక్కటియే యని యిదివఱకే స్పష్టము.

రాజు—మంత్రి ! సిద్ధగతికేఁగు పుత్రులను వారింపఁదదదు.
మాకీచిన్నవాఁడు పుట్టకమునుపు చంద్రచూడుని దత్తతచేసి
కొనుట మీరెఱుంగురుకదా? అతనికి రాజ్యమప్పగించి యతని
ప్రాణమిత్రుఁడగు మీ పెద్దకొడుకు కార్యదర్శిని మంత్రిగా
నియమించునది. సరియే బాలకులాతా! చక్రవర్తులుగ నుంట
కన్న సర్వజ్ఞులగు సిద్ధులగుట గొప్పకాదా? మంత్రి ! యీ
వనమునందే మేము వానప్రస్థులమై యుండెదము. మహా
కవి గాయకశిరోమణీ ! మనయందటి కిట్టి వైరాగ్యసంపద
గలుగఁజేసిన పరమేశ్వరు నొక్కమొగి మనమందఱముం
గలసిపాడి మఱియు సాయంకాలకృత్యముల కరుగుదము.
(అందఱు పాడుదురు.)

సురట—మిశ్రగతి.

ప॥ సత్యస్వరూపా జగదేకదీపా—సర్వేశ్వరా మాకు సజ్జానమీరా :
అ॥ స్తుత్యచరిత్రా శుద్ధవైరాగ్యంబు—నిత్యంబు కాపాడి నిశ్చేయసమ్మిము॥
౧. అన్నిలోకములకు నాధారమగు తండ్రి — సన్నతముగ మోక్ష
సంపదలీరా ।

నిన్ను వేడినాము నిఖిలాదికారణ — మన్నించి నీభక్తి మార్గము
చూపుమో ॥స॥

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

భరతవాక్యము

వైరములేక యెల్ల ప్రజ వర్ణిలుగావుత విద్వేల్లఁబెం
పారునుగాత సత్యమున న్యాయపతుల్ చరియింతుగాత పే
సారి సమస్తధాన్యధన సంపదమీఱునుగాత యీశుఁడున్
స్వైరవిహార జీవనము స్వాశ్రితకోటికిఁ బెట్టుగావుతన్.

మంగళము

మ ద్వి ర చి త గ్రంథ ము లు

1. కాళీయమర్దనము (సంస్కృతమున హరికథ)
2. కంసవధ డిటో
3. పారిజాతాపహరిణము డిటో
4. కాశీశతకము (సంస్కృతము)
5. యథార్థ రామాయణము (6 తెనుఁగు హరికథలు)
- (1) శ్రీరామజననము.
- (2) నీతాకల్యాణము.
- (3) పాదుకాపట్టాభిషేకము.
- (4) శ్రీరామసుగ్రీవమైత్రి.
- (5) హనుమత్సందేశము.
- (6) సామ్రాజ్యసిద్ధి.
6. దంభపురప్రహసనము (తెనుఁగు నాటకము)
7. ప్రస్తావక సంస్కృతాంధ్ర సంగీత పద్యప్రబంధ విశేషములు
8. నవరస తరంగిణి (షేక్స్పియరు కాళిదాస కవిత్వముల లోని విశేషముల కాంధ్రీకరణము)
9. శ్రీరామచంద్ర శతకము (సంస్కృతము)

125

ప్రాప్తిసానము :—

శ్రీమతి కజ్జా శ్యామలదేవి,
శ్యామలా నగర్, గుంటూరు-6.